

1935 Neljateistkümnes aastakäik Nr. 4—6

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:

Julius Mägiste
Peatoimetaja

Elmar Elisto
Toimetussekreter

Joh. V. Veski

Tartu 1935

Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjastus

Sisukord.

	Lk.
1. J. Mägiste , Prof. dr. Lauri Kettunen 50-ndal aastatekännisel	97
2. A. Saareste , Hilinenud lastekeelest Eestis	105
3. P. Arumaa , Eesti-liivi ja läti ühisest fraseoloogiast ning süntaksist	124
4. J. Mägiste , Etimoloogilisi märkmeid setu murdeainete puhul	136
5. P. Ariste , Üksikküsimusi vädja häälduse alalt	143
6. M. Tooms , Singulari partitiiv <i>-ta, -da</i> eestis	154
7. A. Raun , <i>Elativous temporis</i> lmsm. keelis	162
8. E. Kobolt , Eesti käsitööliskeele etimoloogilisest struktuurist. Sae ja hõõvli nimetused	165
9. E. Muuk , Inglispäraste võõrsõnade õigekirjutus	180
10. E. Nurm , Ortofoonilisi küsimusi	185
11. V. Ernits , Paar märkust <i>tõrelema</i> -verbi rektsiooni kohta	190
12. A. Tamm , Murdetekst Kodaverest	191
13. Raamatute ülevaade:	
J. Mägiste , <i>Dr. H. Weiss ja dr. P. Johansen</i> , 400-aastane eesti raamat	192
A. Raun , <i>Max Vasmer</i> , Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. III	195
B. Kálmán , <i>N. Sebestyén Irén</i> , Az uráli nyelvek régi halnevei	197
14. Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid:	
E. E. , Koosolek 31. märtsil 1935 (üliõpilaskeelest jm.)	198
„ Koosolek 5. mail 1935 (ungari keeleuendusest)	199
„ Koosolek 6. okt. 1935 (ortofoonilistest küsimustest jm.)	199
15. Õtendus	200

Lauri Kestunen

Prof. dr. Lauri Kettunen

*teerajajana ning alustepanijana
eesti keeleuurimise töös
pälvib suurt tänu ja austust.*

*50 aasta sünnipäeva puhul
temale pühendavad
käesoleva numbri*

*Akadeemiline Emakeele Selts,
„Eesti Keele“ toimetus
ja
kaastöölised.*

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:

Tartu, Veski 9—5, tel. 6-55.

Talitus:

Akad. Kooperat., Ülikooli 15, tel. 63.

Prof. dr. Lauri Kettunen 50-nda
aastatekünnisel.

RIIGIRAAKONNAST
ÜLIKOOLES

Kes tunneb prof. Lauri Kettuneni töösaavutisi eesti keele ja ligemate sugukeelte uurimise alal, võib juubeliteate saabumisel imestades küsida: kas tõesti see nii teenekas uurija on alles viiekümne-aastane? Teisalt taas, kel on võimalust olnud ligemalt vaadelda, millise noorusliku jõu ja innuga prof. Kettunen nüüdismomendi igal tööküllasel tunnil rakendub uurimistöhe, võib hetkeks komistuda küsimusele: kas tõepoolest juba viiekümne see noorustuline teadlane? Meie mäluhahtlustuse aga peletavad juubeldatava eluloo laakooniliskülmad tähisnumbrid.

Lauri Einari Kettunen on sündinud Savo põllumehe pojana Joroisi khk. Koskenhovi 10. septembril 1885. Pärast gümnaasiumi lõpetamist õppis ta (pääainetena soome keel ja sugukeeled) Helsingi ülikoolis a. 1905—1908, saavutas magistriastme a. 1911 ja doktorikraadi a. 1913, sai soome keele dotsendiks Helsingis a. 1914, oli läänemere-sm. keelte korr. professoriks Tartus 1919—1924, dotsent ja ajutiselt soome k. prof. kt. Helsingis 1925—1929, läänemere-sm. keelte prof. säälsamas a-st 1929.

Nende vähesõnaliste ametitähiste raamidesse sulgub prof. Kettuneni ulatuslik ja tulemusrikas töö läänemere-sm. keelte ja murrete ainekukogujana, loova uurijana, akadeemilise õpetajana, uurimistöö organiseerijana ja eesti ning soome kirjakeele viljelejana. Töö, mille amplituudile võrdset osutab väheste teiste soome sugu keelte uurijate elupilt ja mille tähtsus eesti keeleteadusele ning keeleteadusliku elu arengule on olnud nii paljutähendav, et ei saa sellest vaikida nüüd juubelisünnipäeva puhul. Ei ole õige aeg ega koht see-

kord siin prof. Kettunen'i tööhoo ja -võimete haritipul olles teha kõigest tema seni sooritatust hindavaid kokkuvõtteid, ei ole ka allakirjutanu kui juubeldatava õpilane selliseiks kokkuvõtteiks vahest kõige kutsutum sulehaaraja. Kuid prof. Kettunen'i töödest mingi linnulennulisema ülevaate saamiseks on seekord küll EK lugejail otse õigus, ja selle loomuliku õiguse rahuldamiseks ongi mõeldud järgnevad visandlikud read.

Kõigepäält Kettunen kui läänemere-sm. keelte alal aine-sti-kkudekoguja ja elava keele talletaja on oma tööpiiri avaruselt ainulaadne. Ei ükski kaasuurijaist või õelda koos temaga, et on pikemaajalisi keelelisi ülestähendisi teinud kõigi lsm. keelte alal. Kettunen'i keelteuuri-misreisud algasid juba üliõpilaspõlves 1907. a. suvel retkega väljasureva nn. metsasoomlaste savolashõimu juurde Kesk-Rootsis, Vermlandis, mille ja a. 1908 tehtud kontrollreisu tulemuseks oli a. 1909 ilmunud vastav murdeuurimus „Descendentis-äännehistoriallinen katsaus Keski-Skandinavian met-säsuomalaisten kieleen“, töö, mis tänapäevgi on usaldatav teejuht sellest omapärasest savo murdest huvitatule. Suvega 1908 algasid K. uurimused eesti k. alal, koondudes hiljemini (a. 1910—11) meie eP huvitavaimale Kodavere murdele. Trükitulemuseks oli väitekiri a. 1912 „Lautgeschichtliche Untersuchung über den Kodaferschen Dialekt II, Vokalismus“ ja a. 1913 „Lautgeschichtliche Untersuch. üb. den Kodaferschen Dialekt“ (konsonantism, vokalismi kokkuvõte) — tööd, milledes autor uurimisaluse murde kõrval opereerib laialiste endakogutud võrdlusmaterjalidega eP ning eL alalt (Harju-, Järva-, Viru-, Tartu-, Viljandi-, Võru-, Petserimaa) ja põimingutega e. vanast kirjakeelest ja milledest viimane e. keele foneetika tundmist suuresti edasi viis ms. ka oma täpseil eksperimentaalfoneetilisil andmeil põhineva foneetilise sissejuhatusega. Kodavere murde uurimisega tegeldes juba K. oli teinud vähest tutvust vadjalastega, spetsiaalselt vadja-laste keelealal töötas ta suvedel 1913—15, tööviljana aval-dades a. 1916 eriti akadeemilisiks õpinguiks kohandatud häälikulise ülevaate „Vatjan kielen äännehistoria“ (2. tr. a. 1930), kuna uurimisreisudel kogutud tekstide avaldamiseks leidis võimalus alles a. 1932 (koos L. P o s t i'ga välja antud) töös „Näytteitä vatjan kielestä“. Viimases on osa tekste (Jõe-pära mürd.) kirja pandud Tartus talvel 1922/23. Uuele sugukeelele siirdununa näeme K-d juba talvel 1917—18, kus ta kesk Vene revolutsiooni keerist päästab Novgorodi kuber-mangus lõuna-vepslaste keeleaardeid, mis töödeldult trükist ilmusid a. 1922 teoses „Lõunavepsa häälik-ajalugu I (Konso-nandid) — II (Vokaalid)“; vastavad tekstid esinevad trüki-

tult kogus „Näytteitä etelävepsästä“ I (1920), II (1925; selles on ms. uudislikult tarvitatud kõnetaktide märkimist). Tartusse professoriks kutsutuna K-l juba esimese tööaasta lõppedes kevadel 1920 on ees uus töörohke keele-uurimisteeskond — Kuramaale liivlaste juurde, kus ta veetis ka suved 1921, 1923, 1924 ja kuhu ka Helsingist hiljemini on (suvel 1928, 1929, 1933) teinud korduvaid käike. Algust lv. keele uurimisega oli teinud K. juba maailmasõja päevil Helsingis, kasutades uurimistöödeks sõjapõgenikke. Liivi keele alalt kogutud ainekust, mis oma põhjalikkusega on K. senises kogujatöös kujunemas üheks suurimaks saavutiseks, on esialgu ilmunud alles kogu eksperimentaalfoneetilise sissejuhatusega varustatud tekstinäiteid töös „Untersuchung über die livische Sprache I“ (a. 1925, Tartu), kuna monumentaalne liivi sõnaraamat (varustatud ms. etimoloogiliste märkmetega) on kuuldavasti trükitud *p*-täheni ja liivi häälikutelugu käsikirjas ootab viimistlemis- ja avaldamisjärge. Nagu K. ulatuslikud liiviuurimused said alguse tema Tartu-perioodil, nii ka 2-kuune karjala-aunuse-lüüdi murrete uurimise retk temal teostus Tartust kevadsemestril 1922. Karjala sõjapõgenikega Soomes töötamise tulemuseks oli häälikulooline ülevaatekogu (praegu käsikirjas) ja tekste, milledest on osa trükkis ilmunud J o h. K u j o l a' väljaantud tekstidekogus „Karjalan kielen opas“ (1922) ja O j a n s u u - K u j o l a - K a l i m a - K e t t u n e n i tekstidekogus „Lyydiläisiä kielennäytteitä“ (1934, vt. s. t. lk. 291—305). Liivi keele kõrval on teiseks aastate jooksul K-d sidunud ja edasigi siduvaks tööalaks olnud sm. murrete uurimistöö, jällegi töö, mille tulemused on paisunud ulatuslikuks. Noore üliõpilasena juba K. on teinud ülestähendisi oma kodumurdest, eespool juba kuulsime tema Vermlandi-uurimisist, hiljemini ta oli kogunud sm. murdetekste, kuid laiaulatuseline sm. murrete uurimistöö sai K-l alata alles tema Tartust kodumaale siirdumisega. Nii ongi ta alates a-ga 1925 peagu kõik suved mõne osalise või täielise erandiga (suv. 1928, 1929, 1933, 1934, millal oli teisi ülesandeid) liikunud kõigil laialistel sm. murdealadel Vermlandist ja Lapist Soome laheni. Uurimiste tulemused on publitseerituna kõiki sm. murdeid haaravas tekstidekogus „Suomen murteet I, Murrenäytteitä“ (ilm. a. 1930) ja kõikide sm. murrete uudislikku jaotust ning iseloomustavate murdejoonte ülevaadet sisaldavas teoses „Suomen murteet II, Murrealueet“ (a. 1930). Sama töö III osa, umb. 400 murdekaarti sisaldav keeleatlas, läheb kuuldavasti peatselt trükki. Vanade Vermlandi tuttavate juurde tehtud uute retkede (a. 1926 ja 1934/35) keeleliseks viljaks tuleb viimaks lugeda ka äsja

(a. 1935) ilmunud väikesem teos „Värmlannin suomalaisten uskomuksia, taruja ja taikoja“, mis oma oluliselt osalt küll juba kuulub rahvaluuleharrastuste piirkonda, kuid ühtlasi on hinnatav ka väärtusliku murdeaineste-esitiseana. K. viimaseist uurimisreisudest tuleb aga eriti meenutada tema retke Nõukogude-Venesse (kesk)vepslaste murdealale suvel 1934, mille resultaadina on ligemal ajal oodata kogutud murdetekstide ja vepsa lauseõpilise näidetekogu ilmumist. — Kaugemaist sugukeelist on K. ligemalt tutvunud ungari keelega oma suvi-reisul a. 1922, millise keeletutvuse süvendamiseks ta k. a. septembrist pääle on aastaks siirdunud töötama Ungarisse.

Oleme peatunud üksikasjalisemalt juubeldatava keeleko-gumisreisudel ja nende trüki-tulemustel ja peame ühes luge-jaga mõõnma, et nende loendamine on võtnud tüki aega. See polegi ime — ükski akadeemilisest kutsetööst vaba hetk, ükski suvevaheaeg pole K-l jäänud kasutamata. K. on soome sugu keelte alal suurimaid ja mitmekülgseimaid uurimismatkajaid, kelle kogutud ainestehulk on korvamatuks aardeks mitte ai-nult keeleteadusele, vaid ka selle naaberaladele (folkloor, et-nograafia). Pole tarvis olla prohvet ega ka tingimata K. tä-nulik õpilane, et ennustada K-le surematust juba üksi tema uurimisreisude tõttu. Lisaks on ta meie uurimisalal harul-dasi uurimismatkajaid sellegi poolest, et ta palavikulise hooga hoolitseb oma ainestikkude trükkitoimetamise eest, kuna muidu meie teaduse alal suurokogujate traagikaks on olnud vähe võimalust saada oma kogutud aineste publitseerimiseks. Uurijate järelepõlvel, nagu teame, on pärast tihti ületamatuid raskusi teiste kogutud keeleaarete ilmutamisel.

Kuid ülemal-loendatud K. teosed (välja arvatud teksti-kogud) pole ainult aineste-publikatsioonid, vaid oma kogu-tud aineste varal on K. teinud neis palju edasiviivat, looval teaduslikku tööd. Meenutatagu ainult näit, et oma metoodi-liselt küll veel eelkäijate jälgedes sammuvate Kodavere murde uurimustega K. on pannud kindla aluse eesti murrete teadus-lik-ajaloolisele uurimisele. Samas suunas on põhilise tähtsu-sega tema töö, mida eespool ainestikukogumisega ühenduses ei tulnud veel nimetada, — „Viron kielen äännehistorian pää-piirteet“ (1917), mis täiendatuna hiljem (1929) on ilmunud „Eestin kielen äännehistoria“ nime all. K. lõuna-vepsa hääli-kutelugu taas teatavasti sisaldab kaugeleminevaid ümberhin-nanguid läänemere-sm. keelte ajaloo senises käsitusviisis (tä-heldatagu ms. eriti astmevahelduse ja vokaalharmonia alg-soomelisuse eitamist), millest on tingitud vastavad põhimõt-telised muudatused ka tema eesti ja vadja k. häälikulugude uutes trükkides. K. töid sm. keele alal iseloomustavad, nagu

õeldud, uudis seisukohad soome murrete jaotuses ja nende geneesi küsimusis. K. revolutsioonilised vaatekohad on leidnud autoriteetseid tunnustajaid (nagu kadunud prof. K. B. Wiklund), aga enam veel teravaid vastuväitjaid ning on esile kutsunud ägedaidki poleemikaid. Vaidlused on tänini pöevakorras ja raske on ennustada, millisele sünteesile nad lõpuks välja jõuavad, seepärast läheme neist seekord mööda. K. loovteadusliku viljakuse iseloomustamisel ei saa aga K. suuremate uurimuste kõrval jätta nimetamata tema produktiivsust vähemate artiklite autorina. Nii näeme teda „Viritäjä“ püsiva kaastöölisena a-st 1907, „E. Kirjanduses“ esineb tema kaastöö a-st 1909, K. enda algatatud „E. Keeles“ a-st 1922, vähemal määral leidub K. keeleteaduslikke artikleid laialipaisatult mujalgi („Suomis“, SUS-i väljaandis jm.). K. lühemate ja pikemate keeleliste kirjutiste üldarv ületab kaugelt saja. Meil on siinkohal mahti neist nimetada vaid kõige tähelepanavamaid. Nagu kogu K. toodangus, nii ka artiklis on häälikuloouurimus esikohal: „Itävtajan geminoitumis-ilmioistä“ SUSA XXX, 18 (selles osutatakse geminatsioon nagu sõnas *pättä[sē]* 'saviastian' spetsiaalvadjä, mitte algsn. astmevahelduse nähtuseks), „Astevaihtelusta länsisuomalaisissa kielissä“ Vir. 1919, lk. 36 jj., „Liiallisia astevaihtelutapauksia“ sääls. 1920, lk. 91 jj., „Eräitä erimielisyyksiä tietemme kysymyksissä I, Astevaihtelu, II, Vokaalisoinnusta“, III—VII mitmesuguseid vähemaid küsimusi, Vir. 1925, lk. 63 jj., 108 jj., 141 jj., „Miten on selitettava suomenkielen a~e, ä~e vaihtelu?“ Vir. 1924, lk. 57 jj., 89 jj., „Geschichtliches u. Phonetisches üb. die auslautenden Konsonanten im Finnischen“ Streitberg-Festgabe (1924), lk. 193—8, „Säännönmukaisuuden puutteesta kielenelämässä“ Vir. 1927, lk. 14—28, „Ns. h:n metateesi suomen murteissa“ Vir. 1928, lk. 115—128, „Suomen *teeri* sanasta ja sen... „astevaihtelusta““ sääls., lk. 171—8, „Suomen ts:n astevaihtelusta“ (murdegeograafiline käsitus, murdekaartidega) SUST LVIII, lk. 63—88, „Eestin ensi tavun vokaalien velarisatiosta ja vokaalisoinnun iästä“ Vir. 1931, lk. 249—252, „Keelelisi tähelepanekuid vepsa retkelt“ EK 1934, lk. 130—137, 169—175 (ms. vepsa vok.-harmoonia eaküsimusist), „Vepsän vokaalisoinnun iästä“ Vir. 1935, lk. 321—6 jt. Nii siis K. häälikuloolisist artikleist olulisimad tegelevad meie häälikutelo keskseimate astmevahelduse ja vokaalharmoonia küsimusega, tähtsad on printsiibiõpiliselt eriti ka K. häälikseaduse erandeid ja keelearengu ebajärjekindluse avaldisi (keekekulumisi, -komistusi jm.) käsitlevad

sõnavõtud. Ajaloolise vormiõpetuse alale kuuluvaist artikleist mainitagu eraldi „Passivin tunnuksesta“ Vir. 1915, lk. 107 jj. ja sellega ühenduses tekkinud poleemikat säälsam. 1916, lk. 26 jj. ning 96 jj. ja kirjutist „Miten etelä-viron aktivin indik. preesensin päätteetön yks. 3. persona käsitettävä?“ Vir. 1914, lk. 145—150. Rohkesti on K. sulest aja jooksul ilmunud ka läänemere-sm. keelte kitsama aines-tiku piirides liikuvaid etümoloogilisi kirjutisi, mainitagu e. *varrud*-sõna seletust EKirj. 1920, lk. 56—60, „Narva linna nime algupäras“ säälsam., lk. 195—7, „Suomen „käräjät““ Vir. 1933, lk. 354—9, „Liivin sanojen selityksiä“ sääls. 1934, lk. 223—7 jt. Erilise liigi K. artiklite hulgas moodustavad etnograafilisi jm. väärtuslikke märkmeid sisaldavad reisumälestised uurimisretkedelt, näit. „Muistelmia Skandinavian suomalaismetsiltä I—II“ Vir. 1908, lk. 45—50, 71—76, „Vaikutelmia Virosta“ sääls. 1909, lk. 1—8, „Matkamuistelmia Vepsän perukoilta“ sääls. 1918, lk. 38—62, 95—104, „Liiviläismatkalta“ sääls. 1920, lk. 111—119. Ka mõnes eriaartiklis on K. põiganud keeleliselt uuritud rahvaste etnograafia ja folkloori alale, näit. „Tähelepanekuid vepslaste mütoloogiast“ EKirj. 1925, lk. 365—372, „Vepslaste pulmakommetest“ ERM-i Aastarm. I (1925), lk. 45—52. Viimast laadi kirjutistes ei ole K. enam ainult külm uurija, vaid sujarahvaste elu hõimumeelselt-soe jälgija ja kaasa-tundja. Viimane väide maksab eriti K. samalaadse populaar-teose „Suomen heimon kirja“ (ilm. 1931) kohta, mis annab soome sugu rahvaist „kodudele ja koolidele“ sooja ülevaate, sisaldades ms. just olulise ainesena autori enda reisude tähelepanekuid. Lõpuks tuletatagu kõige üldsõnalisemalt meelde ka K. arvustisi ja retsensioone, mis pole kau-geltki mitte paljad referaadid, vaid alati sisaldavad autori enda otsiva ja loova mõtte käike.

Eri rubriigi all peame kõnelema Kettunenist kui õigekeelsus mehest ja kui eesti ja sm. kirjakeele viljelejast. K. õigekeelsuslik huvisuund avaldub juba Vir. veergudel alates a-st 1908 ilmuma hakkavaist lühemaist sm. keelt puudutavaist õigekeelsuslikest artiklitest. Eesti õigekeelsuse vastu K. huvi kajastub juba eel-iseseisvusaegses EKirj-s ilm. vastavates artiklites (näit. illatiivitiübi *meelde, juurde* üle EKirj. 1916, lk. 11, 95 jm.), samuti ka tema kaastöös keeleuueenduskule „Keelelisele kuukirjale“ (ilm. 1915—17) ja eesti keeleuueendust üksikasjalisemalt Soome publikule tutvustavas artiklis „Viron kirjakielen uudistus“ (Suomalainen Suomi I [1916], lk. 95—107). Eestisse ametisse asumise järele (1919. a.) K-l eesti õigekeelsusharrastused üha süvenesid,

kuna tal tuli ms. suvel 1919 teotseda õppejõuna keskkoolide eesti k. õpetajaid ettevalmistavail suvekursustel; samuti nagu eelkäänud aastail Jyväskylä suveülikoolis eesti ja sugukeelte õpetajaks olles K. oli juba eesti õigekeelsusprobleemidele liigidale astunud. Viimases tööpiirkonnast sai ms. alguse K. „Virolais-suomalainen sanakirja“ (ilm. 1917, taskusõnastiku-formaadis uustrukina a. 1931), mis on oma aja kohta parimaid eesti sõnaraamatuid. Sellest on valmimas laiendatud uustrukk. Eestis asudes K. ilmutas oma „Arvustavad märkused keeleuendusnõuete puhul“ (ilm. 1919), milles avaldatud K. hukkamõist või kiitus on olnud määrava tähtsusega paljude keeleuendusettepanekute edaspidisele saatusele, läbilõõmisele või seisujäämisele. Eesti lauseõpetuse arengule on olnud suundanäitava tähtsusega K. ülikooliõpetuses valminud „Lauseliikmed eesti keeles“ (a. 1924). Mõjukas on olnud K. osavõtt EKS-i Keeletoimkonnast, ÕS-u 2. trüki valmistamistoimkonnast jne.; oma asjalikkusega on alati mõjusad olnud tema õigekeelsuslikud artiklid EKirj-s ja EK-s (näit. viimati veel EK 1933, lk. 25—26 *tus-* ja *tis-*sufiksi vahekorras e. kirjakeeles jm.). Kodumaale tagasi siirdunud ja eriti Helsingis ms. Yhteiskunnallinen Korkeakoulu's tegeliku soome k. õpetuse andjaks saanud, süvenes K. soome keeleõpetuse ja õigekeelsuse probleemesse seevõrra, et ta on avaldanud soome keele algõpetuse (koos A. Sipola'ga) ja hiljem (a. 1934) keeleõpilised tööd „Suomen kielioppi oppikouluille ja seminaareille“ ja „Suomen kielen alkeiskurssi“ (eelm. lühendatud väljaanne). Kõnealuses pikemas sm. keeleõpetuses on uudislik keeleajaloo suurem keeleõpetuse teenistusse rakendamine. Tegeliku keele harrastuse alalt ei saa muidugi nimetamata jätta ka K. teenekaid keeleõpetusi — „Soome keele õpiraamat“ (a. 1920) ja „Eestin kielen oppikirja“ (a. 1928) ning populaarteaduslikku „Viron ja suomen eroavaisuudet“ (1916, 2. tr. a. 1926).

Viimaks veel prof. Kettunen kui akadeemiline õpetaja ja uurimistööde organiseerija, nooremate tööra-
kendaja. Just sellisenagi ta on eesti keeleteadusse ja selle ala harrastajaisse Eestis jätnud eriti vahetuid, sügavaid mõjustusi.

Mõjuva ja selge auditooriumi- ning eksamiõpetuse kõrval on K. nii Eestis kui ka ilmsesti hiljemini Soomes tunnustatavate tagajärgedega harrastanud elavat isiklikku kontakti oma uurimishuviliste õpilastega, mida viimased mäletavad kui viljakat, õhutavat tegurit nende huvide ja võimete arengus. K-d pole mingi inimlik nõrkus olnud takistamas pü-

hendamast õpilasi oma teaduslikesse üritusisse ega sobival korral neid õppimist võimaldavaisse abitöödessegi rakendamast. Ka tema algatav ja juhtiv osavõtt akadeemiliste keeleühingute tegevusest (esimees AES-is 1920—24, Soome Kotikielen Seuras 1925—30) viitab elavale huvile noorema teadlastepõlve kasvatamise vastu. K. võõrastelahke kodu Pakinkyläs on tänini kohaks, kus iga eesti keele või selle naaberdistsipliinide alal tööle-asuja on teretunud külaliseks ja julgustavate äratiste saajaks.

Prof. Kettuneneni teened Tartu Ülikoolis selle algaegadel on küll nii mitmekesised, et need read neid üksikasjaliselt kirjeldama ei küüni. Mainitagu ainult tema tähtsust eesti-keelse teadusliku terminoloogia juurutajana oma loengutega, AES-is ja (tookordses saksluse kantsis) ÕES-is peetud eesti-keelsete ettekannetega ja eriti oma ulatusliku eestikeelse teadusliku toodanguga. K. istutas meisse usu eesti keelde kui täisõiguslikku kolmandasse soome-ugri teadustekeelde (ungari ja sm. keele kõrval), ja meil tuleb ainult selles usus kindlaks jääda ja sama teed edasi käia. Tartu Ülikooli seisukohalt on taas teenekad K. siinsed algatused eesti ja sugukeelte katselis-foneetilise uurimise alal. Ja ülikooliga otse seoses on K-lt palju aega ja vaeva nõudnud AES-i ja selle organite ning tööalade (ajakiri EK, toetajaliikmete-instituut, Nimedeeestistamise talitus, eesti murrete, Eesti-ingeri murde ning vadja k. uurimine, liivlaste toetamine jne.) algatav ülesehitamine. Nüüd nimede-eestistamise küsimuse teravalt päevakorral olles meenutagem ms. just K. kandvat osa sellele esimeste ideeliste aluste loomisel albumis „Eestlasele eesti nimi“ (a. 1921).

Väljaspool ülikooli, AES-i ja EKS-i (selle Keeletoimkonda, EKirj. toimetust) on K. Tartus (koos oma abikaasa, omaaegse soome k. lektori pr. H. Kettuneniga) oma asutamisosavõtu ning kaastööga Akadeemilises Hõimuklubis olnud aktiivseks Soome-harrastuste äratajaks meie üliõpilasnoorsoos. See oli vaid üheks lüliks selles Eesti-Soome lähendamisele suunatud suures töös, mis K. on teinud juba üliõpilaspäevist pääle, mil ta sõlmis kindlad sõprussidemed Helsingis õppinud eesti üliõpilastega, ja millesse rakendununa ta on olnud töös Soome ajakirjanduses (ms. „U. Suomettare“ Eesti osakonna toimetajana a. 1914—15) ning eriti olles meie vabadussõja päevil „Eesti Abistamise Päätoimkonna“ esindajaks Tallinnas. Muu hõimutöö alalt on üldtuntud K. teened liivi rahvusliku ärkamise esilekutsumises. — Prof. K. teenete Eesti-poolse hindamise väljenduseks on talle annetatud

Eesti Vabadusrist ja tema valimine AES-i, ÕES-i, EKS-i ning Akad. Hõimuklubi auliikmeks.

Prof. Kettunen senist elutööd pääjooniski jälgides näeme, kui tihedalt see on seotud eesti keeleteadusega ja üldse Eesti maa ning rahvaga. Et Eesti on saanud prof. K. teiseks koduks, eesti keel tema teiseks kodukeeleks — see pole kuidagi mingi kõnekäänulise väärtusega väide. Seepärast meie juubelisünnilise suure töömehe rohkete andide osalised Eestis, eriti tema õpilased üle kogu vabariigi ja tema kauaegne hoolealune — tänulik Emakeele Selts koos „Eesti Keelega“ saavad oma Ungaris juubelipaos viibivale meistrile kõige siiramalt tänulikke tervitusi ja parimaid õnnesoove tulevaiks pikiks ja tulemusriikkaiks tööaastaiks.

J. Mägiste.

Hilinenud lastekeelest Eestis¹.

Mullu sügisel oli Päevalehes (1934, nr. 293, lk. 2) lugeda järgmine sõnum:

Kaks õpilast, kes ei mõista emakeelt.

Jäärja valla Alliku algkoolis tuli ilmsiks haruldane juhtum. Nimelt toodi kellegi vabadiku perekonnast kooli kaks last, kes ei osanud sõnagi kõnelda. Lapsed, kes juba kaheaastaselt jäetud omapead koju, kuna vanemad ja suuremad õed-vennad viibisid alatiselt kodust eemal tööl, on loonud omavahelise keele. Seda keelt ei ole korda läinud lähemalt kuulda, kuna lapsed võraste juuresolekul mornilt vaikivad. Omavahel olles on neid aga tabatud elavas mõttevahetuses.

Üht neist, poeglast, kes nüüd kümneaastane, nõuti juba varemalt kooli, kuid ei saadud temaga toime, sest et ta sõnagi ei rääkinud. Tüdruk on kaheksa-aastane ja tänavu toodi kooli mõlemad. Õpetajal läks siiski pikapeale korda neile õpetada oma emakeelt, mille algeid lapsed nüüd mõistavad nii sõnas kui kirjas. Lapsed on muidu täiesti terved ja normaalsed.

Nõnda siis näis leiduvat Eestis terveid ja normaalseid, juba 8—10-aastasi lapsi, kes kõnelevat mingit endi loodud keelt ja kes alles hiljuti olevat õppinud mõistma emakeele algeid. Säärane nähtus, kus lapsed vabalt oleksid võrsunud, eemal vanemate keelelisest õpetusest ja kontrollist, on inimlikus ühiskonnas üldse haruldane, eriliselt aga meie moodsail aegadel ja haritud maades. Teaduslik kirjandus tunneb niisuguseid erikeele arenemise juhtumeid kasinalt. Teadupärast on Ameerika õpetlane H. Hale P.-Ameerikas, Ore-

¹ Järgnevas käsitletud nähtust on autor esialgselt ja lühidalt esitanud Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul 6. veebr. 1935. — Keeleainestik esitatakse siin lihtsustatud transkriptsioonis.

gonis, leidnud viiel puhul, kus peamiselt kaksikud, omapead elades, on keelt eri-ilmeliseks kujundanud, lahus ümbruskonna tasandavaist mõjudest. Ta oletab, et „kui 2 last, kes parajasti kõnelema hakkavad, väga palju koos on, siis nad leiutavad vahel täiusliku keele, millest neil igal puhul omavahelises läbikäimises jätkub ja mis siiski vanemaile on täiesti mõistmatu.“ H. Hale koguni arvab, et niisugused laste erikeeled, ka vanemas eas kestes, võivad areneda väikeperelisteks ja suuresti üksteisest erinevaiks keelteks, nagu seda tuntakse P.-Ameerikas (näit. samas Oregoni osariigis esinevat kõrvuti vähemalt 30 eri keelkonda) ja Brasiilias, indiaanlastel². Läänud sajandi algusest on teada ja ligemalt jälgitud veel kahe Islandi kaksiku erikeelt³, ja käesoleva sajandi algul on O. J e s p e r s e n seesugusele juhule sattunud Taanis⁴ (mõnest juhust ka Rootsis ja Soomes lähemad andmed puuduvad). Kõigi nende hilinevad lastekeelte sõnavara on ikkagi koosnenud enamikus emakeele sõnade moonutistest, vähemal määral häälikulistest kaugkohandustest (kõlajäljendustest). Puhtloomingulisi kujundeid on nende laste leksikon sisaldanud küll vaevalt.

Neile vähestele teaduslikus literatuuris tuntud juhtumeile nüüd Eestis lisanduv suurlaste erikeele leid äratas muidugi elavat huvi allakirjutanus. Et amet ja aastaaeg kohale sõitmist takistasid, tuli esialgu nähtuse kohta ligemat selgitust nõutada kirjalikult. Järelepärimise peale tuligi varsti Saarde Jäärjast, Alliku algkooli õpetajalt I. Kuningalt kiri (15. XI 1934), millest selgus, et kooli 1. klassis tõesti esimest aastat õpivad 10-aastane K a l j o K a r b u s ja 8-aastane A i n o K a r b u s, „kes omavahel sarnast keelt räägivad, millest võõras vaevalt midagi aru võib saada. Klassis tunni aeg vastavad nad pooliku sõnadega“. Saadetud oli ka rida sõnu ja lauseid laste keelest ja näiteid nende käekirjast (mis kõigiti normaalne), koolivihkudest rebitud lehtede näol.

See lastekeele viibimine niivõrd kauaks on tähelepanu äratanud ka pedagoogide ja psühholoogide ringkonnas. 1935. a. jaanuaris ja veebruari lõpul tutvus lastega ja nende arenemise tingimustega kahel korral dr. A. K o o r t, kes muuseas hankis allakirjutanule ka keelelist lisaandmestikku.

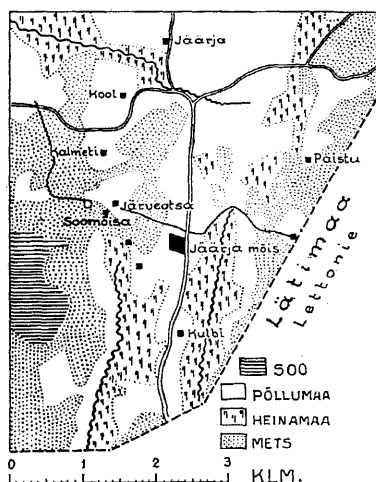
Tänavu suvel, juuli algul, oli lõpuks võimalus ka nende ridade autoril, teiste teekondade ja ülesannete vahel, lühikest

² Selle kohta vt. O. J e s p e r s e n, *Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung* (1925), lk. 163 jj.

³ Vt. O. J e s p e r s e n, tsit. t., lk. 166.

⁴ Vt. O. J e s p e r s e n, tsit. t., lk. 167 jj.

aega Jäärjas peatuda ja lastega ning nende keelega otseselt tutvuda. Sellele lisaks on korda läinud Ainot küsitleda mõne tunni jooksul veel 1. IX 1935 Tartus, mil laps ühes vanematega linna arsti juurde olid sõitnud. Järgnevas esitame andmed⁵ ja muljed 11-aastase Kaljo ja 9-aastase Aino Karbuse isikute ja arengutingimuste kohta ning püüame eritleda nende keelt, niipalju kui kolmest käest eri aegadel saadud puudulik materjal seda üldse lubab. Selle kogumist suuremas ulatuses on kõigil kolmel isikul raskendanud laste harukordne pelglikkus. Ainult pikema-ajalisem viibimine lastega koos ja nendele vaimselt tihedam liginemine oleks võimaldanud

rikkalikumat andmestikku⁶. Praegu see kipuks aga jääma juba hiljaks, sest lapsed näivad üldkeelt õppivat kärvesti, eriti õppeaasta jooksul koolis. Senini nad siiski kõnelevad ainult „oma keelt“, niihästi endavahel kui ka oma vanematega ja, vähestel juhtudel, võõrastega.

Laste vanemad on Jäärja mõisa asunikud ja elavad väikeses nn. Soomõisa talus, suurema, Järveotsa talu külje all, $\frac{3}{4}$ km Jäärja mõisast loodes. Muud põlistalud asuvad alles $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ km kauguses. Neist Kulbi taluga ($1\frac{1}{2}$ km lõuna pool) puudub igasugune side. Ääre taluga ($\frac{1}{2}$ km lõuna pool) on side väga nõrk (seal on suuremaid lapsi) ja Kalmeti talus ($\frac{1}{2}$ km põhja sihis) pole lapsi üldse.

⁵ Oma kogutud materjalist eraldan hr. I. Kuninga saadetud andmed märgiga * ja dr. A. Koordi omad märgiga * iga sõna ees.

⁶ Olgu ka tähendatud, et mitmete, lastele päris lähiste mõistete jaoks A-l ja K-l üldse puuduvad sõnad, nii näit. A-l ja K-l mõlemal 'kulnud', K-l 'kukal', A-l 'kaenlaauk' ja 'külg'. Esemeid ja olevusi, nagu 'laev', 'vähk', 'vabrik', 'meri' nad üldse pole näinud.

Üsna Soomõisa talu ligidal (paari vakamaa kauguses) on siiski uuemaid asundustalusid (kõik rajatud 1920. a. paiku), kuid neiski puuduvad lapsed, peale ühe, Sossemetsa, kus on 5 last 1—8-aastased, kuid selle viimasegagi on läbikäimine harv. Nõnda siis lastel väljaspool kooli pea üldse puudub võimalus seltsida omavanustega. Nii Soometsa kui teisedki lähemad naabertalud on piiratud läänest ja edelast soode ja soiste metsadega (vt. kaarti!).

Laste ema Marie Karbus, 36 a. vana, on sündinud Talli vallas, kohtumajas (isa kingsepp, ema õmbleja, viimane algupäralt küll lätlane, kes aga eesti keelt kõneles vabalt), ja Jäärjasse tulnud peale algkooli lõpetamist. Isa, Hendrik Karbus, 42 a. vana, on sündinud (tema ema samuti lätlane, kuid hea eesti keele oskusega) ja terve elu elanud Jäärjas, mõisa juures. Läti keelt kumbki ei oska. Mõlemad vanemad on väga korralikud ja töökad, ema paistab esialgu pisut umbusklik ja kartlik, kuid varsti selgub tema jutukuski ja enam kui harilik arukus.

Siin, Soomõisa väikeses talus on perekond elanud 10 aastat. Lapsi on neil üldse 8, Ainost ja Kaljost nooremad on 4-, 5- ja 8-aastased, vanemad aga 13-, 15- ja 17-aastased. Kõik lapsed, nagu vanemadki, on harukordselt terved. Järveotsa suures talus lapsi pole. Küll aga leidub neid vähe kaugemas naabertalus, nimelt 5; neist olevat kõige vanemal, 7—8-aastasel (Ainost ja Kaljost aga tihkemal ja jutukamal) samuti teistsugusem keel. Aino (lühend.: A) ja Kaljo (lüh.: K) õed-vennad on igapidi normaalsed⁷, parajasti julged ja elavad. Kaks vanemat venda käivad samuti koolis, nende kõnet seal atesteerib õpetaja korralikuks juba algusest peale. Ka A ja K kohta tunnistab õpetaja I. Kuningas: „Lapsed on kõigiti normaalselt arenenud, koolis õppeainetes arusaamine kaunis lahtine, edasijõudmises hoolsad ja püüdlilikud. Raamatust loevad kaunis õieti, Kaljul on ilus käekiri, rehkendab hästi“. Mõlemad on koolis käinud ühe aasta.

Lastega isiklikult tutvudes märkan, et nad õdedest-vendadest erinevad oma häbelikkuse ja argusega. Vanemad selle kohta seletavad: pelglikud olevat nad ainult võõrastega, oma isesuguse keele tõttu. Juttu lastega vesta minul, võõral, on päris raske⁸, kõike lahkust kokku võttes ja magusaga kostitades saan neilt küsimuste peale (Mis see on? Kuidas seda kutsutakse? — asju endid näidates) meelitada ainult ühesõnalisi vastuseid, neidki väga tasasel häälel, nii et mitmel korral pean ütfusi laskma korrata.

Vend K hakanud kõnelema alles peale 4-ndat eluaastat. Et tal kõne viibis, astus ta kooli, arsti loal, 1 a. peale hari-

⁷ Nüüd hiljem (1. IX 1935) Tartus kuulen laste siinviibivalt vanemalt, et ka 8-aastasel Heinol lastekeel kehtvat ja tema ligemalt seltsivat seetõttu A- ja K-ga.

⁸ Sama kordub ka hiljem Tartus, kui koos mag. P. Aristega, küll vanemate juuresolekul, Ainot küsitlen. Kahe tunni jooksul saame välja meelitada ainult 50 sõna ja mõned lausekesed. — Mõningad olud ka seegikord takistasid umb. pool päeva linnas viibijaid põhjalikumale uurimisele alla võtmast.

likku aega. K on kõhnavõitu, kuid terve poiss, õest kavalam ja liikuvama mõistusega. Keel on ka märksa ligem üldkeelele kui A-l. Tütarlapse kõnelemine alanud varemalt, 2 a. vanuses. A on ilus meeldiv laps, vennast siiski kartlikum. Küsimustele vastab aga kuulekamalt ja puiklemata. Keel on A-l omapärasem, vähem üldkeele mõjudega. Mõlemad lapsed teineteist eriliselt hoiavad, nad on n. õ. lahutamatud, kujundavad perekonnas nagu mingi alatüksuse ja omavahel kõnelevadki veel nüüd, 9—11 a. vanuses, seega siis mitme aasta võrra hilinenult, lastekeelt, mille tekkimist isa seletab nende alatise üksiviibimisega kodus, ilma vanemate järelevalveta. Kummagi lapse varasemad aastad siin talus on nimelt sattunud ajale, mil vanemal oli peamiselt metsast ja soost koosneval asunduskohal põllumaad õige väheselt ja mil nad siis suurema aja päevast pidid viibima tööl väljaspool kodu. Praegugi vanematel puudub, eriti suvel, aeg lastega pikemalt vestlemiseks, nende kõnevigade parandamiseks. Ja tulemuseks ongi, et nad lastelt küsimustele saadud vastuseid tihtipeale üldse ei mõista.

Üldkeelega ühist.

Õige märgatav osa sõnadest nende laste keeles kuulub täpselt samasuguselt nagu nende vanemal ja üldse kohalikus murdes. Jaolt need ehk tähistavad mõisteid, mis on õpitud suhteliselt hilisemal ajal, või jälle need on asendanud esialgsemaid, märksa lapsekeelsemaid hääldekujusid. Nende sõnade häälikuline ehitus on võrdlemisi lihtne ja vastab enam lastekeele foneetikale. Neis võime eraldada järgmisi tüüpe:

AK *kana*, AK *muna*, A *maja*, A *riha* 'reha', A *tere*, A *põder* (koolis õpitud sõna), AK *nuga*. (varemalt 'nuta'), A *magan*, AK *padi*. — Kuid teisalt siiski: A *nin'n* ~ K *ninäs* 'nina', A *ninnarädi* 'ninarätt', AK *ast* 'ahi', AK *peber* 'paber' jt.

A *kamm*, AK *kell* '(tasku)kell', AK *koff*, AK *kukk*, A *mokk* 'huul'. Vrd. ka AK *põll* 'põial', AK *rinn* 'rind' jt.

AK *keel*, A *küün* 'küüs', AK *piip*, AK *viiis*, A *tool*, A *tuul* jt. Vrd. ka AK *kaal* 'kael', K *riid* 'riie', K *luug*-A *luu^wd* 'lõug' jt. — Siiski: A *nõõb* 'nööp', A *raam* 'raamat', A *vood* 'voodi', A *saab* 'saabas'.

K *amm*as, AK *kümme*, A *lammas*; A *võfi*. — Kuid A: *ammus* 'hammas'.

AK *karp*, AK *kõht*, AK *kurk* 'kurk, -u', AK *leht*, A *laps*, A *piht*, AK *põlv* (l ilma palatalisatsioonita!). — Kuid teisalt: AK *keld* 'selg', A *teim* 'sõrm', K *põhk* 'põsk' jt.

A *ponks* 'kompvek, ponks'.

Keelendite muutuvus ja kindlusetus.

Laste suurest eraldatusest ja kes-teab ka nende erilistest psüühilistest eeldustest hoolimata, mis kõik on keele erisugust ja puudulikku arenemist soodustanud, nad ometi alluvad ümbruse, oma vanemate, kuid ka kolme vanema ja kolme noorema õe-venna, lähema naabertalu viie lapse (neistki ühel samuti hilinevad lastekeele jäänuseid) ja nüüd lõpuks ühe aasta jooksul koolist saadavale korrigeerivale mõjule. Tulemuseks ongi nende keelepruugi suur kõikumus.

Kõigepealt juba samal lapsel kuuleme sama sõna eri kujul. A tarvitab *ü(ü)s-ühesa* '9', *sulleppäis-kulleppäis* 'sulepea', *kees-ketsi* 'käsi', *saašs-kaia-saša 'sai', *sänn-jänn* 'jänēs'. Võib-olla vähem on hõljuvust vanema lapse, K keeles: *šalg-jalg* 'jalg'. Kõige märgatavamalt kuuleme aga lahkuminekuid ühe lapse keelt teise omaga võrreldes: A *šaab* - K *šaaba* 'saabas', A *šaša* - K *saašs 'sai', A *riia* - K *riid* 'aknaeesriie', A *messas* - K *metsas* 'mets', A *maasi* - K *maasiga* 'maasikad', A *kees-ketsi* - K *kett* 'käsi', A *luu^wd* - K *luug* 'lõug', A *peelg* - K *peegel* 'peegel', A *ninn* - K *ninas* 'nina', A *šuu^w* - K *juu^w* 'suu', A *ammus* - K *amm*as 'hammas', A *kardo* - K *kardohl* 'kartul', A *ninnarädi* - K *ninnarättä* 'ninarätik', A *raam* - K *raamad* 'raamat', A *šust* - K *suit* 'pabeross', A *oun* - K *ouna* 'õun', A *ete* - K *etteh* 'aitäh', A *sull* - K *sulg* 'sulg, -e' jne.

On mõistetav, et erinevusi leiame ka sama lapse või mõlema lapse ühise keelepruugi vahel eri aegadel. Järgnevas esitame rea samade mõistete nimetusi, mis kirja tähendatud õpetaja I. Kuninga poolt 1934. a. novembris, dr. A. Koordi kaudu 1935. a. jaanuaris ja veebruaris ning lõpuks selle artikli autori tänavusuvised märkmed.

I. Kuningas		A. Koort	A. Saareste
üks	<i>tita</i>	<i>tita</i>	A, K <i>üks</i>
kaks		K <i>kakk - kaka</i>	A, K <i>kaks</i>
kolm		K <i>kol</i>	A, K <i>kolm</i>
kuus		K <i>kuuh'</i>	K <i>kuuws</i>
seitse		K <i>tsäisse</i>	K <i>seidse</i>
kaheksa		K <i>ka'assa</i>	K <i>kaesa</i>
üheksa	<i>üssisa</i>		A <i>ü's</i> , K <i>öesa</i>
kümme		K <i>kümm</i>	A, K <i>kümme</i>
laud		A <i>lavva</i>	A <i>lavv</i>
tool		A <i>toola</i>	A <i>tool</i>
voodi	<i>vooda</i>	A <i>vooda</i>	A <i>vood</i>
piip		A <i>piipa</i>	A, K <i>piip</i>
suu		A <i>uua</i>	A <i>suuv</i> , K <i>juuv</i>
kõrv		A <i>kerva</i>	A, K <i>kerv</i>
sai		A <i>saä'ss - kaia</i>	A <i>sasa</i> , K <i>saa'ss</i>
kartul	<i>opa</i>	A <i>tarta</i>	A <i>kardo</i> , K <i>kardohl</i>
lumi		A <i>lumma</i>	A, K <i>lund</i>
hobune	<i>tpruua</i>		A <i>ph'wüü - oba - obin</i>
lehm	<i>muuh</i>		A <i>lehma</i> , K <i>lehmäd</i>
sig		A <i>kasi</i>	A <i>sigas</i>
vares		A <i>vař(h) - varr</i>	K <i>varas</i>
vanker	<i>varka</i>	K <i>varka</i>	A, K <i>varņk</i>

Meie laste keeles näeme siin kolmveerandaastase ajavahemiku jooksul ilmset nihkumist infantiilsest keelepruugist üldkeele normide poole.

Muidugi ei puudu ka juhtumid, mis tunnistavad nende laste keeles teatud püsivust ajavahemikul 1933. a. nov. — 1935. a. juuli.

I. K.	A. K.	A. S-te
neli	A <i>nelj (= nell?)</i>	A, K <i>nell</i>
viis	K <i>vii(h)ss</i>	A <i>vii's</i> , K <i>vii's - vii's</i>
silm	A <i>kilm</i>	<i>kilm</i>
nina	A <i>niinn</i>	A <i>niinn</i>
koer	A <i>muss</i> , K <i>muška</i>	A, K <i>muška</i> 'kodune koer' (kuid: <i>kurja</i> 'külakoer')
ei	<i>eiss</i> A <i>eiss</i>	A <i>eiss</i>

Palataliseerimine.

Mõlema lapse keele üldist artikulatsiooni esijoones iseloomustab kõigi dentaalsete konsonantide (harva *r*) palataalne hääldamine sõna sees ja lõpul (*s* ka sõna algul), nii esivokaalseis kui tagavokaalseis sõnades. Kahe dentaali ühendis siiski näib harilikult peenenevat ainult esimene häälik:

AK *ast* 'ahi', A *istun* 'istun', AK *kaks* '2', AK *lešt* 'kleit', AK *muška* 'kodus olev koer', K *must* 'mustikad', A *nir̄n* 'nina', A *peelg* 'peegel', A *peesok* 'pääsuke', K *pešt-pešta* 'peopesa', AK *põlla - põll* 'pöial', AK *põras* 'põrand', A *põss* 'peopesa', A *saab - K saaba* 'saabas', A *šo^{uv}* 'sõuab', A *seen* 'seen', K *šalg (šjalg)* 'jalg', A *šust* 'pabeross', K *šuišt* 'suits', A *šuuu (šjuuu)* 'suu', A *tašku*, A *teřm* 'sõrm', AK *uks*, AK *viis* '5', AK *üks* '1', A *sull* 'sulg', AK *tikk* 'kiri'. Kuid A *müts* 'müts' (*t* ja *š!*). Vist ainult sõnus A *teřm* 'sõrm' ja A *řeba* 'rebane' kuulsin *ř* (kuid *karp* 'suitsukarp', AK *kerv* 'kõrv', *torv* 'korv').

Ilma palatalisatsioonita esinesid siiski: A *kulleppäis* 'sulepea', AK *keld* 'selg', K *kõda* 'kaenlaauk', AK *punas* 'punane', AK *rinn* 'rind', A *ratt* 'jalgratas' jne.

Erilisest artikulatsioonist.

Harilikus lastekeeles on paljude selle uurijate poolt konstateeritud oma erilist foneetikat, nende keeles koguni foneemide esinemist, mida laste vanemate keeles pole hoopis⁹. Sedasama on märgata ka meie A ja K keeles, lisaks ülalkäsitletud häälikulistele substitutsioonidele ja moonutustele. Sõna 'viis' lõpul kuulduv K-l helitut, palataliseeritud dentaalspiranti: *viidʒ* (vahel see sõna tal hääldub ka *viis*; dr. A. Koort on noteerinud ka *viih*) ja sõna 'kuub' lõpul kuulduv A-l helitut dentilabiaali: *kuuφ*. Pikk *u* lastel sageli on tugevasti diftongilise iseloomuga: A *puu^w* 'puu', K *kuu^ws* '6', A *juu^wtä* 'juuksed'. Hobuse ni-

⁹ Vt. selle kohta kokkuvõtlikult H. Delacroix, *Le Langage et la Pensée* (1924), lk. 270 jj.

metus A-l kuulub kujul $p^h\omega\ddot{u}\ddot{u}$ ($p^h\omega\ddot{u}\ddot{u}\ddot{u}$) (mitte $\psi\ddot{u}\ddot{u}\ddot{u}$!) Sõnalõpuline *a* on sagedasti ja esisilbi *õ* mõnikord ebatäielik, redutseeritud (*v*, *ɳ* või *a*, *ʒ*)¹⁰.

Pikkade konsonantide lühenemist

häälduses on märgata vähestel juhtudel: AK *karb* (~*karp*) 'karp, -i', A *nöõb* 'nööp', A *paad* 'paat', A *ninnarädi* 'ninnarätt'. Kolm eelmist sõnakuju võivad muidugi tuleneda ka genitiivist (vt. allp. „Morfoloogilist“!).

Käsitleda olev ainek pakub kasinaid näiteid harilikulegi lastekeelele iseloomulikust

konsonantide pikenemisest:

A *ninnarädi* ~ K *ninnarättv*, A *sulleppäis* ~ *kulleppäis* (~ K *sulepää*) 'sulepea'.

Sagedasem on aga ühesilbiliste sõnade lõppu sattunud lühikonsonandi pikenemine tüüpi A *varr 'vares', AK *põll* 'põial', A *põss* 'peopesa', AK *nell* 'neli', A *niñn* 'nina', AK *pilla* ~ *pill* 'pliats'. Vrd. üldises lastekeeles *emm* 'ema', *iss* 'isa', *jänn* 'jänes' jne.

Sulghäälikute kvalitatiivne käsitus.

Klusiilidest oskavad nii A kui K täpselt reprodutseerida *p*-d ja *b*-d pea alati: A *piht*, A *pehkel* 'pähkel', A (*kel*) *bol* (*üks*) 'kl. $\frac{1}{2}l$ ', A *põss* ~ K *pest* 'peopesa', AK *varb* (<*varba*-) 'varvas', A *tuba* 'tubakas', A *tiktop* 'tikutops', AK *piip* 'piip, pabeross' jne. Erandiks on ainult A *kuuφ* 'kuub' (vt. lk. 112 all) ja muidugi kvantitatiivne muutus *karb* 'karp', *nöõb* 'nööp' (vt. lk. 113 ül.).

Seevastu märkame aga komistusi dentaalse ja velaarse sulghääliku edasiandmises. Harilikum näikse viimase asendamise eelmisega, *k* asemel *t*, *g* asemel *d*: A *torv* 'korv', A *taal* 'kukal', *tiima 'keema', *tirra 'kirjutama', *tarta 'kartul(id)', *v tarra* '(ill.) karja', *v nuta* 'nuga', A *luu^wd* 'lõug',

¹⁰ Laste kogu artikulasioon, mis kannab tugevat posimise (*bredouillement*) iseloomu, nõuaks õieti erilisemat ja põhjalikumat käsitlust puhtfoneetikult.

K *pint 'pink'. Ometi tarvitavad A ja K ka sõnu, kus *k* on alal: *v kirva* 'kirves', *v koola* 'kool, -i', A *kauk 'kauss', K *kol 'kolm', A *rõng* (<*rõnga-*) 'sõrmus', AK *magu* 'magus'.

Seevastu *t* ja *d* on üldiselt püsinud: A *tasku*, A *tuul*, A *ratt* 'jalgratas', AK *kõht*, K *riid* (<*riide-*) 'riie', A *kardo* ~ K *kardohl* 'kartul', AK *padi* jne.

Ühendis *ts* esineb A-l ühes sõnas *ts* < *ss*: *messas* 'mets' (< K *metsas*), kuna aga ühend *ks* on edasi antud *l(t)*-ga: A **ul(t)a* 'uks', A *juu^wt* ~ K *juut* 'juuksed'. Teiselt poolt sõna 'laps' on noteeritud kujul *v lapa* ja sõna 'kits' K-l kujul *kitt.

s.

Olgugi et üldiselt mõlema lapse kõnes on üldkeele *s* püsinud (A *kees* 'käsi', A *tasku*, A *sigas* 'siga', A *maasi* 'maasikas', A *istun*, K *põisad* 'põsk', AK *sinis* 'sinine', K *seidse*, A *sull* 'sulg' jne.), on selle taastekitamine mõnel juhul — ja nimelt sõna algul — sünnitanud raskusi: häälik *s* on asendatud kas *k*- või *t*-ga: AK *keld* 'selg', A *kaia 'sai', K *kauk 'kauss', K *kõõl 'sõel', A *kilm 'silm', AK *kilmä 'silmi', A *kulleppäis* (<*sulleppäis*) 'sulepea'; AK *tein* 'sein', A *teim* 'sõrm' (< K *sõtm*), *tüva taia 'sületäis'. Haruldane on sõnaalgulise *s*-i asendamine *j*-ga (K *juu^w* 'suu' ~ A *suuv*) ja sõna sees *h*-ga (K *põhk* 'põsk, pale', kuid samal K-l pl. nom. *põisad*). Kahel juhul võime konstateerida ka *s*-i prokoopi: A *uua 'suu' (sel sõnal nii siis kolm arengust, 1935. a. algul *uua*, suvel aga K-l *juu^w*, A-l juba *suuv*), *v upa* 'supp, leem'. Ka sõna seest on *s* ära langenud: A *kuuk^s* 'kuusk'.

Nagu ülal juba nägime, on *s* kadunud ühendeis *ps*, *ts*, *ks* sõnus *v lapa* 'laps', K *kitt 'kits', A *uta 'uks'.

h.

Nagu *s*, nii on ka teine spirant *h* asendatud vahel *t*-ga: A *ritt ~ *rita 'reha', *v rata* 'raha', *v lita* 'liha'. Häälik *h* kao juhud sõnades A *kaa^s* ~ K *kaesa* 'kaheksa' ja A *ü(ü)^s* (< *ühesa*) ~ K *öesa* 'ühiksa' langevad kohaliku murraku arvele,

kus need kuuluvad *kaeksa, ööksä*. Veel 1934. a. noteeringus on *h* sõnas 'üheksa' edasi antud *ss-ga: üssisa*. Sõna 'juhataja' kuulub A-l *jöata* või *jö'ata*. — Üldse pole aga *h* meie laste kõnes sugugi haruldane: *pehkel*, K *põhk* 'põsk', K *kardohl* 'kartul', K *ette-h* 'aitäh', A *lehma* - K *lehm*, A *kuh 'kuhi', *muuh 'lehm'.

j.

Suuremat raskust näikse kummalegi lapsele valmistavat häälik *j* reprodutseerimine. Seda kuulsin nende kõnes harva, ainult sõnades K *kurja* 'külakoer', A *jöata* 'juhataja, kooli-j.', A *juu^wt^a* - K *juut^a* 'juuksed', K *juu^w* (~ *suuv*) 'suu', varemalt on A. Koordi poolt noteeritud A *jänn (~ *sänn*) 'jänes' (kinnitusmõistet 'jah' kuulsin lapsi väljendavat sõnaga *iké*; hr. I. Kuningas on mulle a. 1934 sügisel teatanud siiski sõna *vjass*). Tarvitada olev kasin materjal osutab vähemalt sõna algul tendentsi selle hääliku asendamiseks *s-ga* või *ś-ga*: AK *śalg* (~ K *jalg*), A *śerv* 'järv, oja', A *sään - *sänn (~ *jänn) 'jänes'. Sõna 'jõulupuud' esineb kujul A *lõuna-puuvva*.

Ühes sõnas on *j*- siiski ära langenud: *uua 'juua' (ka harilikust lastekeelest on märgitud *uua* ja *uused* 'juuksed'¹¹). Konsonandi järel kuulnud *j*-häälikut (*rj*, *lj*) pole eelmisest häälikust kuulmisel eraldatud: *marra torra* 'marju korjama', *tarra '(ill.) karja', *lalla 'välja' (kuid kohal. murdeski *vällä*).

Muude konsonantide

puhul on esile tõsta ainult sõnaalgulise *m*-i pikkust sõnas *mma - *omma või *omma* 'ma, mina' (*mma mata minna 'ma lähen magama', **omma menna marra torra* 'ma lähen marju korjama'), *m*-i, *r*-i ja *l*-i ärajätu sõnades K *kol 'kolm', A *peel* 'preili' ja *pita 'pliit', sõnaalgulise *v* asendust *l-ga* (järgneva *l*-i assimileerival mõjul?) sõnas *lalla 'välja' ja *v* sarnanemist eelneva *l-ga* sõnas A *külla 'kylvab'. Ühel korral oli sõnaalguline *v* vaevalt kuulduv: A *keru kinni* 'võtab kõrvast kinni'. Vt. ka konsonantide apokooibi juhtumeid lk. 117.

¹¹ M. Tooms, Lastekeelest, lk. 113 (käsikirj. uurimus EKA-s, nr. 93).

Vokaalid.

Täishäälikute jäljendamisel näib lastel vähem hõlpu olevat *õ*-ga, kuigi nad üldse seda hääldada oskavad, olgugi vahest eespoolsemalt kui eestis harilikult: AK *kõht*, K *põhk* 'põsk', AK *põlv*, K *kõda* 'kaenlaauk', A *põss* 'peopesa', A *rõng* 'sõrmus' jne. kõrval kuulub juhtusid, kus *õ* on substitueeritud kas *e*-ga või harvemini ka *o* ja *u*-ga: AK *keru* 'kõrv', A *term* (~K *sõrm*) 'sõrm', A *oun* - K *ouna* 'õun', A *luu^wd* - K *luug* 'lõug'. Sellele tendentsile vihuti leidub ka näide, kus *õ*-le vastab nimelt *õ*: AK *põlla* - *põll* 'põial' (kohalikus murdes siiski *peijäl*). *Õ* puhul on tähendada, et selle hääldus Jäärja vanema rahvapõlve üksikuil esindajail on üldse ühiskeele omast erinev, *õ* on vahest eespoolsem, mis selektub mõnede vanakeste kaugema või osalise läti päritoluga.

Raskusi on pakkunud ka *ä*, mida sagedasti taotatakse *e* varal: A *kees* (*kees*) - *ketsi* - K *kett* 'käsi', AK *kerm* 'kärbes', A *serv* 'järv, oja', A *pehkel* 'pähhel', A *ee* 'hea', A *keer* 'käärid', K *ette-h* - A *ete* 'aitäh', A *peesok* 'pääsuke'. Ometi pole vokaal *ä* lastele sugugi tundmatu, seda esineb koguni järgsilpides: A *sänn - *jänn* 'jänes', K *tsäisse 'seitse' (isiklikult kuulsin küll: A *sei^dsse*, K *seidse*), A *sulleppäis* - K *sulepää*, A *ninnarädi*, AK *pestä kilmä* 'pesin silmi', K *rebä 'rebane'. Kolmel juhul on *ä* asendatud ka *a*-ga: *v^lalla* 'välja', *v^laa* 'pea' (murdes *pää*), *aara 'äärde'.

Kahel korral oli võimalus kuulda esimeses silbis *a* asemel *e*-d: AK *peber* 'paber', A *ete* - K *ette-h* 'aitäh'. Siin on vist tegu kõrvasilbi *e* assimileeriva mõjuga. Teises silbis esineb aga vastupidistki: A *pudal* 'pudel', K *varas* 'vares'.

Sõnas A *omnabuuu* 'õunapuu' on diftongi konsonantne *u* asendatud homorgaanse *m*-ga (vrd. A *oun* 'õun').

Mõnes sõnas on järgsilbi *u*-d edasi antud *o*-ga: A *peesok* 'pääsuke', *küünnok* 'küünarnukk'. Kohalikus murdes igitahes *o* järgsilpides puudub. Märkida on ka A *ee* *terves* 'head tervist'.

Vokaalide ärajātu kohta vt. lk. 117.

Lühendamine.

Eesti ja üldse muudegi keelte lastekeelt teatavasti kõige enam iseloomustab vanemalt õpitud sõnades käs üksikute konsonantide ja vokaalide või tervete silpide ärajätmine nii sõna algult (tüüp *nuga* > *uga*) kui ka seest (tüüp *kirjuta* > *kiiuta*), eriti aga sõna lõpult (tüüp *ilus* > *ill*, *suhkur* > *suku*). Sama joon, eriliselt tugeval määral, on omane ka kõnesolevate laste keelele.

Sõnaalgulise konsonandi ärajātu väheseid juhtusid oleme käsitletud juba ülemal. Algussilp puudub sõnas *A taal* 'kukal'. Pisut leidub näiteid ka sisesilbi või sisevokaali väljalangemisest: *A peelg* 'peegel', *A küünnok* 'küünarnukk', *A tiktóp - K tiktupá* 'tikutoos', *A kornd* 'korsten'.

Rohkem ainestikku on aga pakkuda lõppkonsonandi või kogu lõppsilbi kao valgustamiseks:

A sull 'sulg', *AK rinn* 'rind'; *A *mii* 'mees', *A kuu^w* 'kuus'; — *K suit* 'suits, pabeross'; — *AK punas* 'punane', *sinis* 'sinine' (< *punase-*, *sinise-*); — *AK magu* 'magus', *A kardo* 'kartul' (murdes pl. *kaŗduled*), *A tuba* 'tubakas', *A ete* 'aitäh', *AK pilla - pill* 'pliiats'; *A lavv* (? < *lavva-*, murdes siiski *lauua-*) 'laud', *A *muss* (~ *muška*) 'koer', *A vood* 'voodi'; *A niinn* 'nina', *A kees* 'käsi', *A nell* 'neli', *A peesok* 'pääsuke', *A obin - oba* 'hobune', *A jõata* (~ *jõhata_a*) 'koolijuhataja'; — *A saab - K saaba* 'saabas', *AK varb* 'varvas', *AK kerm* 'kärbes', *A *vat(h)* 'vares', *A ratt* 'jalgratas', *A küün* 'küünal, küünlad', *A šukk* 'sukad', *A *šään - šänn - jänn* 'jänes', *A raam* 'raamat'; *A *rebä* 'rebane'; — *A au* 'haugub', *A maasi* 'maasikas, -kad', *A luši* 'lusikas', *A vaari* (murdes *vāraŗkud*) 'vaarmarjad', *A mušt* 'mustikad'; *A *lipa* 'liblikas'; *K *vatšs* 'varblane'. Tähele panna on ka *A levk - lefk* 'linaleoauk'. Eraldi lõppvokaali puudumisi lauseühenduses: *A põšs istu tool_bäl* 'poiss istub tooli peal', *A tønn_a taga* 'tünni taga', *A lavv_a alla* 'laua all'.

Metateesi,

nii üksikhäälikulist kui silbilistki, meie uuritavate laste keeles leidub: *A *kasi* 'siga', *vorta* 'oder' (? < *oŗra-*, nom.

kohalikus murdes kuulub *ottër*), AK *pilla - pill* 'pliiats', AK *põlla - põll* 'põial', AK *varnh* 'vanker', *suist* 'suits', A *kornd* 'korsten'.

Silbilist reduplikatsiooni,

mis insisteerivat väärtust sisaldades on teatavasti nii ise-loomulik¹² üldisele lastekeelele, leidub käsitledavas aines- tikus ainult ühes sõnas: A *sasa* 'sai' (~ K *saas*).

Muid sõnamoonutusi.

Tarvitada olev materjal sisaldab veel sarja sõnakujusid, mis suuremal või vähemal määral erinevad oma üld-keelseist või murdelistest originaalidest. Kuuldud keelt taot- ledes on lapsed siin sõnade reprodutseerimisel vahest vägagi suuresti kobanud ja eksinud. Akustilised muljed on neil sagedasti olnud väga umbkaudsed ja sellest loomu- likult järgneb ka puudulikke edasiandeid. On siis kõigiti mõistetav, kui vaadeldavais häälikute-asendustes on mõni- kord õigegi raske leida juhtivaid jooni. Paljugi võib siin seletada puhta juhusega, uurijale tagantjärei raskesti jälgi- tavate analoogiatega:

AK *ašt* 'ahi', AK *lešt* 'kleit', A **püst* 'püss', A *põss* ~ K *pešt* ~ *pešta* 'peopesa', AK *piig* 'kamm, pii', A *luu^d* ~ K *luug* 'lõug', K *kõda* 'kaenlaauk', AK *põras* 'põrand' (vrd. siiski allpool käsitletud sufiksiainest -s l), A *ammus* 'ham- mas', A *ketsr* 'käsi' (kujude *käsi* ja *kätt*, *käte* kontami- natsioon?), K **torta* ~ *turta* 'suhkur', A **ruis* 'rull', **tütur* 'tüdruk', A *lind* 'linn', A **õnnakuuh* 'heinakuhi', **emin* 'ema', **liit* 'ligi, kaasa', **tüva taia* 'sületäis', **muti* 'müts', **tõmma* 'too, tooma', A *tarr* 'taldrik', A *kornd* 'korsten', A *levk* 'linaleoauk'.

Kohalikku murret.

On iseenesest mõistetav, et mõlema lapse erikeele pal- judki jooned on seletatavad Saarde-Jäärja murrakuga. Nii

¹² Selle kohta vt. ms. M. Grammont, *Tratté de Phonétique* (1933), lk. 380.

näit. AK *kaal* 'kael' (murdes *käl*), AK *paal* 'pael' (murdes *päl*), AK *rae* 'krae', A *raav* 'kraav', sõnas AK *lešt* 'kleit' (<*leit*) algusosa, A *kaa^es* ~ K *kaesa* 'kaheksa' (murdes *kaeksa*, naabruses ka *kaessa*, *kahessa*), A *üü^es* ~ *ü^es* ~ K *öesa* 'üheksa' (murdes *öeksa*), AK *kerm* 'kärbes' (murdes *kärmēs*), *tiima 'keema' (murdes *kēmä*), *mii 'mees' (murdes *mēs*). Sedasama on märgata vahel ka sõnade semasioloogilises küljes: A *piht* 'öla'. Sõnavaras on märkida A *pudo* 'kukub' (murdes *pudüb*).

Morfoloogilist.

Mõlema lapse erikeele vormiline ehitus on lihtne ja kehv. Nii noomeneil kui verbidel suuremalt jaolt esineb ainult üks vorm. Noomenitel see on sagedasti sõna oblikvakäände, eraldi genitiivi tüvi, seegi vahel ilma tüve lõppvokaalita: AK *lae* 'lagi', A *lehma*, K *kurja* 'külakoer', K *ouna* 'õun', AK *vihma* 'vihm', A *paad* 'paadi', A *nööb* 'nööp', AK *punas* 'punane', AK *sinis* 'sinine'; A *lavv* 'laud', K *kind* 'kinnas', K *riid* 'aknaeesriie'. Mõnikord on selleks ka ainsuse osastav: A *lund* 'lumi', K *kett* 'käsi', A *and* ~ *an^l* (<*akent*) 'aken', ?*torta 'suhkur, suhkrut'. Pronoomen *mma* ~ *omma tähendab nii 'ma, mina' kui ka 'minul, -le' (*omma uua 'tahan juua', **omma kaka vi^ta* 'mul on 2 vihku', *omma anna torta 'anna mulle suhkrut'. Ainsuse eri käänded olid järgmistes lausetes identsed nominatiiviga: A *kerv kinni* *ota* 'võtab kõrvast kinni', *tarra menna* 'karja minna', *lalla* 'välja', *mma purra pita alla tulla panna* 'ma ei taha pliidi alla tuld panna'. Ühel ainsal korral kuulsin eri käändelõpulist translatiivi: A *pillaks* 'pliiatsiks', korra ka partitiivi A *sau^vtu sööb* 'sööb sahvti, moosi', ja dr. A. Koordil on märgitud part. *vi^ta* 'vihku' ning illat. *to^vta* 'kohta'. Mitmust lapsed väljendavad sama ainsusevormiga: A *maasi* 'maasikas' ja 'maasikad', A *vaart* 'vaarmari' ja 'vaarmarjad', A *keer* 'käärid', K *mušt* 'mustikas' ja 'mustikad', A *tarta 'kartul' ja 'kartulid', A *küün* 'küünal' ja 'küünlad', A *kind* 'kinnas, kindad', eraldi pl. partitiiv: *puuva 'puid', 'puu', 'puud' (*tita tilva taia

puuva 'mine too üks sületäis puid'), *marra torra 'marju korjama', AK *pestä kilmä* 'pesin silmi'. Korra kuuldus ka pl. nominatiivi vorm singulari nom. ja teiste käänete funktsioonis: K *lehmä* 'lehm'. Nom. pl. esines ka õigel kujul: K *põisad* 'põsed' (:nom. sg. K *põhk*). Ka verbil juhtus kuulma üldkeele vormitunnuseid ainult kahel korral — A *istun*, A *magan*, üldisemalt aga: AK *pestä kilmä* 'pesin silmi', A *pudo* 'kukub', A *külla 'külwab', A *loe* 'loeb', A *au* 'haugub', A *istu* 'istub', A *so^{ov}* 'sõuab', *omma menna 'ma lähen', *mi tulla 'ma tulen', *vass* 'valutab' (kuid A *kiižkob* 'kiügub'), *vampa* 'sõön kõhu täis'. Nagu näiteist ilmneb, esineb meie laste keeles, eriti selle vanemas ülestähendistes (I. Kuningal, A. Koordil) mingi üldlõpp *-a*, nii noomeneil ja verbidel kui ka väheseil partikleil (*uuä* 'uuesti, jälle'), mis nähtavasti on eraldatud noomenite ja verbide arvukaist *a*-tüvedest. Teisi näiteid selle *a*-„sufiksi“ kohta: A *lõunapuuva* 'jõulupuu', A *oba* 'hobune', A *hunna* 'hunnik', AK *põlla* 'põial', A *sasa* 'sai', K *pešta* 'peopesa', A *riia* 'aknaeesriie', *aara 'äärde', *vkoola* 'kool,-i', A *linna 'lind', *võia* 'või', *vopa* 'kartul', *vapa* 'laps', *vkapa* 'kapp,-i', *vkirva* 'kirves'; *panna '(imper.) pane', *torra 'korjama', *vlöta* 'lõhkuma'. Vähel kuulduv see tunnus ka redutseeritud vokaalina, *-v* või *ə*-na: K *tiktupv*, K *ninnarättv*. Nii siis nende laste algelises keeles avaldub paljudele algelistele keeltele iseloomulik joon: nominaalset kategooriat verbaalsest vormiliselt mitte eraldada, nii siis tarvitada mingit „mittetäiuslikku sõnakategooriat“, millest jälgi leidub ka praegustes kultuurkeeltes, näit. soome-ugri keelteski ¹⁸.

Peale ülalesitatud *a*-ainese leidub, küll harvemini, ka teist liitelist elementi, nimelt *-s*: A *sigas* 'siga', A *messas* ~ K *metsas* 'mets', K *ninäs* 'nina', A *sulleppäts* ~ *kulleppäis*, A *veiss (< *ei* + *es*; viimane esinebki kohalikus murdes), ja, nähtavasti selle eeskujul, vastandmõistel *vjass* 'jah'.

¹⁸ Seda küsimust urali keelkonna puhul on veel hiljuti käsitletud J. Györke, Die Wortbildungslehre des Uralischen (Primäre Bildungssuffixe), (Bibl. Hungarico-Estica 15, a. 1935), lk. 74—5 jm.

Süntaktiliselt teatavasti iseloomustab lastekeelt sõnalausete, nn. holofrastiliste lausete esinemine. Need ainsa sõnaga väljendavad tervet kujutelmade kompleksi, ilma sellest üksikuid sugemeid eraldamata¹⁴. Ka mõlemate Jäärja laste vähene kirjapandud keeleainestik sisaldab mõnd lauset, mis ligikaudu on sellelaadilised: *ʋmma uua* 'ma tahan juua', *ʋmma ampa* 'ma söön kõhu täis'. Kõik muud, mitmesõnalised laused on igatahes lihtlaused, suhteliselt lühidad, sageli puuduva predikaadiga, lauseliikmed ilma fleksionaalsete tunnusteta, järjekord siiski ligikaudu sama mis üldkeeleski: *ʋmma mata minna* 'ma lähen magama', *ʋmma tarra minna* 'ma lähen karja', *ʋmma puua lõta minna* 'ma lähen puid lõhkuma', *ʋpaa ass* 'pea valutab', **omma kak(a) vi'ta* 'mul on kaks vihku', **panna tarta tiima* 'pane kartulid keema', **omma ikka lii'ta menna* 'ma lähen ka ligi', **na to'ta omma menna* 'kuhu kohta ma lähen?', **tita tüva taia puuva* 'mine too üks sületäis puid', **omma menna marra torra* 'ma lähen marju korjama', *ʋmma purra pita alla tulla panna* 'ma ei taha pliidi alla tuld panna', **omma anna torta* 'anna mulle suhkrut', **uua mi pita aara tirra tulla* 'uuesti ma tulen pliidi äärde kirjutama', **tita tüva taia puuva tõmma* 'üks sületäis puid (mine) too'. Nagu näiteist ilmneb, kannab nende suurlaste keele lauseline struktuur tüüpilisi „väike-neege“ keele tunnuseid.

Sõnade järjekorras on märgata predikaatverbi asetamist lause lõpu: *A sau'tu sööb* 'sööb sahvli, moosi', *A keru kinni v'ota* 'võtab kõrvast kinni', *A serve sisse pudo* 'järve, jõkke kukub', **tita tüva taia puuva tõmma* 'üks sületäis puid (mine) too' (kuid teiselt poolt: *A pöss istu tool_bäl* 'poiss istub tooli peal').

Semasioloogilist.

Nagu häälikuliselt, nii on märgata ka sõnade tähenduses meie lastel raskusi sammupidamises täpselt vane-

¹⁴ Selle kohta ms. A. M. Cohen, Sur les langues successifs de l'enfant (Mélanges linguistiques offerts à M. J. Vendryes, a. 1925, lk. 123).

mailt kuulnud keeleuususega. Nii näit. mõistavad nad K *piip* all mitte ainult 'piipu', vaid ka 'paberossi', A *serv* all 'järve' ja 'oja', A *rõng* - K *ring* (< *rõngas*) tähendab 'sõr-
must', A *riia* (< *riie*) ka spetsiaalselt 'aknaeesriiet', AK *tükk* 'kirja (trükitult või kirjutatult)', AK *muška* (algelt koera isikunimi) 'kodus olevat koera' ja K *kurja* (< *kuri-
kurja*) 'külakoera'; AK *iki-iké* 'jah', A *mées-mehed* 'ini-
mesed', A *tuhvle-tuhv'd* 'kingad' ¹⁵.

Kas leidub ürgloomingut?

Nii harilikui kui ka hilineunud lastekeele puhul on uuri-
jail alati olnud arutada küsimus, kuivõrra laps, nagu ka
üldse inimene, on keeleliselt loomevõimeline, s. o. kas
neil leidub sõnavaralist ürgloomingut. Nn. loodud sõnade
puhul harilikult on pikema ja ligema jälgimise kaudu pea
alati selgunud, et uudissõna polegi loodud ei millestki, vaid
on mingi juba kuulnud sõna vahel vägagi kauge moonutis,
et ikkagi on toimitud juba olevat aimest edasi arendades. Nii
näit. O. Jespersen'il on vaadeldavast taani hilislastekeele
ainestikust tumedaks jäänud ainult üks sõna, mida tal
vähemalt tol korral ei õnnestunud seletada ei moonutiseks
ega ka häälejäljenduseks ¹⁶.

Ülemal käsitletud eesti materjal osutus meile, nagu
nägime, oma suures enamikus üldkeelele põhjenevaks. Nen-
dele lisanduvad veel mõned sõnad, mis on ilmselt ono-
matopoeetset või koguni mimeetilist algupära. Need on:
v *tpruuu* (*ψuuu*), hiljem (minul) *p^hwuuu* 'hobune', A v* *muuh*
'lehm', K * *uuk* 'auto' ja mimeetiline v *mma ampa* 'sõon
kõhu täis'.

Järgi jääb veel pool tosinat sõnu, mille tekkelugu on
juba raskem seletada ja mida võiks juba lugeda loodud
sõnade kilda:

v* *titta* 'üks' (vahest siiski moondunud sõnakujust *üht*
- *ühte*, reduplikatsiooniga?), v *opa* 'kartul' (kõlasõna nagu

¹⁵ Kuidas lapsed nime tarvitavad mitmete erisuguste, kuid lähiste, sarnanevate asjade kohta, sellest vt. ms. M. Cohen, tsit. t., lk. 116.

¹⁶ O. Jespersen, tsit. t., lk. 168.

ka harilikus lastekeeles *momm?*), v *purra 'ei taha' (ema arvates selle aluseks olevat *pole*, *põle*), *ass* 'valutab, on haige' (< *aige?*), *kõda* 'kaenlaauk' ja *na* 'kuhu' (**na to'ta omma menna?* 'kuhu kohta ma lähen?').

Nendest sõnadest ka viimaste suhtes tahaks siiski asuda põhimõtteliselt sel seisukohal: kui oleks võimalik nende sõnade esmakordse tarvitusele-tuleku kõiki tingimusi ligemalt tähele panna, oleks ikkagi vist selgunud nendegi põlvne mine mingisugustest üldkeeles juba olevaist sõnadest või sugemeist.

* * *

Ülalesitatud keeleline eri-ilme, morfoloogiline, süntak tiline algelisus ja sõnavara kehvus kahel (koguni kolmel kuni neljal) kooliealisel lapsel Jäärjas on peaasjalikult muidugi tingitud sidemete vähesusest nende laste ja muu ühiskonna vahel, nende isoleerumist eriliselt soodustavast olukorrast. Lapsi ligemalt tähele pannes ja tundma õppides ei saaks üldse küsimussegi võtta nende loomupäraseid nõrgemaid orgaanilisi või vaimseid eeldusi. Sama arvamust jagavad ka dr. A. Koo r t ja meie psühhiaater ning logopeed dr. V. Hion. Võimalik oleks nende laste juures jälgida hoopis vastupidist, s. o. puudulikult õpitud keele takistavat mõju nende vaimuelu arenemisele, mille ligem selgitamine aga kuuluks psühholoogide ja pedagoogide ülesannete piiridesse.

Jäärja noorte hilinenud lastekeel heidab teatud valgust murrete tekkimise tingimustele. J. mõisa hõredalt asutatud ümbruses on praegu, nagu nägime, vähemalt neli kooliealist last, kelle keel on ümbruse keelest tugevasti erinenud. Kui nüüd puuduks kooli korrigeeriv mõju või see oleks lühiaegsem, nõrgem, ja kui ka selle kolga side oleks kaugemate ümbrustega veelgi lõdvem, ühe sõnaga, kui meie praegusaegse kultuuri reguleerimis- ja tasandamis- tegurid puuduksid, võiks nende laste erikeelest juba õigegi pea, ühe või paari sugupõlve jooksul, sugeneda häälikuliselt ja grammatiliselt struktuurilt ning muuski suhtes õigegi erinev murrak. Eestis varem aegadel oli rahvastik nüüdsest veelgi hõredam, looduslikud tõkked olid veelgi tõhusamad, liiklemise olud ja võimalused märksa raskemad, lastevanemate kodunt eemal (mõisas teol) viibimine hoopis sagedasem ja pikaajalisem, koolide mõju pisem või üldse puuduv ja seega laste kõne õiendamine veel tunduvalt

väikesem. Seesugusest sotsiaalsest olustikust tuleb kahtlemata otsidagi üht tähtsamat põhjust, miks meie väikese rahva ja kitsaulatuselise maa-ala keel nii väga on kilüstunud rohkeiks ja üksteisest vägagi erinevaiks murreteks.

4. IX 35.

A. Saareste.

Eesti-liivi ja läti ühisest fraseoloogiast ning süntaksist.

Kuigi meil eesti-liivi ja läti keelelisist kokkupuuteist sõnalaenude alal on olemas ammugi juba päris üksikasjaline ülevaade, puuduvad seni pea täielikult uurimused semantiliste ja süntaktiliste laenude (*calque*) üle, nagu seda on rõhutanud ka J. Endzelin lätlaste poolel¹. Tähtsal määral on see seletatav küll asjaoluga, et meil on siin tegemist keeleteaduse haruga, kus meetodiline külg nõuab veel teatud aega arenemiseks. Indo-euroopa keeleteaduseski on selliseid uurimusi veel väga vähesel määral².

Vaadeldes eriti semantilis-süntaktilisi nähtusi laenuvahekorra eesti-liivi ja läti keeltes, oleme võrdlemisi õnnelikus seisukorras selle tõttu, et meie uurimisalaks on keeled, mis kuuluvad kahte hoopis erinevasse keelkonda. See lubab mõlema keelerühma eriomadusil esile kerkida hoopis ilmekamalt. Pealegi on siin laenuvahekorras ainult osa selle kahe rühma keelist, kuna ülejäänud osa võime edukalt kasutada võrdluseks kui oma iseloomu puhtakujulisemalt säilitanud reserve. Eesti-liivi poolel moodustavad seesuguse soodsa võrdlusallika teadagi muud läänemere-soome keeled, kuna läti poolel on meil reservina kasutada leedu keel, mis

¹ J. Endzelin, *Lettische Grammatik*, lk. 9.

² Meid praegu huvitavate balti keelte alalt võime nimetada õieti ainult E. Frankel'i artiklit *Calchi semantici e sintattici dallo Slavo nel Lituano del territorio di Vilna* itaalia ajakirjas *Studi Baltici* IV (1935). Muust kirjandusest mainime veel: K. Sandfeld, *Notes sur les calques linguistiques* (V. Thomseni juubelalbumis, 1912); E. Wellander, *Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen I* (1917), lk. 103—137; A. Carnoy, *La science du mot* (Louvain 1927), lk. 225—232.

ka semantikalt ja fraseoloogialt on sageli arhailisemal tase-
mel kui läti keel. Ainult väga kahetsemisväärt on, et leedu
keele alal ei ole veel ilmunud niisugust sõnastikku, mida
oma fraseoloogiliselt rikkuselt võiksime võrrelda meie Wiede-
mann'i ja läti suure Endzelin-Mühlenbach'i sõnastikuga.
Sellega on ka seletatav, miks käesolev kirjutiski peab taht-
matult jääma vaid esialgseks katseks, võib-olla liigagi jul-
geks katseks³.

Häirivalt mõjuvad seesuguste uurimuste juures pahatihti
ka ühised mõjustused suurte naaberkeelte poolt. Eriti saksa
keele mõju meil tema pika kestuse tõttu tuleb pea alati
kaaluda paralleelvõimalusena. See muudab küsimuse vahel
üsnagi keeruliseks. Liivist näit. verbi 'elada' tarvitatakse
ka 'tööd teha' tähenduses: *tiędę ie'llęn* 'tööd teinud' 30³⁴.
Huvitaval kombel leiame samasuguse tähendusliku arengu
ka läti keeles. Nii loeme eespoolmainitud Endzelin-Mühlen-
bachi sõnastikus s. v. *dzīvot* ja *dzīvuot*, et need verbid peale
hariliku tähenduse 'leben' tähendavad ka 'arbeiten, eine Ar-
beit verrichten, beschäftigt sein': *vai darbinu nedzīvāju*
'või kas ma tööd ei elanud (= teinud)' ehk *tu dzīvuoji*
dižu darbu 'sa elad (= teed) suurt tööd'. Peale selle tar-
vitatakse lätis mõlemat verbi sel puhul, mil kõnet on laste
tööst või mängust. Et lätis selline tähendus on levinud
just ka Kuramaal liivlaste maa-ala läheduses, näit. Dunda-
gas ja Stendes, siis on loomulik mõelda siin vahetuile
laenusuhteile. Huvitaval kombel tunneb seda pruuki aga
ka leedu keel, kuid nähtavasti õige kitsal maa-alal. Alla-

³ Leedu sõnastikkude puudulikkus annab end üksikuil juhtudel tunda
ka sõnalaenude seletamisel. Nii on näit. H. Ojansuu'd tabanud
ebaõnn sm. *liemen*, e. *leemehiuksed* seletamiskatsel laenuna leedu
sõnast *liemuo* 'tüvi, kere, keha', vt. Lisiä suom.-baltt. kosketu-
siin, lk. 19. Eksitus on tulnud sellest, et O. on ilmselt tarvitanud Fr. Kur-
schat'i leedu-saksa sõnastikku, kus on preisi-leedu murdelisi jooni ja
kus selle tõttu mitte alati vahet ei tehta *ė* ja *ie* ning *o* ja *uo* vahel. O.
aga lähtub leedu tüve murdelisest *ē*-lisest vormist, kuna algupäraselt on
olnud siin *i*-diftong, nagu leedu *piemuo* on andnud sm. *paimen*.

⁴ Kõik liivi näited selles artiklis on võetud lugupeetud juubilaril
L. Kettunen'i tekstidekogust „Untersuchung über die livische
Sprache“ (Tartu 1925). 30, = m. t., lk. 30, rida 3.

kirjutanu tunneb seda ainult ühel juhtumil, nimelt Rhesa-Bretkūnas'e saksa keelest tõlgitud Taaveti lauludes (1625)⁵: *Tadda ischeit szmogus sawo darbop ir giwen sawa laukā ikki wakarō* 'So gehet dann der Mensch aus an seine Arbeit und an sein Ackerwerck biss an den Abend', ps. CIV, 23. Siis näeme, et seal, kus liivlased veel ütlevad *mōdā ti'edā* 631 'maad teha, harida', võivad Ida-Preisid leedulased öelda *gyventi laukā* 'põldu elada'. Et leedulastel see pruuk näib esinevat ainult nn. Väike-Leedu murdealal, siis võib siin otsekohe tekkida kahtlus, kas selles ei avaldu pigemini ühine alamsaksa mõju, aga autoril ei ole mitte korda läinud selleks vastavat saksa allikat leida. Võimalik on ka, et balti ja liivi keele üllatav kokkusattumine seletub lihtsalt mingi vanule põlluharijaile omase ühise kujutlusega, mida edaspidine uurimine võib-olla tõestab ka teiste rahvaste kohta.

Nn. kalkid võivad loomulikult tekkida seal, kus naaberkeelelised kokkupuuted on eriliselt tihedad. Selle tiheduse ilusamaks tõenduseks on asjaolu, et naaberkeelelt laenatakse mitte ainult hulk üksiksõnu nende vaba tarvitamisvõimalusega, vaid osalt just ka ainult teatud fraseoloogilises seoses, nii lätiski⁶ näit.: *buojā iet* 'zugrunde gehen, verderben', *tas ir buojā* 'damit ist's vorbei', mis on laen liivi keelest, vrd. ka e. 'põhja minema'; ehk samasisuline väljend: *ukā (ukās) iet* = e. 'hukka minna'. Sagedamad on siiski juhud, kus vaba tarvitamine ja kindel fraseoloogiline vormel esinevad kõrvalt, nagu näit. *ķilda* 'der Streit, Zank, Händel' ja *ķildu celt*, mis vastab liivi *kildā nust* '(„Spāne heben“) Händel anfangen'. Ehk lätlased on liivist-eestist laenanud *luga* 'kord, lugu, mäng', kuid selle kõrval ka väljendi nagu: *vienā lugā (murguot)* = 'ühte lugu (unistada)'.⁷

Neist juhtudest vaid sammuke edasi ja jõuamegi puhtakujuliste kalkideni. Nagu eesti murrete uurijad on varemgi rõhutanud, on need semasioloogilis-süntaktilised laenud hari-

⁵ Tartu Ülikooli raamatukogu (väga haruldase) eksemplari põhjal.

⁶ Kõik siin esitatud läti ainek, kui ei ole eriti märgitud, on pärit Endzeliin-Mühlenbach'i läti-saksa sõnastikust.

likult nooremad sõnalaenudest. Seda näitab nende piiratum arv. Võiksime selle tõenduseks ms. tuua meie murdeid lätlaste naabruses, nagu Häädemeeste, Saarde, Karksi, Vastseliina jne. Noori sõnalaene läti keelest on allakirjutanu leidnud siin kümnete kaupa, kuid tõelisi kalke on ta pidanud otsima väga kannatlikult. Esitame näitena neist kaks kindlamat:

Harglas verb 'leppima' tähendab AES-i murdekogude andmeil ka 'kauplemä, palkama': *kas solanę leppütti vai tüdrik* ehk *kõrdsin leppütti ja antti káziraha*. Lätis vastab sellele verb (*sa*)*derēt* 'passen, zusammenpassen, sich vertragen' jne., refleksiivselt 'sich aussöhnen', kuid peale selle ka 'einen Vertrag schliessen, übereinkommen': *saimnieks sader puisi* 'peremees lepib (= palkab) sulast'. Läti tähendusest 'passima, sobima' on nähtavasti arenenud ka Hargla vastava kausatiivi tähendus: 'sobitama, üles e. külge seadma, näit. lõksu': *leppüttä ni üles, et hit lõksu läi* ehk *leppüttädäs tǝ pird pulgaakkežę manu*. Ka siin on nähtavasti tegemist läti mõjuga, olgugi et allakirjutanu ei ole leidnud läti allikaist just täpset vastet. Kuid kaudselt kinnitab siin läti mõju asjaolu, et liivis sama läti verbi mõjul verb 'seadma', vastupidiselt Hargla verbi 'lepitama' semasioloogilisele arengule, on omandanud tähenduse 'lep-pima, palkama', nagu: *se voʹl kurē kis tānda sādiz pa pūqššāks* 43₃ ja samuti *ne saššādiz* 43₂.

Vastseliinas *vizā inemine* tähendab 'kitsi inimene', ka *vizākkas* 'visa, kitsi'. Seda tähenduslikku arengut võib nähtavasti siingi seletada läti mõjuga, kuna lätis on selleks täpne vaste: *stks* 1. 'zäh, biegsam, nicht leicht zu brechen', vrd. *stks kuoks* 'visa puu' ja *stksa dzvība*, nagu e. 'visa hing', kuid 2. 'karg, geizig' (nagu leeduski): *stks saimnieks* 'visa (= kitsi) peremees'. Fraseoloogilise laenamise poolt kõneleb siin õige kitsas levik läti keelega kokku-puuteis oleval alal, kuid teiselt poolt peame tähendama, et Wiedemanni sõnastiku põhjal samasugune areng on sündinud adjektiivis *sitke* 1. 'zäh, elastisch, biegsam' jne. 2. 'geizig; engherzig'.

Et ka liivi fraseoloogias ja süntaksis ilmneb tugev läti mõju, on iseenesest mõistetav, kuid kõige huvitavam selles mõttes on läti keel ise, kuna siin need nähtused, kui nad on üldlätilised, peavad olema väga vanad, ja siin võib kohe päevakorralt tekkida läänemere-soomelise substraadi küsimus. Sellepärast käesoleval korral piirdumegi läti keele vaatlemisega ning püüame leida mõningaid laiemat põhimõttelise tähtsusega kriteeriume ning ka huvitavaid üksikjuhtumeid.

Seda, mis meile läti väljendusviisides paistab kõigepealt läänemere-sm. keeltele üllatavalt sarnasena, võiksime nimetada piltlikkuseks või konkretismiks, nii nagu see ilmneb mitmesuguste kehaosade nimetuste tarvitamisel. Läänemere-soome keeltes need teatavasti omandavad sageli isegi post- või prepositsioonidega võrdse tähenduse, nagu 'kõrval', 'peal', sm. 'rinnalla' jne. Laseme järgneda kohe näiteil, kus läti keel erineb põhjalikult leedu keele pruugist, kuid ühineb eesti-liivi keelega, mis neil puhkudel on ilmsesti laenude andjad:

kāsi: *ruoka labi iet* 'käsi käib hästi', *vīram bij amats ruokā* 'mehel oli amet käes', *ruokā meklēt* 'kätte otsida', *ruokā dabūt* 'kätte saada', *Akmentiņš vilka rokās cimdus* (V. Lācis, Zv. dēls 92) 'A. tõmbab kindad kätte'.

jalg: *kurpes, zeķes aut kājās* 'kingi, šokke panna jalga', *zābakus apmāukt kājās* 'saapaid tõmmata jalga', *man nav bikšu kājiņā* 'mul pole pükse jalas'.

pea: *cepure viņam ir galvā* (Janševskis, Līg. I 80) 'müts on tal peas'.

suu: *muti duod* 'suud anda', vrd. ka *mutēt* 'suudelda'.

nāgu: *brāli bijusi vienuos sejuos* 'vennad olnud ühte nägu', *viņa ir savas mātes pasejā* 'ta on oma ema nägu'.

kael: *sakarūši zirgiem kaklā zvārguļus* (Janševskis, Līg. I 370) 'ripitanud hobustele kaela kuljused'.

selg: *melns drēbes mugurā, ttri salmi vederā* 'mustad riided seljas, tühjad õled kõhus', *sadabūja no veca saldata art viņa agrāko šineli un uzvilka to Maušim mugurā* (Janševskis, Līg. I 379) 'sai vanalt sõdurilt ka ta endise

sineli ja tõmbab selle Moosesele selga', *uzsēdas Zapele vėl zirdziņam mugurā* (ibid. I 296) 'istub Z. jälle hobusele selga'.

Kuigi kõik eespoolestatud näited ei ole ühesuguse veenusega, ometi laenamine ei tohiks olla kaheldav vähemalt juhtudel, kus balti resp. indo-euroopa keeltes vastav spetsiaalne verb ise juba tähendab seda, mida läänemere-soome keeled väljendavad parafraasi kaudu: läti *aut* 'jalgu kinni panema', *uzvilkt drēbes* 'Kleider anziehen' ehk lihtsalt *apvilkties* id., *apmaukt* 'midagi üle tõmmata ümmargusele asjale' jne. Sellistel puhkudel lätis eesti-liivi mõjul korratakse veel suurema piltlikkuse taotlemiseks neid kehalikme nimetusi, mille ümber sünnib tegevus. Nagu tähendasime, on leedu keelele selline pruuk võõras.

Väga väärtuslikku ainekku laenusuhete määritlemisel pakuvad erilised fraseoloogilised vormelid, mis omased vaid ühele poolele naaberkeelist. Esitame siin läti kohta iseloomulikkude ja kindlamate näiteina kolm läänemere-soomelist laenu:

mehele minna: *iziet vīrup* (Janševskis, Lig. I 70) ehk *aizietu vīrā* (Janševskis, Dzimtene II 315). Selle kõrval võib lätis veel öelda *pie vīra (vīra) iet* ehk *pie vīra (pie sievas) tikl*. Neis väljendeis näeme ilmesti meie allatiivi tõlget, kuna leedus vastava mõiste väljendamiseks tarvitatakse hoopis teistsugust verbi: (*iš-, nu-*) *tekēti už vyro* ning ka slaavi vastavais konstruktsioonides tarvitatakse hoopis erinevat prepositsiooni kui lätis, näit. poolas *wyjšć za mąż* (samuti venes). Viimane pruuk esineb ka leedus: *eiti už vyro*, kuid siin on võimalik jälle slaavi mõjustus. Et läti konstruktsioon seejuures on õige varakult laenatud, näitab postpositsiooni *-p* tarvitamine (*vīrup*), mis lätis on säilinud üksikuis kivinenud väljendeis ja ka leedus esineb täiesti elujõulisena ainult vanas keeles ning praegusel ajal vaid üksikuil keelesaartel Vilnomaal. Meil on lätis põhjust kõnelda eesti-liivi laenust seda enam, et lätlased samast allikast on ju laenanud veel tähtsa abielualale puutuva termini *laulāt* 'trauen'.

viga olema: kas man vainas nedzivuot pie bagāta saimnieka 'mis mul viga mitte elada rikka peremehe juures', kas *Alīsei vainas?* 'mis Aliisel viga?' (Lācis, Zv. dēls 137). Võrreldagu sm. *mikā sinun on vikana?* Seesugune väljendusviis puudub aga mitte ainult leedus, vaid ka muis meie indo-eur. algupäraga naaberkeeltes.

habēt, juukseid ajada: *bārzdu viņš nebūt nedzina kārtīgi katru svētritu* (Janševskis, Dzimtene II 289) 'habēt ta sugugi ei aja korralikult igal pühapäeva hommikul'. Kahtlemata on meil siin tegemist läänemere-sm. laenuga, kuna balti keeltele endil on olemas habemeajamise mõiste väljendamiseks eriline verb: leedus *skusti*, ja ka lätis võib *bārzdu dzīt* asemel öelda *bārzdu skust*. Vrd. ka lätis *skutenis* 'habemenuga'. Samast allikast on lätis laenatud väljend: *matus dzīt* 'juukseid ajada'. Jällegi on siin baltlasil olemas oma verb: leedu *kirpti* 'lõigata kääridega, pügada' (*kirpėjas* 'juuksur'), kuna lätis verbi *cirpt* ei tarvitata enam harilikult inimestest kõneldes.

Kõigi eespoolestatud laenujuhtude peamiseks kriteeriumiks on meile väljendusviisi erandlikkus.

Eri tõkelaenude rühma moodustavad liitsõnad, kus vahepealseks lüliks otsekohestele tõlgetele on üksikud sõnalaenud, mida tarvitatakse ka liitsõnus sama naaberkeeleeeskujul, näit. *kunnacis* 'konnasilm', kusjuures esimene osa on laen e. *konn* > l. *kunna*.

Tõelisist tõkelaenudest nimetame aga siin näitena liitsõnalisi taimenimetusi, kus kokkusattumine eesti-liivi ja läti keele vahel ei tohiks olla lihtne juhus, olgugi et siin on raske leida erilisi laenu kriteeriume:

lācauzas 'Trespē' = e. *karukaerad* id. (vrd. ka *lācene* 'Sumpfbrombeere' ja e. *karuvabarn*); *tūklape* (just ka Salatsi murdes!) 'Hüflattich' = e. *paisuleht* id. (selle kõrval lätis ka *tūkuma zāle*); *ugunšpuķe* 'Hahnenfuss' = e. *tulilill*; *darvaspuķe* 'Pechnelke' = e. *tõrvalill* (?); *čāšku* (*zalkšu*) *uoga* 'Einbeere' = e. *ussimari*; *vānags* (< *varn-nagi*) 'eine Grasart' = e. *varesejalg*. Võrdle ka l. *kaņupkauls* 'der Hanfstengel' ja e. *lina-*, *kanepiluu*.

Liitsõnaliste tõlgete hulka kuulub õieti ka läti abstraktse

noomeni moodustamine *diena* 'päev' -sõna abil, kus viimane on muutumas sufiksiks. Nimelt praeguste liivlaste maa-alal lähedal Aizupe vallas (Talsi maakonnas) esineb Endzelin-Mühlenbachi sõnastiku järgi *slima diena* 'die Krankheit', millele vastab täpselt liivi *rujāpāva* 'haigus' 141₆. Vrd. ka liivi *tierapāva* 'tervis'. Et lätlased on siin laenanud liivist, aga mitte ümberpöörult, seda asjaolu näib kinnitavat sama liiki liitsõnade esinemine vanus eesti isikunimedes nagu *Vilipāev* (= 'viljarikkus, jõukus') ja *Õnnepāev* (= 'õnn, õnnelikkus'). Vt. J. Mägiste, Eestipäraseid isikunimesid (1929), lk. 52, 53.

Peale otsekoheste tõlkekonstruktsioonide ja tõlgitud liitsõnade leiame lätis ka selliseid nähtusi, kus ühisbalti sõna on eesti-liivi keelte mõjul omandanud erilise arengulise varjundi. On sündinud tuntav tähenduse laienemine võrreldes leedu keelega:

küll ja **küllalt**: mõlema mõiste väljendamiseks lätis tarvitatakse adverbil *gan*, näit.: *gan man, gan man šim vakaram, gan biju dziedājuse, gavilējuse* 'küllalt mulle, küllalt mulle täna õhtuks, küllalt olen laulnud, küllalt ilutsenud', kuid selle kõrval sageli e. *küll* 'wohl, schon' tähenduses: *gan jau nuodztvuošu savu mūžu klibuodama vien* (Janševskis, Līg. I 469) 'küll juba oma ea ära elan, longates vaid'; *redzu nu gan, ka tu savu līgavu patiesi mīli* (ibid. I 460) 'näen nüüd küll, et sa oma mõrsjat tõesti armastad', *nē, nē, tā gan nē!* (ibid. I 164) 'ei, ei, nii küll mitte'. Ning samuti e. *küll* — *küll* tähenduses: *dzied gan meitas un sievas, gan puisi* (ibid. I 378) 'laulavad küll tüdrukud ja naised, küll poisid'. Et leedus *gana* tähendab ainult 'genug', iialgi mitte 'wohl, schon', on loomulikum siin eeldada läänemere-soome keelte mõju, kui Endzeliniga (tema sõnastikus s. v.) arvestada paralleelse arengu võimalust, nagu see on sündinud näit. taani ja norra keeles, kus *nok* tähendab 1. 'genug' ja 2. 'wohl, schon'.

pūsti = **vāga**: e. adverbile 'pūsti' vastab lätis *stāvus, stāvu*, näit.: *stāvu celties* 'pūsti tõusta', kuid ta on nagu eestiski omandanud ühtlasi varjundi 'sehr, übermässig': *augļu kuoki stāvu pilni* 'puud on vilja väga täis', *kalejs*

bij stāvus bagāts 'sepp oli väga rikas', vrd. siin eesti ütlust *püsti hull* ja Wiedemannil: *püsti nālg, püsti varas* jne.

otsas, otsa: lätis sel puhul tarvitatakse sõna *gals*, kuna leedus *galas* peale 1. 'Ende, Schluss', 2. 'Stück', 3. '(End)zweck jne.' (nagu lätiski) harva tähendab puhtakujuliselt 'Spitze, das Äusserste'. Viimane on aga eriti levinud lätis ning omandanud siin isegi erilise tarvitamisviisi, mida Endzelin oma sõnastikus nimetab tarvitamiseks 'zur Bezeichnung des Winzigen, Nichtigen': *pa ausu galami dzirdēt* 'kõrva otsaga kuulda', *viņu nevaru ne acu galā ieredzēt* 'ma ei või teda silma otsaski näha'. Kas see ei ole mitte läänemere-soomeline? Ainult et lätis oleks see arenemine läinud veelgi kaugemale, näit.: *lai visu ko, to viņa nebūtu ne pa domu galiem varējusi iecerēties* 'kõike, aga seda ei oleks ta võinud mõtte otsaski (= ilma otsaski) loota'. Võrreldagu ka: *nelaime nelaimes galā* 'õnnetus õnnetusē otsa', *nuo pirma gala* 'esiotsa', *lai tik pats zin, kā tikt galā ar Annu* 'teadku ise, kuidas Annaga otsale saada', *nav ne galu ne malu* 'pole otsa ega äärt' jne. Näeme, et selle sõna tarvitamise puhul muilgi juhtumeil on läti ja eesti-liivi keele vahel väga palju sarnasust.

koos, kokku, koguni: eesti resp. teistes läänemere-sm. keeltes sõna *kogu* 'eine Menge, ein Haufen' on omandanud illatiivis ja inessiivis saksa 'zusammen' tähenduse. Samasugune protsess on sündinud ka lätis: *kuopā tikt* 'kokku sattuda', *kuopā ņemt* 'kokku võtma', *vai jau visi kuopā?* 'kas juba kõik on koos?' Isegi tähendus 'koguni' on lätis olemas, kuid läti keele kohaselt väljendatakse seda samuti lokatiivi kaudu: *neplēs drēbi kuopā* 'ära kleiti koguni ära rebi', *dunduri ēd zirgu ttri kuopā* 'pärmud söövad hobused paljalt koguni ära'. Ja nagu eestis, tarvitatakse lätiski rõhutamiseks veel arvsõna 'ühte': *lai luopus sagriežuot vienā kuopā* 'aetagu loomad ühte kokku', *te ir visi tautas slāņi vienkuopus* 'seal on kõik rahvakihid üheskoos'. Ka siin oletame lätis läänemere-soome naabrite mõju, kuna leedus vastav sõna *krūva* tähendab ikkagi kõigepealt 'hunnikut' ja niisugused väljendid nagu *krūvon susidēti* 'sich zusammenscharen' või *būti krūvoj* 'zusammensein' tähista-

vad ainult selle protsessi algust, mis lätis on arenenud. Eriti tähelepanav on asjaolu, et leedus täielikult puudub võimalus seda sõna tarvitada imperfektiivsete verbide perfektiivseks muutmiseks, nagu lätis, s. o. e. *koguni* ja sm. *kokonaan* tähenduses. Samuti peame rõhutama, et leedu *krūva* kunagi ei esine liitsõnuseks nagu lätis: *kuopdarbs* 'koostöö', *kuopdzīve* 'kooselu' jne.

Põhimõttelise tähtsusega on üks eriline juhus:

e. *veel* ja läti *vēl* on väga huvitavad oma tähenduste kokkusattumisega. Meil lmsm. keelte pooltel on sel korral tegemist vana balti laenuga, ometi läheb siin läti keel jällegi koos oma laenajate keeltega, kuna leedus *vēl* tähendab vaid 'jälle', missugune varjund lätis on hoopis kadunud (selle asemel esineb *atkal*). Võrreldagu näit. järgmisi läti tarvitamisviise: *jau saulīte Vāczemē, es vēl jūras līkumā* 'juba päike Saksamaal, mina veel mere lahes', *ar vēl lielākiem vārtiem* 'veelgi suuremate väravatega' (leedus komparatiivi puhul ainult *dar < dabar* võimalik), *ja jau taviem gudriem brāliem nevedas, kur nu vēl tev!* 'kui juba sinu tarkadel vendadel ei vea, kuis siis veel sinul!' Kuidas peame nüüd käsitama niisuguseid juhtusid, kus balti laenu tähendus läänemere-sm. keeltes langeb kokku ainult läti keelega? Kas peame siin eeldama otsekohest laenu ainult läti keelest või on võimalik, et läänemere-sm. keeled ise on hiljem mõjutanud läti keeles selle laenamise esemeks olnud sõna tähenduse arengut? Meil on kahjuks liiga vähe seesuguseid juhtusid, et teha mingisuguseid põhimõttelisi järeldusi.

Süntaksi alal on meil lätis väga üllatav teatud substantiiviliigi tarvitamine atributiivselt. See on nimelt äärmiselt silmatorkav *nomen agentis*'e puhul, mis tuletatud sufiksiga *-ējo-*, resp. *-ājo-* või *-tājo-*⁷. See vastab väga kenasti eesti *ja*-kujulisile tegijasõnule, ja et leedus selline tarvitamisviis ei ole sugugi võimalik, oleme õigustatud mõtlema jällegi lmsm. keelte mõjustusele lätis, kuna pealegi mõlemapoolselt sufiksitate vahel on väga palju häälikulist sarnasust:

⁷ J. Endzeliņ, Lett. Gramm., § 134, 135.

perēja vista 'hauduja kana', *dējeja pile* 'muneja part' (selle kõrval *dējīga p.*), *dīdzējs grauds* 'idaneja tera', *auglējs bērns* 'kasvaja laps' jne. Peame üldse rõhutama, et selle *nomen agentis*'e tarvitamine on eriti armastatud võtte läti rahvalaulus, kuna leedus ta üldse on tarvitusel hoopis piiratumal kujul⁸. Kuid võrdleme läti rahvalaulus: *tas jau vairs nebūs laktā lēcējs* 'sellest juba enam ei saa õrrele lendajat', *lai stāv meita vainagā, kad nav laba jēmējiņa* 'las seisab tüdruk pärja all, kui ei ole parajat võtjat (= peigu)', ehk: *kavēji* pl. 'taplejad' (= virmalised, vrd. Wied. 'taevas tapleb'⁹), *cela gājējis* 'teekäija' jne.¹⁰ Nii siis näeme kui tihedalt läti keel ühineb siin eesti keelega. Leedus seda *nomen agentis*'t asendab sel puhul harilikult partitsiip, ja olgugi et lätis siin käsitletud *nomen agentis* on väga suurel määral säilitanud ka muidu verbaalse iseloomu¹¹, näib meile siiski usutav, et lätis see partitsiibile peaaegu võrdne *nomen agentis* on oma süntaktilise arengu võlgu läänemere-soome keelte mõjule, kus *ja-lõpulise nomen agentis*'e tarvitamine partitsiibi funktsioonis on pärit juba algsoomest (vt. H. O j a n s u u, Mikael Agricolan kielestä, lk. 141). Säärane pruuk on lätis väga silmatorkav, soome-ugri keeltes on aga teatavasti adjektiiv- ja noomeni vahetuse hoopis likviidsem. Muidugi aga ei pea arvama, nagu indo-euroopa keelis tuletatud noomeneid üldse ei oleks võimalik teatud puhkudel tarvitada adjektiiv- funktsioonis (vt. J. L o h m a n, Sexus und Genus [1932], lk. 23). Esitame leedu keele kohta siin näitena Kurschat'i sõnastikust *pereklē višta* 'Bruthenne', mis vastab läti *perēja vista*. Läti keele pruugi erakordsus seisab aga selles, et see protsess on sündinud just *nomen agentis*'ega ja pealegi nii laialdasel määral.

Teise huvitava süntaktilise juhtumina mainime asjaolu, et lätis interrogatiiv-indefiniitvne pronoomen *kas* on osa-

⁸ A. Leskien, Bildung d. Nomina im Litauischen, lk. 337.

⁹ A. Saareste vastava keelekaardi põhjal on seesugune väljend omane Läänemaa murdeile.

¹⁰ Vrd. ka Endzelīns-Mūlenbachs, Latviešu gramatika (1928), § 233.

¹¹ J. Endzelin, Lett. Gramm., § 134.

liselt omandanud relatiivse tähenduse (= läti *kurš*): *es nocirtu to kociņu, kas aug cēla malīnā* 'ma raiun maha selle puukese, mis kasvab tee ääres'. Nagu lätigi keeleteadlased arvavad, on see areng hilisem¹². Meie arvates on ta küll mõjustatud liivi-eesti keelest, kus teatavasti interrogatiivse ja relatiivse pronoomeni vahel ei tehta mingit vahet. Selle tõenduseks võiksime esitada ühe, ainulaadse juhu, mis omane lätile ja tema läänemere-soome naabreile, s. o. juht, kus pronoomen läti *kas* ja e. *mis* korratakse substantiivi või adjektiivi eel erilise rõhutamise taotlemiseks: *Annina liekas gultā un ir slima kas slima* 'Annike jääb voodisse ja on haige mis haige', *sudrabs kas sudrabs* 'hõbe mis hõbe' jne. See on nii eriline pruuk, et siin laenamise eeldamine näib olevat paratamatu. Vrd. leedus sel puhul *kaip* 'kuidas', nagu on saksas ja venes.

Kõige huvitavam punkt eesti-liivi ja läti ühises süntaksis on siiski *modus relativus*. Kuna see küsimus mõlemalt poolt nõuab veel põhjalikumat ajaloolist valgustamist¹³, on raske siin midagi kindlat öelda võimaliku eesti-liivi mõjustamise kohta. Eriti raske on see sellepärast, et läänemere-soome keeltes endis *modus relativus* esineb ainult eesti-liivi keele alal. Mis puutub aga läti keelde, siis on siin võrreldes leedu keelega sündinud tuntavaid muudatusi, millest mõned siiski üllatavalt meenutavad eesti-lv. olukordi.

1. Leedus on partitiiv alati nominatiivis ning kongruerub geenuses ja numeruses subjektiga. Lätis aga, välja arvatud mõningad murded ja 17. sajandi tekstid¹⁴, on see püsinud vaid minevikus. Seevastu olevikus ja tulevikus on üldistunud muutmatu vorm, mis lõpeb *-t*-ga ja on nähtavasti algupäraselt = *ak. sg. mask.* Samuti on ju lugu eestis: minevikus nominatiivne *-nud*, kuna olevikus ja tulevikus on partitiiv *-vat*. Tähelepandav on ka läti *-uot* ja eesti *-vat* geograafiline levik. Läti *-uot* esineb kesk-lätis (sealt ka kirjakeeles), nn. Liivimaa livoonia murdeis

¹² Endzelīns-Mūlenbachs, *Latv. gram.*, lk. 142.

¹³ Vt. M. Airila, *Viron kielen oratio obliqua'sta* (1933) ja J. Mägiste põhjendatud arvustust selle üle EK 1934, nr. 2.

¹⁴ J. Endzelīn, *Lett. Gramm.*, § 766. jj.

ja ainult mõningais ülem-läti murdeis (Alüksne, Auguliena jt.)¹⁵. Just Läti kagu-osas puudub see tüüp ja esineb kõigepealt endisel liivlaste ja eestlaste maa-alal. Eestis on aga *-vat* ka just levinud peamiselt lõunamurdeis (vt. Airila, tsit. kohas).

2. Lätis võib *modus relativus*, vastandina leedule, esineda ka preteeritumi passiivis. J. Endzelini grammatikast (vt. lk. 764) ei ole mitte selge, kuivõrd see pruuk on levinud murdeis. Ka puuduvad meil selle kohta uurimused eesti murdeist. Ometigi on see kokkusattumine eesti ja läti vahel väga tähelepannev: *kā apcietanātais gribāts vest uz muižu, tā celā izbēdzs* 'kui vangistatu tahetud viia mõisa, põgenenud ta teel ära'. Eesti kirjakeeles on see igatahes üldine nähtus.

3. J. Endzelin oma grammatikas, § 769 tähendab, et mõnes ida-läti murdes (Alüksne, Läsbergis, Jaun-Ruoze jt.) kivilinenud futuurumivorm asendatakse vastava preesensivormiga, kusjuures tuleviku mõiste selgub kogu kontekstist või tulevikku osutavast sõnast, näit.: *viņš reitu braucut* (Jaun-Ruoze jm.) 'ta homme sõitvat'. Ei ole vist kahtlust, et neis Eesti piirile lähedais murdeis võime tuleviku vormi puudumist seletada eesti murrete hilisema mõjuga. Ühtlasi tõendab see juhtum aga, et *modus relativus*'e arengus läti ja eesti-liivi keele vahel ka vanemal ajajärgul ühised kokkupuuted olid täiesti võimalikud.

P. Arumaa.

Etümoloogilisi märkmeid setu murdeaineste puhul.

Meie Eesti Ülikooli eesti ja sugukeelte õppijate omaegne lugupeetud kasvataja ning õpetaja prof. Lauri Kettunen on oma laialistest uurimisreisudest mitmed pühendanud ms. setu murdele. Seepärast nüüd allakirjutanu, tema paljuks tänuks kohustatud õpilane, käesolevas Eesti Keele vihus, mis tahab viia tervitusi ja õnnitlusi täis-

¹⁵ J. Endzelin, Lett. Gramm., lk. 759.

ikka astuvale uurijameistrile, tuletab mõne vähenõudliku etimoloogilise reaga meelde setu murret ja selle ühendus-
 ses teisigi lmsm. keeli, millede kõikide uurimisel meie
 sünnipäevalapsel on kustumatud teened.

1. Setu *tiukka(m)ma*, ing. *tiukata* ja mõned lmsm.
 'mängimist' tähendavad verbid¹.

Setus on laialt tuntud v. *tiukka(m)ma*, päältnäha onomatopoeetset laadi, esimese pilguga üpris vähe huvipakkuv: Vilo-Raakva *tiukši karuzē* 'karjased kisendasid hunti (taga) ajades', Satseri-Vorohka *säl tōzē karā man suī tiugaŋti* '... karjuti hundile, hurjutati kisaga hunti', Järvesuu-Värška *suī tiugaŋti — tō-huñ, tu ol tu hagemine*. Nii siis sõna on tuntud hundihurjutamise tähistamiseks, millises funktsioonis ta muidugi on vananenud. Selle kõrval, tõenäoselt hiljemini, on kõnealust verbi hakatud tarvitama ka üldse tähenduses 'tõrelema', 'hurjutama', noomivalt keelama' jm., näit. Satseri-V. *tōne tiukkaš kõrvalt: „mi zā nī tī, halvaste tī!”* (s. o. teine hüüab hurjutavalt, tõrelevalt), Järvesuu-Värška *ma tiukši tiñmä — tā kullē eš* (s. o. ma keelasin teda hüüdes, tõreldes), Järvesuu-Jatsmani *ma siñno tiukka* (Podmotsa külast pärinev keeleobjekt ise seletab tähenduse: *ma siñno sōima*), *nukka mõni üles: tiukkaš*, Järvesuu-Lobotka *tōišť tiukkaš — tu om nigu tōišť mīšť nekkit: ka dā miñnō tiugaš!* (s. o. sõimas, tõreles, ?laimas). Wiedemann'i sõnarm. tunneb sama deskriptiivset tüve tublisti erinevas tähenduses: *tiukama - tiukuma* (~ *tiuksuma*) 'einen leisen, undeutlichen Ton von sich geben, piepen, zischen, flüstern'. Huvitavamasse valgusse asetub käsiteldav, algselt arvatavasti küll 'kisendama, hõikama' tähendanud setu sõna, kui arvestame, et temaga võib päritoludasa ühte kuuluda ingE *tiukkān* 'mängin', *tiukata* 'mängida', *tiukkivat* 'mängisid', *tiukkat* 'mängivad' ja selle nominaaltuletis *tiukku* 'mäng', vt. allakirjutanu

¹ Kirjutises tsiteeritav setu murdeainestik on pärit autori ülestähendisist a-ilt 1932—35. Trükitehnilistel põhjustel peab näidete esitamisel ära jääma koronaalse häälde (nõrga palatalisatsiooni) märk, samuti velaarne l.

„Rosona murde pääjooned“, lk. 18, 38, 52, 69. Viimasega kuulub muidugi ühte veel ka Kettunen i VÄH², lk. 18 esitatud Kukkosi vadj. (ingerist laenatud?) *tšiykkamā* 'leikkimään'. Ingeris ja vadjas nii siis vaadeldav sõna on juba kerkinud etümoloogilist käsitelu väärivate kultuursõnade liiki.

Setu ja ingeri-vadja kõnealuse sõnapere semasioloogilisest küljest päältnäha kaheldav ühtekuuluvus saab kinnitust paarilt samalaadse tähendusarenguga juhtumilt lmsm. keelis. Esiteks on märkimisväärt üldestiline verb *māngima* 'spielen' (Wied. sõnarm-us veel murdekujud *māngmā*, *māngama*, rhvl. *mānginema* ja mitmeid tuletisi), millel on täpsed vasted vadjas ja liivis: vadj. VÄH², lk. 22 *mānčtšāmā* 'leikkimään', 56 *elā mānčī* 'elä leiki' ~ 104 *elā mānčā* id., 57 vadjl inf. *mānčžämmāg*, 142 nominaaltuletis *māņko* 'leikki', lv. Sjögren-Wiedemanni sõnarm. järgi inf. *māņg*, prees. *māņgab*, Salatsi-lv. *māņub* 'spielen, tändeln', Kettunen i käsikirj. sõnastikus *māņgā* inf., prees. *māņgab* 'mängida', teonimi *māņgā*, pl. *māņgāp* 'mäng'. VepsL ?'māngima' tähendavaist vasteist vrd. alamal. Eestist või liivist on käsiteldav verb laenatud ka lätti kujul *menģēl*, *-ēju* 'spielen, scherzen', refleks.-*tiēs* 'spielen, scherzen, Mutwillen treiben, sich herumbalgen', vt. Mühlénbach-Endzelin'i Lettisch-deutsches Wörterbuch. Ojansuu SKTT I, lk. 165—6 peab ka sm. (Renvall'i sõnarm-u järgi esitatud) verbi *mānkiā* '...schlagen, poltern, lärmen', Suursaare murde *mānkiā* (*kissanpoika m.*) ja edelasm. v. *mānkiā*, mida viimaksmainitud murdes tarvitavat „paikoin lasten leikkimisestä, melskaamisesta“, eesti laenuks, kuid eesti sn. *māngima* seejuures võrdleb kesk-alamsaksa verbiga *mengen* 'mischen; verwirren, versetzen (durch Reden)'. Kettunen, Suomen murteet I, lk. 283 ja alamärk. 1. säälsamas esitab sm. Virolahe tekstis verbitüve *mōņki* (*lapset mōņkivät süsläijässä... ~ lapset mōürivät*), võrreldes seda (muide ka Lōnnrot'i sõnarm-us tuntud *mōnkiā* 'krāla, ...' -verbi) kõnealuse e. verbiga *māngida*, ilma laenuküsimumst tõstmata. Ojansuu hilise germ. laenu oletus eestis on semasioloogiliselt raskesti motiveeritav ja ebausutav ka selle sõnapere laialise leviku tõttu lmsm. keelis

(eesti-lv.-vadj.). Suursaarel on küll ilmselt tegu e. laenuga, kuid edelasm. *mänkiä* peaks vist küll olema kõnesolevate e.-lv.-vadj. sõnade hilisalgsoomeline sugulusvaste, mitte laen eestist. Vrd. viimase puhul Sanakirjasäätiö andmeil edelasm. Laitila *lapse mänkivä* (=leikkipaini) ja Satakunna Suoniemi *mänkiä* 'ryömiä'. Käsiteldav verbitüvi on ilmselt deskriptiivis-onomatopoeetset laadi, nagu ka Kettunen äsjatsiteeritud alamärkuses näikse mõtlevat, ja Renvalli sm. *mänkiä* tähenduses 'lärmen jne.' on sellega alg-suguluslikus ühenduses, niisama nagu vepsL Kettuneni LVHA I, lk. 8 (*mängub*·) *mänktä* 'karjuda, kisendada', II, lk. 18 *mänktä* 'mängida', *mängähtädä* 'natuke mängida', 28 *mängub* 'mängib' (tähenduses 'mängima' vepsL-s tõlkekõnitus?). Verbi deskriptiivsust silmas pidades võib ehk sellega ühendada koguni — nagu äsjanähtud sm. murdelist verbitüve *mönki*- — ka karj.-aunuse verbi *möngü*·: Genetz'i TAK *möngü*- 'ammoa', TVKK *möngü*- 'mönkyä, ammoa (lehmä)'. Vahest ehk isegi vepsP ü-line *mühgub*, *mühktä* 'mylviä' (Kalima andmed Setälä käsikirj. järgi) kuulub siiasamma. Nõnda siis, kui äsjasel mõttekäigul võiks olla tõepõhja, on eesti (-lv.-vadj.) *mängima*-verbi tähendusliku arengu käik lähedalt paralleelne sellele, mida nägime ülemal setu *tiukka(m)ma* - ing. *tiykata* verbi käsitlemisel.

Kahe eespoolnähtud lmsm. 'mängima'-tähendusliku verbi semasioloogilise arengu tõenäosus leiab veel lisakinnitust kolmandalt samasuguselt tähenduslikult paralleelnähtuselt lmsm. keelis: Wied sõnarm. üldtuntud e. *kisama*, *kisendama* 'schreien, lärmen', *kisa* 'Lärm, Geschrei, Gezänk' ~ teisalt aga sm. Lönnr. *kisa* 'lek, dans, stim, larm', v. *kisata*, frekv. *kisailla* 'leka, dansa, stimma, väsnas, rasa, ...'; karj.-TVKK *kizoa*- 'leikitä', *korttlih kisata* 'lyödä korttia', aun. TAK *kiza* 'leikki, peli', *kizoa*- 'leikkiä'. Etnograafilisest seisukohast läänemere-soomlaste mängu uurivail teadlasil maksaks pöörata tähelepanu lmsm. 'mängimist' tähistavate verbide etümoloogilisele algupärale (kuivõrra need pole hilised laensõnad, nagu näit. sm. *leikkiä*, *pelata* < rts., või muidu kitsalt lokaalsed, nagu vepsL *vätä*, prees. *vändän*,

frekv. *vändoda* 'mängida' — vrd. e. *vända, vändelda!*), ja nimelt nende ühtekuuluvusele teatavate 'kisendamist, karjumist' tähendavate verbidega. Viimase seiga silmaspidamine võiks vahest aidata selgitada läänemere-soomlaste mängu-mõistegi arengut.

2. E. verbi *rääkima* 'sprechen, reden'

on peetud hiliseks germ. laensõnaks, oletades laenamisuunda alamsaksa *spreken* > e. *rääkima*, vt. W. Schlüter, Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1909, lk. 20. Tõenäoselt on meil siiski käesoleval korral tegu koduse e. sõnaga, mis — nagu eelmisegi verbipesakond — on algselt deskriptiivset laadi ja mille etümoloogia jälgimisel setu murre jällegi pakub tuge. Mainitud murdes verbi *rääkima* tähenduses 'sprechen' ei tunta — esineb aga viimase sünonüüm *kõnle(m)ma*. Kuid selle eest setus *rääkma* on tuntud tähend. 'karjuma, kisen-dama': Vilo-Raakva *nimä räge* 'nemad (s. o. lapsed) karjusid', faktiivverb *räävitat last*, Järvesuu-Jatsmani *vanast üllti et latse räävva nigü... tsirk väega rääk kõvaste (~tänttäš)* '(mgi) lind karjub väga kõvasti'. Mäe vallas on eitatud selle verbi tundmist, ka pole lõuna- ja läänsetus allakirjutanul juhust olnud kuulda tema esinemist, nii et ta sääl — kui üldse esinebki — võiks olla haruldane. Wied. sõnarm. tunneb eestist (eL-st) ainult tähenduslikult samatüvelist tuletist *rägafs*, g. *rägafsi* 'unnützer Schreier (Schimpfwort)'. Kõnealuse setu verbi vaste leidub liivis: Sjögren-Wied. sõnarm. inf. *rävok*, prees. *rääkäv* 'schreien, heulen, kreischen; blöken; krächzen', Kettuneni käsi-kirj. andmeil *rääkkä*, prees. *rääkkäv*, lvLn *rääkkub* '(valjusti) nutta; kraaksuda', *lapst rääkkäväd; varikšt rääkkävät...* Vokaalivaheldus lv. *äü* - e. *ä* muidugi võib tingitud olla tüve onomatopoeetsusest või seletuda ka nii, et lv-s tugeva astme *äü* on hiliselt teatava proportsioonanalooogia teel tekkinud *ä* asemele (*täüttä* 'täita': *täätav* = x: *rääkkäv*; x = *rääkkä* pro *rääkkä*). Edasi kohtame sama deskriptiivverbi soomes: Lõnnroti *rääkkyä, rääkyn - rääkyä, räävyn* 'skrána, kraxa, skria, tjuta, gläfsa, bjebba, gnälla, gråta

som ett barn'. Viimase sm. verbiga ühtekuuluvaks on e. sõna *rääkima* pidanud suulises vestluses umbes aasta tagasi ka mag. P. Ariste.

Lmsm. keelte alalt on olemas vähemalt üks päris kindel julgustav paralleel tähendusarengu 'karjuma' (> vahelüli 'kõvasti, karjuvalt kõnelema?') > 'kõnelema' kohta, nimelt liivis Sjögren-Wied. sõnarm. inf. *reḱānd*, prees. *reḱāndāb* - inf. *riikānd* 'reden, sprechen; verabreden', *reḱ*, pl. *reḱud* - *riik* 'Rede, Gerede, Gerücht, pl. Abrede', Ketunen i käsikirj. andmeil *reḱkāndā*, lvLn *rikk-*, van. *rūkk-* 'rääkida, kõnelda', *reḱ*, pl. *reḱkūD* 'kõne', lvLn *riḱ*, *rikkūD*, van. *rūḱ*. Viimasel lv. sõnaperel on täpsed tüvevasted eestis, vrd. Wied. sõnarm. *rōkendama* 'schreien', *rōkkama* 'aus Bosheit schreien, brüllen, sprudelnd schreien (wie erboste Kinder)'. Ka meile lähedais indo-eur. keelis pole tundmatu samasugune päältnäha võõristav tähendustevaheldus, vrd. tuntud vn. *говорѣть* 'sprechen' - muinasbulg. *govoriti* 'lärmen', *govorѣ* '...Lärm' jm., vt. Leskien, EtWb.

3. Setu *rihits* 'mõrd'

kujus *rihits*, g. sg. *rihi*^{Dzā} puutus allakirjutatule esmakordselt kõrva Järvesuu-Värska keeleobjektiga töötamisel k. a. suvel. Selle huvitava, Wied. sõnarm-s ja muis eesti sõnavara kirja-allikais puuduva sõna kohta pärastpoole mõnes Pihkva järve poolses Petserimaa külas teadete pärimisel selgus, et ta on säääl üldiselt tuttav. Järvesuu-Jatsmanis (küsiteldav pärit Võõlastest) öeldi: *rihits, rihi*^{Dsā} — *lanḱast oḱma kōedū*, *siḱs oḱma vitsaḱ panttu siḱse*, (küsiteldav pärit Podmotsast) *rihits om mõrd, mḱ värkki üldḱs rihits ni mõrd. rihitsidega kevājält kallō pūḱveittḱs. jo vanā-vanast sḱnḱ oḱma rihi*^{Dsā} *mu mälehtāvḱst*. Järvesuu-Lobotka keeleobjekt tähendas: *rihi*^{Dzā} *ḱs oḱliva, kanēbi lanḱost kōḱ, linatḱt rihitsḱt es koettā*, *vitsaḱ oḱliva siḱen. mõrd om tḱ zamo miḱ rihits, mõrd om eḱti värkki*. Mäe-Mikitamäel märkis keeleobjekt päritava sõna vananenuks: *vanast ḱs ültti rihits; rihi*^{Dsā} *ga pūḱveitti kallā*. Satseri, Vilo, Petseri ja Meremäe vallas olen vare-

mini kuulnud küll tarvitavat sõna *mõrd* (*mõrd*), kuid vähemalt Vilo-Paaltsovast saadud jaatava teate põhjal on arvata, et *rihits*'at vananenud sõnana tuntakse ka Pihkva järvest eemal asetsevais setu külades. I. Manninen'i Sachkultur Estlands I, lk. 254 jj. teab kõnelda ainult kahest 'Wenter'-tähendusega e. püünisenimest — *rüsa* ja *mõrd*. Ka G. Ränga etnograafiline ülevaade „Peipsi kalastusest“ (ÕES-i Kirjad II), mis käsitleb ka Pihkva järve ja sellesse suubuvate jõgede kalastust ja kus „Eessõna“ (vt. lk. V) järgi „on püütud süstemaatilisemalt esile tuua kõike olulist siinses... kalastuskultuuris, eriti rõhku pan- nes vastava ala eestikeelsele terminoloogia- le“ (allakirjut. harvendus; J. Mg.), ei maini *rihitsat*. Küll on aga viimases möödaminnes (lk. 153) nimetatud Pihkva järve kalastusraioonis tarvitavat venekeelne mõrra- nimetus *ризецъ, ризецъ*, mis vahetult lahendab setu *rihits- sõna* algupäraküsimuse: *rihits* < vn. *ризецъ*. Kõnealune venepoolne laenuallikas on allakirjutanule silma puutunud ka V. Ernits'a käsitlusest uurimusest Estnische Sprach- elemente im Grossrussischen und in anderen slavischen Sprachen I (Einleitung und allgemeine Übersicht, ptk. 4–7, lk. 142), kus vn. *ризец, ризуцъ* 'Fischreuse' on käsiteldud laenuna eesti sõnast *rüsa*, nagu see ka häälikuliselt või- malik näikse olevat säälsam., 3. ptk., lk. 158 esitatud vasta- vate laenjuhtumite (e. ü — vn. и) võrdluse põhjal. Hiljemini on hr. E. lahkesti andnud andmeid kõnealuse vn. sõna esine- misala kohta oma kogutud materjalest: pl. *ризицы*, g. *ри- цев* Lisja (> Matsalu), Mehikoorma, Suure-Seltsa, *ризицы* Välg, Piirisaare, Varnja, Lüübnitsa, *ризицы* Võõpsu, Sofia, Šartova, Medli, Kuulja, Nina, Ruutsa, Mteš (Venemaal), *ризиц*, pl. *ризицы* Kallaste, *ризец*, pl. *ризицы* Tiheda, *ризец*, pl. *ризицы* Mustvee. Tulemuslikult teistsugusena esineb sõna Peipsist põhja poole: *ризуцъ* Naroova ümbruses, Remniku, Vasknarva (~ *ризицы*) jm., *рисы* Komarovka. Dal'i Тол- ковый словарь kõnealust vn. sõna ei tunne, nõnda see võib küll olla Peipsi ja Pihkva järve ümbruse lokaalne eesti laen, mis pärgast on vene sufiksiga varustatuna tagasi laenatud setu murdesse. Kui arvestada Ränga tsiteeritud

kohas esitatud arvamust, et (väike kalda-)mörd Pihkva kloostrite kalastuspiirkonnas võiks olla kodunenud alles võrdlemisi hilja (16. ja 17. sajandil teda veel ei mainita), siis nii vn. *puzeu*-sõna laenumine eesti *rüsa*'st kui ka eriti veel eelmise tagasilaenumine setu murdesse (*puzeu* > *rihits*) võis toimuda alles vahest varimalt paari sajandi eest. Mis aga *rihitsa* kui hilisevõitu laensõna teeb teiste omaealiste hulgas huvitavaks ja erilist keelelist tähelepanu väärivaks, on selles esinev võrdlemisi haruldane *s* (*z*) > *h* dissimilatsioon (**risits* > *rihits*), mille kohta paralleele vt. allakirjutanu teoses „*oi-, ej-deminutiivid...*“, lk. 21 (*lahits* 'Hermelin' < *lazits*, *luzikas* 'Löffel' - murd. *luhits* < **luzits* jt.). Isegi ühes Petserimaa vene ala kohanime setu-murdelises laenvastes kohtame huvitaval kombel sama dissimilatsiooni: *Рожище* > *roh_iɕza külä*, *roh_iɕzä* (kuuldud Värskas, Jatsmanil jm. Põhja-Petserimaal).

J. Mägiste.

Üksikküsimusi vadja häälde alalt.

1.

F. J. Wiedemann'i teoses „Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland“ (Mémoires de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pbrg, VIIe série, tome XVII, № 2. St.-Pétersbourg 1871) on rida eri isikute poolt kirja pandud näitesõnu, kus esineb švaalisi sõnakujusid. Rööbiti švaaliste vormidega on samast tüvest ka švaatuid vasteid. Näidiseid: *Sä ämma annab suhte lahasalla, nemiu lahasili* 'die Mutter küsst das Kind, ihre Kinder' (lk. 63) ~ *lachs, laxe* 'Kind' (89); *ähesed* (pl.) 'Ast' (84); *ühese, ühesse* 'ein' ~ *üchs* jne. (86); *öserad* 'Gerste' ~ *ösrad* (87); *lehema, lähema* 'Kuh' ~ *lehme, lehmä* (89); *jahasab* 'er läuft' ~ *jochsa* 'er lief (?)' (89); *lähämus* 'Linde' (90); *wihema, wähäma, wihama* 'Regen' ~ *wihma* — *wihema satais* 'es regnete' (91). Olemasolevaist näiteist on ühes sõnas švaa *z* (kirjapildis *s*) ja kõigis muis *h* järel (*h*-d tuleb siin pidada heliliseks). Ühiseks eelduseks švaale on lühike eelnenud vokaal ja helilisele *h*-le resp. *z*-le järg-

nev heliline konsonant. Ainult sõnas *ühese - ühesse* 'ein' näib švaale järgnevat helitu konsonant, sest vähemalt kirjapildi *ss* taga seisvat foneemi võiks arvata olnuvat *s*. Pole aga võimatu, et niihästi *s* kui ka *ss* tähistavad *z-d*. Registreeritud kuhu numeraalist 'üks' võib olla instruktii-viline vorm. Instruktii-vis on aga *z* ootuspärane — *ühzl. Et *ühese - ühesse* ei ole nominatiive, vaid instruktii-ve, ei sega tõlge 'ein', sest keelenäidetes on ohtrasti ebatäpseid tõlkeid. (Saksa 'allein' vastena esineb *üchsa*, lk. 84.) Pandagu tähele sedagi asjaolu, et kreevinite teises kõnekee-les, mida usutavasti on tarvitanud keele ülestähendajad kreevinitega kõneldes, läti keeles, võib *viens* 'üks' tähend-ada ka 'üksi'.

Esitatud omapärane švaaline märkimisviis on köitnud muide L. K e t t u n e n 'i tähelepanu VÄH¹, lk. 33 = ²lk. 37 : „*hs* tavataan jo kreevineillä: *üchs*, *kachs kuht* ('kaksi kuuta'), *uchs* (vatj. *uhsi*); *wachse* (vatj. *vähsi*). Onpa lisäksi hyvin luultavaa, että sellainen kirjoitustapa kuin *jahasab* (vatj. *johşeb - jöhsşeb*), *ähesed* (vatj. *ęhzad - ęhsad*) tarkoittaa heikon asteen soinnillista *h*:ta ja *s*:ää, jollei tässä ole jo spesiaalkreeviniläinen švaa-muodostus, jonka edelly-tyksenä on ollut *h*:n vahva soinnillisuus (vrt. *wähäma* = vatj. *vihmä* 'sadetta')“¹. — Kreevini keelenäidete kirjapa-nemise äärmise ebatäpsuse pärast võiks mõelda, et švaa-listena näivates juhtudes ei olegi tegemist mingisuguse tõeolulise hääldusliku nähtusega, vaid üksnes kirjutuse või kuulmise veaga. Päriv-vadja murded, vähemalt Kattila piirkonna oma, lubavad aga tuua lisatuge K e t t u n e n i arvamusele, et kirjapildi taga peitub eriline hääldamis-nähtus.

Juba Helsingis 1932. aastal juhtis prof. F. Ä i m ä alla-kirjutanu tähelepanu asjaolule, et Pummala katsealuse

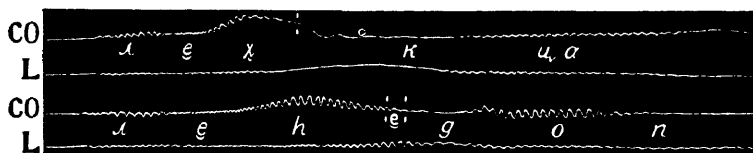
¹ Sama asja puudutab K e t t u n e n teiseski kohas ühenduses *s-ga* (lk. 76 = 79): „Kreevinien kielen puutteellinen merkintä ei anna varmuutta, onko nykyinen *s:n* ja *z:n* suhde ollut sielläkin vallalla, vaikka erään muistiinpanijan viittauksesta päättäen näyttäisi niin olleen laita; myöskin sellaiset esimerkit kuin *ähesed* (vatj. *ęhzad*) 'oksat', *jahasab* 'juoksee' osoittavat nähtävästi *z*:ää.“

Kuzmin'i vadja keeles võib kuulda nõrka švaad, mis vahest ei olegi veel arenenud lühikeseks avahäälikuks, vaid mis avaldub ainult konsonandi lõpposa „lõtvumises“, s. t. vastava konsonandi eksplosiivne osa ehk lõpp ei ole hääldatud nõnda täielise artikuleeringuga nagu implosiivne osa ehk algus, vaid asjaomased elundid on tegevuses loiumalt. Käesolevail juhtudel ei ole keel tõusnud küllaldaselt ega moodusta harilikku ahtust vastu suulage kogu artikuleerimise aeg, vaid hääliku lõpposas on ta laskunud lähemale avahäälikute moodustamise juhtudele. Ahtushäälik on moodustatud puudulikult ja, populaarselt öeldes, vokaalistunud. *h*-häälik ei ole taas nii tugeva õhuvoolu survega kui n. õ. tavaline vadja *h*, ning keele laskumise tõttu on õhu vool suukoopaski takistamatum, nagu on lugu teistegi konsonantidega. Võib oletada, et häälepaelad on hõngusasendist teatud määraneni kaldunud avahääliku foneerimise asendisse. Selle vaate järgi käies tulid sõnad *vihma*, *tšülmä* jne. täpsemas transkriptsioonis märgituks *vih^hma*, *tšül^hmä*. 1934. aastal, mil allakirjutanul oli uuesti võimalust kuulatella sama vadja keelejuhti, suurenes veendumus, et on tõesti olemas niisugust konsonandi lõpposa lõtvumist. Eriti pearõhulise lühikese vokaali järel pärast *r*, *l*, *n*, *z* ja *h*-d võib kuulda, kuidas konsonant kordub nõrgalt ning tuletab ühtlasi veidi meelde seda vokaali, mis on tema eel: *ser^hmēD* 'sõrmed', *ter^hva* 'tõrv', *tšül^hmä* 'külm', *kel^hmēD* 'kolmed', *lah^hzēD* 'lapsed', *vih^hma* 'vihm', *leh^hgon* 'lõhun', *lah^hna* 'latikas', *ah^hjo* 'ahi', *eh^hva* 'õhv', *leh^hmä* 'lehm', *tšüh^hzäd* 'küpsed', *lüh^hzettši* 'lüpsik', *kär^hnä* 'kärn', *eh^hzeta* 'oksendada', *õh^hzüttivōD* 'eksitasid', *raz^hva* 'rasv'; *ez^hra* 'oder'. Kõigis esitatud näiteis on švaa heliliste konsonantide vahel. Ainult üks näide leidub märkmete hulgas, kus švaa on helilise ahtus- ja helitu sulghääliku vahel: *tüll^hppä* 'nüri'. Esitatagu veel lisanäitena liitsõna *taitškah^hja* 'leivamõhk'. Nagu ilmnenu, on päris-vadja ja kreevini švaa esinemise eeldused samad.

1934. aasta vaatlused ei kinnitanud üksnes kirjeldatud konsonandi lõpposa lõtvumise olemasolu, vaid mõningail juhtudel oli võimalik selgesti tähele panna veelgi kauge-

male läinud häälikunähtust: pearõhuline lühike vokaal võis korduda järgneva konsonandi järel õige nõrga ning lühikese häälikuna: *tširiʃa* 'kiri, raamat', *nahʒeɔ* 'lapsed', *kuhʒja* 'kuhi', *nehʒgon* 'lõhun', *vana rahʒvaz* 'vanarahvas' jne. On õige raske kõrvaga vahet teha, kas hääldatu on juba tõeline švaa või üksnes konsonandi lõtvumine. Ei ole ka olnud võimalik lähemalt määritleda, millest on tingitud üks kui teine varjund. Olgu siinkohal veel mainitud, et samal hääldajal võis esineda ka täiesti švaatuid juhte seal, kus švaa oleks ootuspärane.

Nõrk švaa ei ole omane üksi vadjale, vaid ka ingeri keelele. Lääne-Ingerist Pärspää külast pärit olevalt noor- mehelt Varlamov'ilt on allakirjutanu tähendanud kirja

Pilt nr. 1.

lehʒmä 'lehm', *vihʒma* 'vihm', *mahʒla* 'mahl'; samasugused on J. Mägiste tähelepanekud. Mõlemast keelest saab esialgsel kuulamisel mulje, et tegu on äärmiselt lühikeste ning õige heliliste konsonantidega. Esimesed Kuzminilt tehtud täpsemad foneetilised vaatlused andsid siis suhte: *lüpsä*: *lüʒzän* 'lüpsa, lüpsan'. Alles kuulduga lähemalt harjudes tajub n. ö. lõtvunud või vokaalset vahelüli asjaomase ja järgneva konsonandi vahel. Kui arvestada sõnade jagunemist silpideks, siis švaa ei ole võimeline silpi moodustama; *lehʒmä* ~ *lehʒmä* jääb ikkagi kahesilbiseks sõnaks. Akustiline erinevus vadjja-ingeri *lehmä* ja sm. *lehmä* ning eesti *lehm* ~ *lehmä* ~ *lehma* vahel on otsekohe tähelepanu kõitev.

Et on olemas vokaalset elementi kahe konsonandi vahel, osutab ka kümograafil saadud kõrv (vt. pilt nr. 1). Ülal on sõna *nehʒku a* 'lõhkuda', kus ei ole hääldatud švaad, ja all on švaaline *nehʒgon* 'lõhun'. Kui vaadelda χ ja k vahekohta, siis näeb siin tüüpilist üleminekut spiran-

dist klusiili kohal, mis on kriipsukestega osutatud. Alumises näites on helilise *h* ja sellele järgneva *g* vahel võnkeid, mis sarnanevad vokaalivõnkeile, käesoleval juhul vast olnud *e* omadele. Mõlemate kurvide alumine rida (L) on helilisust näitav kõrisõlme kurv.

Esitatud vaadelnud võib nii siis arvata, et ka kreevini murdele on olnud omane konsonandi lõtvumine või õige nõrk švaavokaal, mida keelenäidete märkijad on kohati sattunud tabama. Arvesse võttes nähtuse esinemist ka ingeris, ei ole siis vahest põhjuseta oletus, et sellel häälduslikul omapärasusel on vana ühisvadjaline algupära.

2.

Allakirjutanal on koguke vadjalase Kuzmini enese kirjutatud keelenäiteid ja mõningaid vadjakeelseid kirju. Kuzmin on kolmeaastases koolipõlves õppinud kirjutama ning lugema üksnes vene keelt. Vadja keelt on ta kirjutanud õige vähe ning sedagi ainult kõige viimaseil aastail. Tema vadja kirjaviis on siiski õigegi järjekindel, nõnda et on võimalik saada ülevaadet sellest, missuguseid häälikunähtusi ta tähistab eraldi ja missuguseid ei, või missuguse foneemi hulka kuulub tema arvates mõni n. õ. vahehäälilik. On teada, et igal rahval ja igal isikulgi on oma eriline suhtumine häälikuisse. Häälilik, mis eestlase arvates on täiesti *a*-foneemi kuuluv, on näiteks prantslase tajumise järgi juba *o* varjundeid. Sellepärast siis võib Kuzmini ja mõne eesti või soome keelemehe häälikutajumises tekkida suurigi erinevusi, nagu näitab järgnev surnu-itk vadjalase kirjutatuna ja allakirjutanu transkriptsioonis:

Тютяр лугытылыб эмяле.

Лаа мiя тулын армото эне чяпяле и ныйзын лугытылыма армото ымас энес, куй сiя ятид мину армотомаси лугытылын ымад горяд пивяд. Куй сiя макад кыва унта култа кулыяни вай сiя сётюзид мину пяле, эт тахо авата силми, ава силмяд паята милы, ава силмяд вата мину пяле, куй мiя куйвин да ряохтюзин илма синуа сурыз горяз, сурыз тэз, были челе ёла ювя сына, ылыд пылол нику курчи соза, изе нокиб евикай

да ватаб эти яхи мез эб хампуис, ни и мия пылол ватан, чен кус тулыб, аин пиян энеси, вот куй кализ ылид энени, эн ускону челейд чен паяти, эти эни он ни кализ.

tütär lugetteleb emälie. lä mie tulen armutuo` ennie` tsäpälie` i neizen lugettelemä, armotuo`, emäs ennes, kui sie jätid minü armottomassi, lugetteleen emad guorät, päivät kui sie makat kevä unta, kulta küljani, vai sie süätüzid minü pälie` et tako avata silmi. avä silmäD, pajata miälle, avä silmäD, vata minü pälie`, kui mie kuivoin da rüütüzin iama sinu a särez guorät, säres, tüöz, beje tsellie` juolla üvö senä, elet peļļol, niku kurtsi suoza, ize nokib jevikkai da vatab, etti jahimiez eb xampuis. ni i mie peļļol vatan, tšen kus tulev, ain pien ennessi. voť kui kalliz elid, enneni. en uskonnu tselleid, tšen pajatti, etti enni on ni kalliz.

Vene ortograafia ei tunne peale mõningate juhtude kahekordseid konsonante ega ka vokaalide kvantiteedi märkimist. Sellepärast on Kuzminil jäänud geminaadid ja pikad vokaalid märkimata, ega saa nii siis meie nende küsimuste kohta näiteainestikku. Leidub aga paar muud nähtust, millele Kuzmin pakub huvitavat lisa. Vadja keeles on teatavasti sõnalõpulised sulghäälikud *k, p, t* ja ahtushäälikud *s, š* esindatud kvantiteedilt nõrgemate vastetega, mis iseloomuldasa vastavad eesti *b, d, g* ja *z-le* resp. *ž-le*, ja mida transkriptsioonis tähistatakse samade grafeemidega nagu eesti keeles: *tulev* 'tuleb', *päiväd* 'päevad', *kalliz* 'kallis'. Peale nende, kvaliteedilt poolheliliste või poolhelitute häälikute esineb vadjas ka täiesti helilisi: *b, d, g* ja *z, ž*. On tähelepandav, et Kuzmini tajuvuses sõnalõpulised klusiilid ja *s-* ja *š-*häälikud on heliliste rühma ehk meediate hulka kuuluvad: *пяивяд* (= *päiväd*), *макад* (= *makād*), *сурыз* (= *särez*), *кализ* (= *kalliz*), *тулыб* (= *tulev*) jne. Kuzminilt võetud kõrisõlme kurvid osutavad aga kõikjal helitust. Nõnda on võetud näidetes *вад-далызэд* 'vadjalased', *пәгед* 'paed' jne. *D* helilisuse $\pi = 0$. Sellega peab siis arvama, et vadja teenuiste resp. *s, š*

eritlemiseks meediaist resp. *z*-, *ž*-st ei ole vajaline üksnes helilisuse, vaid ka tõhususe suhted. Kuna vадja sõnalõpulisel häälikul on hääldatud sama lühidalt ning väiksema häälduselundite pingega, nagu hääldatakse meediaid, siis kõneleja tajuvus on nad ühistanudki meediatega. Eesti keeles on teatavasti just tõhusus peateguriks, mis eraldab teenuiste ja meediate rühmi².

Kattila vадjas on keelenäidete märkijad kirjutanud pikade keskkõrgete *z*, *š*, *ž* asemele *ie*, *uo*, *üö*, näit. V. Alava „Vatjalaisia häätapoja“³: *nuorikössi* 'noorikuks' (lk. 9), *lieneb* 'on (futuuri)' (10), *Myö* 'meie' (11). Järgsilpide pikad *z*, *š*, *ž* on aga märgitud diftongeerumatult: *pojoo* 'poisi' (9), *mehelee* 'mehele' (9); L. Kettunen-L. Posti „Näytteitä vatjan kielestä“⁴: *uonēē* 'hoone' (18), *tüttärükūō* 'tüdruku' (18), *mi-ēz miēb* 'mees läheb' (20), *ri-hiē* 'toa' (20), on diftongeerunult nii esimese kui ka teise silbi *z*, *š*, *ž* häälikud kui ka *z̄*. Samad suhted valitsevad ka allkirj. tekstikogus „Wotische Sprachproben“ (ÖES-i AR 1933 = EKA Toimetised 4). Pandagu seda tähele, et Kettunen-Postil ja viimasena nimetatud teoses on kvalitatiivset vahet pearõhulistena ja kaugemal sõnas esinevate diftongide vahel. Kuzmini kirjaviihis ei ole aga jälgi diftongeerumisest: *армото* (= *armotūō*) 'armutu', *горяд* (= *guotād*) 'murelikud', *тэз* (= *tūōz*) 'töös', *ёла* (= *juolla*) 'õelda', *соза* (= *suoza*) 'soos', *мез* (= *miez*) 'mees' jne. Tähendab, et selle vадjalase keeletaju ei ole eritelnud kaheks iseseisvaks häälikuks algupäraselt pikki

² Õpetlik on siinkohal vaadelda veel seda, kuidas muukeelsed suhtuvad eesti (ja samuti võiks arvata ka vадja) teenuiste ja meediate eritlemisse. Saksa keeles on tõhususe vahe kummagi rühma vahel eriti suur ja hellisus on üksnes teisejärgulisemaks nähtuseks, on ju *k*, *p*, *t* õige tugevasti aspireeritud. Sellepärast on siis saksa keele kõneleja seisukohalt eesti ühiskeele *B*, *D*, *G* meediate rühma kuuluvad ja neid antakse sageli edasi *b*, *d*, *g*-na: *tuba*, *kođu*, *aga*. Ildiši keeles on aga hellisus tähtsamaks vahetegi jaoks ning intensiivsus kõrvallisemaks, nõnda et selle keele kõnelejad asendavad enamasti eesti *B*, *D*, *G* *p*, *t*, *k*-ga: *tupa*, *kotu*, *aka*. Õeldu kehtib täiel määral üksnes selle häälduse kohta, mis ei ole kirjapildi mõjustatud.

³ Vähäisiä kirjelmä XLII, Helsingi 1908.

⁴ Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia LXIII.

keskkõrgeid vokaale, ehk küll muud diftongid peale *üä* (сѣтюзид = *sütüzid*), mis ehk juhusest on jäänud öieti märgitsemata, on kõik leidnud tähistamist. Juba L. Kettunen on viidanud sellele, et Kattila vadjas ei ole käesoleval juhul soomega võrreldes täielisi diftonge, vaid üksnes diftongi varjundiga pikki häälikuid (VÄH¹, lk. 120 = VÄH², lk. 129). Eesti keele kõneleja seisukohalt tunduvad vadja *ie*, *uo*, *üö* ja *ię* igas positsioonis ning igas varjundis kõigiti täieliste diftongidena. Ka suusõnaliste küsitluste peale seletas Kuzmin, et tema arvates ei ole olemas *u-d* või *i-d* *o* resp. *e* eel, ent ainult üks häälik *o* või *e*. Vadja asjaomaste diftongide kandev osa ongi *o*, *e*, *ö* ja *ę* elemendis, kuna eelnev kõrgem osis tundub eriti kaugemal sõna sees n. ö. eellöögina. Muide tuletavad *uo* ja *ie* akustiliselt meelde vene *o-d* ja *e-d* rõhutatud asendis. — Lõpuks võib siis öelda, et häälik, mis vadjalase seisukohalt on vaid üheks morfeemiks, on teiste keelte rääkijate seisukohalt häälikühend. See on juht, mida esineb aina mujalgi keeleelus ja mis on mõnigi kord tekitanud vastastikku arusaamatust.

3.

Vadja keelele on iseloomustuseks hästi arenenud sandhi. Sandhi avaldub peamiselt selles, et lauses lühikesed sõnalõpulisel sulghäälikud *B*, *D*, *G* ja ahtushäälikud *Z*, *Ž* muutuvad järgneva sõna alguse järgi kas helilisiks või helituiks sedamööda, missugune on algus, kas heliline või helitu, või assimileeruvad muul viisil järgneva, artikulatsiooni kohalt lähedase häälikuga. Näiteks öeldakse: *ivūγsęd ovat pičšād* 'juuksed on pikad', aga *pičšād ivūγsęd* 'pikad juuksed' ja *pičšāt čšāved* 'pikad käed', või *nuor miez* 'noor mees', aga *miez on nuor* 'mees on noor', *miez tahap čšūsü ä* 'mees tahab küsida' ja *mieš čšüzüb* 'mees küsib', või *ęli tuož* 'oli ka', aga *tuoš sai* 'ka sai' ja *tuož ęli* 'ka oli' jne. Siinkohal pole põhjust pikemalt peatuda esitatud nähtuse juures. — Lisatagu vaid see arvamus, et vadja sandhit ei saa pidada puhtal kujul vene häälduslaenuks, sest vene keeles ei ole, kui uskuda olemasolevaid allikaid, sandhi nõnda ulatuslik kui vadja oma. (Vt.

O. Brock, Slavische Phonetik [Heidelberg 1911], lk. 230 jj.) Peab arvama, et vähemalt teatud määrani on tegemist vadja oma arengunähtusega, millele vahest vene keel on andnud algtouke. — Käesolevas tahetakse viidata erilisele juhule, kus assimilatsioon on toimunud pikas häälikus, nimelt *s~š-s*, mis esineb elatiivi või passiivi preesensi lõpuna: *mato ajāz, elävältä putelšje' i pannas ahjiosšje'* 'uss aetakse elavalt pudelisse ja pannakse ahju', *sitā tšävväz, vattamas, kupolon* 'seda käiakse vaatamas jaanis', *iezz, aika* 'enneaegselt' jne. Ühe korra vähemalt esineb siiakuuluvat nähtust ka Kettunen-Posti keelenäidete kogus: *notožad, elivat küsizšs, ehšeiž, da katagojš* 'n. olid kuusiseist oksist ja kadakaist' (lk. 73). Siingi on tegu Kuzmini keelega. Et assimileerub pikk konsonant helilisuse poolest järgnevaga, eriti aga heliliseks muutudes, seda tuntakse üldfoneetiliselt õige harva. Vadjaski esineb pikakonsonandiline sandhi üksnes kiirtempolises kõnes. Translatiivi ja passiivi preesensi *s~š* asemel võib küll üsna sageli kuulda helilist häälikut, kuid neil juhtudel on *s~š* muutunud lühikeseks: *sis, pannaz, neška tšätšesje'* 'siis pannakse lõng kätte'. Ohtrasti sellekohaseid näiteid on Kettunen-Posti Kukkosi küla tekstides.

4.

Kuna švaaline nähtus on Kuzmini keelenäidete kogus „Wotische Sprachproben“ jäänud esile tõstmata leksikaalselt, morfoloogiliselt, häälikulooliselt, osalt ka häälduslikult vähem tähtsa joonena, on aga mainitud väljaandes antud maad foneemile, mille esinemist vadja keeles ei ole seni nimetatud, nimelt bilabiaalsele *f*-le. Transkriptsioonis tähistatakse seda *f*-i *φ*-märgiga. Vadja *φ* esinemise võimalused on õige piiratud: teda võib kohata üksnes *ü* järel pearõhulises ja osalt kaugemas sõnasiseses asendis, kui *h* on tugevas astmes, helitu konsonandi eel: *tšüφsä* 'küps', *üφsinä* 'üksinda', *lüφsä* 'lüpsa', *silmäüφses* 'ärasilmamisest', *räuφtünü* 'närtsinud', *üφt senä* 'üht sõna' jne. Nõrgas astmes on *h*: *tšühžzä* 'küps', *lühžžän* 'lüpsan'. *h* esineb ka siis, kui *φ*-line ühend satub helilisse naabrusesse: *ühž, a. lke* 'üks algas'.

Tähelepanдав on mainida, et Pärspää ingerigi murdest on registreeritud *uφt* rööbiti *uHot* ja *uχt* kujudega. Seega on $h > φ$ territoriaalne, keelepiiridest üle ulatuv nähtus nagu švaagi.

On üldine nähtus paljudes keeltes, et foneem võib kanda eri varjundit ümbruse järgi. Näiteks on vadjas, eestis, sak-sas jne. *k* vägagi erinev ühendeis *aka*, *uku*, *iki*. Vadjas on aga käesoleval juhul tegemist enam omaette häälikumuutu-sega kui vaid ümbrusest tingitud varjundiga. Kõrisõlme hõn-gushäälikust on arenenud bilabiaalne ahtushäälik, nagu ana-

Pilt nr. 2.

loogiliselt on omal ajal laiemas ulatuses vadja *k* teatud tingi-musil arenenud *tš*-ks. Et on tõeliselt olemas labiaalne ahtus-häälik $φ$, ega mitte vaid labialiseeritud *h*, osutavad kolm üles-võtet Kuzmini huulte artikulatsioonist (vt. pilt nr. 2). Ehk küll fotod ei ole küllalt selged, võib neist siiski näha järgmist huulte tegevust. Esimesel pildil näeb *ü* artikuleerimist sõnas *tšüzüb* 'küsi'. Huuled on jõudeseisundist surutud ettepoole, kus nad moodustavad ovaalse pilu. On ilmselt näha, et üla- ja alahuul ei puutu keskosas teineteise vastu, vaid nende vahelt võib märgata isegi ühe esihamba läiget. Järgmine pilt kujutab $φ$ -d sõnas *uφs* 'üks'. Üla- ja alahuul on teineteise vastas. Puudutus — ahtus — ei ole küllalt intensiivne, on lõdvem kui *f*-i artikuleerimisel. Sellepärast on siis tarvitatud diakriitilist lisamärki [v] — $φ$, osutades seega, et $φ$ on hääldatud alahuule natuke puuduliku tõusuga

ülahuule suunas. Viimane pilt näitab huulte tegevust *f*-i hääldamisel sõnas *uffatka* 'potipiht'. Hoolimata eelnenud *u*-st võib siiski näha, kuidas alahuul on tõmbunud vähe tahapoole. Ahtuse moodustus toimub käesoleval juhul alahuule siseäärega vastu ülahammaste välis-ääri, mida foto kahjuks ei võimalda näha.

Juba vanimas vadja trükitud sõnaloendis, Pallas'e teoses „Сравнительные словари...“ (Санктпетербургъ, 1787, lk. 158), leidub üks *h > φ* juht, kuigi teisel tingimusil: *Нүфрело 'обоняние'*.

Nagu Kuzmini keeletaju ei eraldanud keskkõrgeid diftonge pikkadest vokaalidest, nõnda on tema arvates ka *φ* üksnes *χ*-foneemi varjund (vrd. *ряохтюзин*, lk. 147). Vadja keeles on algsaame *h* esindus üldse õige mitmekesine neil juhtudel, kus *h* ei ole sootuks hävinud. Laensõnus on sõnalalguline *h* niisugusena olemas üksnes esivokaalseis sõnus: *häällüb* 'liigub, heljub', *heŋki* 'hing'. Tagavokaalseis sõnus esineb *χ*: *χилли* 'hull', *χуопоруол* 'kurat', *χattu* 'kübar, müts'. Sõna sees on vokaalide-vaheline ja vokaali ja helilise konsonandi vahel olev *h* heliline. Helitu konsonandi eel seisev *h* on taas helitu: *tentü* 'tehtud', *tantonnu* 'tahtnud', või asendatud *χ*-ga: *tšexsinä* 'omavahel', *лаχсууеs* 'lapsepõlves', *exsent* 'oksendas'.

Kõnealune *φ*-foneem ei ole Kuzmini vadja keele häälikusüsteemi kõige haruldasem. Velaarset ahtushäälikut *γ* on olnud võimalik kuulda üksnes ühes sõnas: *пaγед* 'paed', mitmuse nominatiiv sõnast *paσι* 'paas'.

*

Esitatud pisiasjad on mõeldud foneetiliseks lisamärkuks teosele „Wotische Sprachproben“. Toodu kõrval oleks vajaline puudutada veel vadja häälikute kvantiteeti, ent see küsimus peab jääma teiseks korraks.

Paul Arliste.

Singulari partitiiv *-ta, -da* eestis.

A. 1875 ilmunud Wiedemann'i EGr-s, lk. 62 märgitakse Alutaguse e. rahvalaulude keelega ühiste murdejoonte puhul: „Ebenfalls auch wie im Volksliede ist der Infin. [s. o. part.; M. T.] des Singulars zweisylbiger Wörter der ersten Declination, wie *odeda, izädä, emädä*, eben so die Pronomina *minuda* (mich), *sinuda* (dich)“. Umbes samal ajal esineb seda partitiivi sünnilt tormalase J. Pärn'a töödes, nagu 1871. a. ilmunud „Muistena juttud...“, lk. 31: ... filmapilt nägi Ilmarine... *Salmeda*..., *Ta* näitas käega wana eidele neiuda..., ...meie otsime Wiru wanema tüttart *Salmeda*, lk. 38: ...tahtis *Salmeda* nälja ja piinamise läbi sundida, lk. 39: *Ruõ* naad *Salmeda* nägid..., ...surusid *Salmeda* armastuses südame külge; 1879. a. ilmunud „Oma tuba, oma luba“, lk. 8: ... olen sinu *isada* faks korda mõisas werisetsõ peksa lastnud..., *Tema* nol'k julgeb oma *isada* weel minu ette heita..., lk. 11: ...katsu *isada* fugu waigistada; a. 1884 ilm. „Sumala abiga omast jõuust“, lk. 59: ...katsuda oma *Salmeda*, lk. 72: ...ei tule enam *emadagi* vaatama.... Jakob Kõrv'a Kodavere murdetekstis, Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus 1879, lk. 60: *ja mõte* [peab ilmselt olema *mõtel*; M. T.] *ike oma isada taga*. Samas tekstis muidu hrl. *isad*.

Kettunen, KodVok. (1912. a.), lk. 159 käsitleb juba lähemalt seda partitiivitüüpi ja muude näidete kõrval piiritleb tüübi esinemist Kodaveres päämiseks a. „bei personennamen überhaupt, wenn sie im nom. sg. vokalisch auslauten“ (näit. *iüri: iüridä, Anuda, Tenü: Tenuda*), b. „bei solchen nomina appellativa, welche sich gelegentlich den charakter eines eigennamens aneignen können“ (näit. *isädä, emädä, tädidä, küdidä, nadoda, kälidä*, kuid teisalt juba: *pelegi tamäl emä*), c. „im akkusativ der singularischen personalpronomina“ (näit. *minoda - mudä, sinoda - sudä, tämädä - täddä*). Edasi märgib Kettunen tsit. kohas, lk. 159—160 tüübi levingust, et „Eine ganz ähnliche vertretung kann man in den nördlichen gegenden bis Allentaken beobachten“. Nii siis on ta järelikult omanud andmeid esinemisest

Trm, Iis, Lüg, Jõh, Vai aladelt. J. Margil, Poss.-suff., lk. 57 esineb „rannamurdest“ („estStr.“, võimalikult Kirde-Hlj-st päritolev) kõnekeele juhtum *pulkkadani* (Part.) 'meinen Pflock'. M. Sakson Eesti Keeles 1924, lk. 22, Torma murdejoonte hulgas märgib järgmist: „rõhuta silbi järele ainsuse osastavas esindab oletatud dentaalspiranti helitu meedia: *emada, sinuda, preilida, Tõnuda*“. Lähemalt ta ei määritle.

See on kirjanduses märgatud andmestik kõnesoleva sg. part. tüübi kohta. Ühtlasi on neis andmeis ka määritletud maa-ala, mis omab pääle mainitud partitiivitüübi veel muidki olulisi ühisjooni ja mida võiks nimetada kirde-eesti murdeiks, need on nimelt Saareste murderühmitelu järgi (Eesti Entsüklop. V, lk. 1381—2) soomepärase kirdemurrete idaosa (Lüg, Jõh, Vai) ja vadjapärase n. ö. „vaia“ murded (Iis, Trm, Kod). Viimase murderühma kuue lähtsama iseloomujoone seas nimetab Saareste (Eesti Ents. V, lk. 1382) ka „partitiivis -da juhtudel nagu *minuda, õdeda*“; esimese puhul ta seda ei maini. See trükiallikais mainitud sg. part. tüübi esinemisala osutub üldjoonis õigeaks. Käsikirjaliste materjalikogude abil saab seda vaid lähemalt määritleta, täpsustada ja materjali lisada. Nii Lüg khk. ühtlaselt murdealalt (Savala, Kopli, Aidu ja Kestla-Oidu külast): *karuda, tätida, kotoda, vanada, sgseda, sinuda, minuda, kanada, ievada, ptagada, sukada, kākoda, vōkkida, preilida* (M. Blum Lüg H[äälikulooline] Ü[levaade], lk. 55); sama khk. (Liimala, Puritse, Sope, Moldova, Varja, Savala, Kestla, Aruvälja, Aidu, Aidu-Nõmme, Uniküla, Lümatu, Rääsa, Piilse, Tarumaa ja Virunurme külast): *prouwata ~ -da, auttuuta ~ -da, attuuta* 'vanaaegset naiste mütsi', *kōprata, jupkata, kapata, putketa, luřata, veitruřa, emata, varuřa, tikuta, männita* 'Männit' (liignimest Männi), *ktguřa, ainota, külata* jm. (i[siklikud] m[ärkmed]). Jõh khk-st (Valaste, Pühajõe, Võrnu, Mäetaguse, Kalina külast): *onoda, sinuda, vanada, isada, minuda, emada, laduda, ärrada, olgada, rüdidada, ämmada, eloda, prouwada, eteda, ltsuda, kařrida* (M. Blum, JõhHÜ, lk. 60, 61, 123); sama khk. (Valaste külast) *minuda, iedida, emada* (H. Hindreus, M[urde]T[ekste] Valaste k.), (Kuk-

ruse k.) *isada, emada, kaɫlada, elsada, prouuada, jūlida, ärrada* (H. Hindreus, Kukruse küla vokalism, lk. 28), (Valaste, Kukruse, Toila, Saka k.) *minuŕa - -da, sinuŕa - -da, emaŕa - -da, lnnaŕa, isaŕa* jm. (i. m.). Vai (Utria k.) *jolada, poissida, jurida - jurgida, kaŕsida ~, kaɫleada, keŕtoda, lnada, luomada, anida, asada* (J. Arike M[urde]K[ogu], A[ka-deemilisel] E[makeele] S[eltsil]), *neiŕuda, napada* (A. Vaigla MK, AES), *-solada, -pesäddä, nimeada -* (vrd. ka sg. n. *nime*), *oŕjada, eŕrada, pŕgada, vaŕsada* (E. Roos, Vai M[orfoloo-giline] Ü[levaade], lk. 2, 4, 6, 14, 22, 23, 25), (Puhkova k.) *käpüddä, mikkoda* (A. Vaigla MK, AES), (Joala k.) *isada, eɫeda, onuda* (A. Malm, Vai-Ida konsonantism, lk. 27), (Sundja, Suure-Soldina, Mustajõe k.) *ltsoda* (M. Kasikov, Vai-Ida vokalism, lk. 61), (Sõtke k.) *kolm kalada, ei ole muŕ isäddä, ei emada, minu odeda* (N. Oder, VaiHÜ, lk. 77), (Utria, Ridaküla, Puhkova, Vodava, Tõrvajõe, Oovi, Vanaküla, Sininõmme k.) *isaŕa, pŕgaŕa, küläŕä, tätiŕä, emaŕa* jm. (i. m.), (Samokrassi, Soldina, Sundja k.) *isaŕa - -da, emaŕa, napäŕa* jm. (i. m.), (Repniku, Auvere k.) *annaŕa - -da, luŕäŕa - -da, emaŕa - -da* jm. (i. m.). Tähelepandav on, et Vai kirdenurgas (Riigi, Kutru, Vepsküla piirkonnas) näib tüüp *isäŕä, emaŕä, peŕäŕä, kaŕriŕä, onoaŕa, käpüŕä* (i. m.) olevat noorem, vaheldudes vanema, juba hävineva *issä, emmä, kaŕri, peŕrä* (i. m.) tüübiga. Harilikem on *isä, emä* jm. Iis *emada, isada, onuda, tädida, marida* (M. Lepik, IisHÜ, lk. 30), *künada, ei eŕe mitte ühte küdidagi, preilida, kolm aneda* (J. Arike, IisHÜ, lk. 30), (Uhe k.) *isada, eɫeda, emada, vanada* (: *nägin müga vanada*), *täbida, anida*, (harv.) *minuda, sinuda* (H. Juulman, Morf. erijooni Uhe k., lk. 5, 6). Trm (Avinurme Mustametsa k.) *eɫeda, emada, kaŕtida, minuda, onuda, prouuada, preilida, tämal paŕpada ei eŕe, minu vanada* (A. Aavik, Erijooni Avin. murd., lk. 48), (Vaiatu, Ookatku, Tõreda, Võidivere, Näduvere, Kõnnu, Lilastvere, Kilbavere, Liikaku, Konnaküla, Tuulavere, Ülvi k.) *taluda, tepreda, ärrada* (B. Sõõt, TrmMÜ, lk. 7, 14, 19), (Trm kiriku ümbruse küladest) *isada, emada, minuda, sinuda, paŕpada, maŕmada, komboda, kirjuda, tublida, eɫeda, onuda* (E. Tik, TrmHÜ, lk. 40), (Lullit-

katku k.) *ei näe isada, emada, lüdeda, ema põlt eli võis onuda, mul pele ühtegi ärtluda käes* (P. Ariste i. teated).

Vähemal määral on sama partitiivitüüpi kohata Kirde-Eesti rannikumurrete läänerühmas. Nii VNg (Koila k.) *piгада* (M. Normak, VNgMÜ, lk. 14), isegi kogu põhjaosas (Kõrkküla, Rannu, Ridaküla, Härjapää, Meriküla, Aseri, Raudna, Koila, Adriku, Lahe, Männiku, Mahu, Unnukse, Iila, Kutsala, Simunamäe, Letipää k. piirkonnas) *minuža karttas, onuža, isäža, tätiža, piğaža* (i. m.). Samuti Kunda ümbruses (Kunda, Siberiküla, Paasküla, Oja, Kalliküla, Maageranna k.) *piгада, tätida - tädida, minuda, (tuojat - tuoja -) tuojada* (i. m.). Harvemini Hlj kirdenurgas (Selja, Sulli, Rutja, Toolse, Karepa k. piirkonnas) *ievāža, tätiža* jm., (Rutja k.) *Linada, kereda* (J. Mark, käsikirj., lk. 55, 47). Mujalt pole seda sg. p. tüüpi noteeritud.

Tüübi levingust nähtub, et see on tunnusjooneks mitte ainult Iis, Trm, Kod rühma murdeile (vt. Saareste, Eesti Ents. V, lk. 1382), vaid sama palju ka Kirde-Eesti rannikumurrete idarühmale (Lüg, Jõh, Vai) või õigemini — iseloomustav Kirde-Eesti murdeile (Lüg, Jõh, Vai + Iis, Trm, Kod), missugune ala näib tüübi algupärane piirgi olevat. Ainult Kirde-Vai ingerlikus murdes näib see olevat Alutaguse esinduse hilisem pääletung. Kõige produktiivsem on tüüp Vai, Jõh, Lüg piirkonnas, kust see on üle Kirde-Eesti rannikumurrete piiri edasi tunginud veel läände üsna laialdaselt VNg põhja-ossa ja säält edasi vähemal määral Hlj kirdenurka. (Vrd. samasugust edasitungi *pešsa, lašsa* inf. *st > ss* puhul isegi kuni Jõe kirdenurgani läände!)

Mis puutub selle partitiivitüübi ulatusse kahesilbilisis vokaaltüvelisis noomeneis, siis on Kettunen — nagu nägime — KodVok., lk. 159 üksikasjaliselt määritelnud, et see esineb Kod-s päämiselt isikunimedes, kui nad nominatiivis lõpevad vokaaliga, apellatiivides, kui need on võtnud juba pärisnime iseloomu, ja pronoomenites, kuna muud juhtumid on harvemad ja ebaolulised. Tsiteeritud materjali järgi näib samasugune esindusulatus valitsevat ka Trm, Avinurme ja Iis aladel. Kirde-Eesti rannikumurrete ida-osas (Lüg, Jõh, Vai) ei saa esi-

nemisulatust seevõrra piirata. Kettunen i KodVok., lk. 159, 160 määritletud pärisnimelisuse ja vokatiivsuse värvingud ei tundu siin esile kerkivat. Ainuke iseloomustav ja kindel joon selle tüübiga ühenduses on Lüg, Jõh, Vai aladel selle esinemine ainult noomeneis, mille nominatiiv (pääle pronoomenite) ja genitiiv on homonüümsed (näit. *täti, juška, lina, luta* jm.), mistõttu selletüübiliste partitiividega on liitunud ka kõik hilisem võõrelement, hilised vene laenud jm., kus sg. n. = sg. g.

Häälikuliselt sisaldab kõnesolev partitiivitüüp kaks ebatavalist joont: 1. lõppvokaal ei ole kadunud, nagu see on sündinud muil juhtumel (välja arvatud osalt Vai põhja- ja ida-osas), 2. klusiili *t̃*, *D*-d ei saa lõppvokaali olemasolu tõttu ses tüübis seletada lihtsalt analoogiliseks *t̃*, *D* häälikseaduslikest esinemispaigust, nagu paiguti mujal eP-s sg. p. *isad, linaD* tüübi puhul (vrd. Kettunen, VKÄH, lk. 3). Klusiiliesindust *isät̃ä, isada* jm. näib Kettunen KodUnters., lk. 119 häälikseaduslikuks pidavat. Sama tunnukse kordavat Ojansuu, kui ta Pron.-oppi, lk. 111 ilma reservatsioonita *minuda, sinuda, emada* sg. p. puhul lausub, et „*δ* on 2:sen ja 3:nnen tavun rajalla äännelailisest muuttunut *D*:ksi, kun sanan 1:nen tavu on ollut lyhyt“, sellest hoolimata, et Kettunen juba varemini (a. 1917, VKÄH, lk. 40) oli veenvalt näidanud, et lühiesilpseis sõnus esineb häälikseaduslikult kadu sõnalõpulise avasilbi eel. Nii ootaks siin häälikseaduslikult *isädä > *isä* (vt. sama paralleel-esindust Kod-s, Kettunen, KodVok., lk. 159). Küll aga võis *δ* muutuda *D*-, *t*-ks häälikseaduslikult, näit. possessiivsufiksiga ühenduses: *isädähän > *isät̃ä, isada* jm., mis on aga ebatõenäoline küsimusesoleva sg. p. tüübi, alusena, arvestades possessiivsufiksile vägagi jädemelist esinemist eestis (ja ka eKirdes; vt. Mark, Poss.-suff., lk. 56—62).

Tüübi seletust ja algupära otsides on Kettunen KodVok., lk. 160 võrrelnud seda pronoomenite sg. p. *mudä, sudä, tädä* tüübiga ja õigustatult kõrvale jätnud analoogiaallika võimaluse neist juhtumest, sest „Diese wörter kön-

nen aber augenscheinlich nicht die analogiequelle für die ganze gruppe abgegeben haben“. Kettunen on tsit. kohas olulisimaks pidanud kahte selle tüübi tema poolt avastatud tunnust Kod-s: esmalt „die vokativische funktion der mehrzahl diesbezüglicher beispiele“ ja teiseks selle tüübi esinemist „in solchen russischen lehnwörtern, welche den hauptton dem fremden vorbild entsprechend einst auf der zweiten silbe gehabt haben dürften“. Ja neile on ta rajanud oma seletuse. Neist tunnustest lähtudes „hätte die zweite silbe häufig eine unproportionierte betonung erhalten, was seinerseits für die lautvertretung dasselbe resultat ergeben hat wie nach dem hauptton“. Sellega seletuksid siis nii klusiili *d*, *t* esindus kui ka lõppvokaali säilimine. Raskusi tekitab, et Kettuneni poolt olulisimaks peetud tunnused ei näi täiel määral paika pidavat. Esmalt: tüübi esinemine hilisemais vene laensõnus. Neid ei saa pidada aluseks, vaid kõigi tundemärkide järgi just vastupidi: need liitusid keelde tules sesse partitiivirühma formaalsete tüübitunnuste alusel (sg. n. = sg. g.). Teiseks: vokatiivse tähendusvärvinguga sõnus ei võinud aset leida nii tunduv rõhuolude erinevus, mis oleks keeletundes juhtumid viinud päärõhulise silbi käsituse alla. Igatahes pole see niivõrra faktiline, et see võiks seletuse aluse moodustada, vaid pigemini kaheldavalt hüpoteetiline. Hiljemini suuliselt (allakirjutanule s. a. märtsis) on Kettunen isegi pidanud seda seletust ebatõenäoliseks ja avaldanud arvamust, et vokatiivse iseloomuga sõnade kõnesolev partitiivitüüp on pärit rahvalaulude keelest. Varemini näikse seda mõtet olevat avaldanud ka Wiedemann, EGr., lk. 62. Kahtlemata on see tõenäolisim eelnenud seletuskatseist ja ei saaks seda võimalust arvestamata jätta. Seks näib kõnesoleva sg. p. tüübi ja rahvalaulude sg. p. samasus liiga nähtav olevat, et seda mitte arvestada ja mitte tahta sellele võimalusele vihjata, kuigi pigemini kaldun arvama vastupidist: kas vahest mitte rahvalaulude *da*-partitiiv pole pärit Kirde-Eestist (vrd. verbide inf. *tulema(i)je* ja noomenite sg. ill. *tupaje*, *tubaje*, *külläje*, mis sel alal murdeomased)?

Kuid *-ta*, *-da* sg. p. juures on veel üks moment, mis võiks olla olulisima tähtsusega, nimelt — levimisala: Kirde-Eesti rannikumurrete idarühm ja nn. (Saareste, Eesti Ents. V, lk. 1382) „vaia“ murded. Et sel alal on arheoloogiliselt tõestatud vadja rahvastik XI, XII ja XIII sajandil ja võimalikult hiljemgi (vt. H. Moora, Eurasia septentrionalis antiqua IV, lk. 281) ja et see ala praegugi omab hulga ühisjooni vadja keelega, siis võiks kõnesolev Kirde-Eesti *isäta*, *isada*, *emäta*, *emada* -tüüp ühte kuuluda vadja kaksiklõpulise partitiivitüübiga *isäta*, *emäta*. Vrd. vdj. „*lintua*, *kalä* eller *lintata*, *kalata*“, *silt* - *siltä*, *wäwüä* - *wäwütä*, *julkkata*, *siltata*, *tšäppäta* (Ahlqvist, Wotisk grammatik, lk. 26, 31, 33), vdjLäänest *azžaata*, *suwõata*, *viinaata*, *sinuata*, *äädäätä*, *ämmäätä*, *sukuata*, *tilaata*, *emäätä*, *isäätä* (Alava, Vätjal. häätapoja, lk. 11, 12, 13, 18, 19, 30, 35, 36, 39), vdjIdast *sakkeq(ta)*, *tšakkoq(ta)*, *seppäta*, *tšüllä(tä)*, *kañnä(ta)* (Kettunen JSFOu. XXX₁₈, lk. 2) jm.

Kirde-Eesti *isäta*, *isada* ja vadja *isäta*, *išsäta* tüüpide samasusest ja ühtekuuluvusest tuleks siis arvata, et sama vdj. tüüp valitses varemini ka Eestis vadja aladel, mis aegamööda hävines eP esindusse. Mis puutub asjaollu, et lõppkaolise tüübi *emat*, *emad* asemel kohtame lõppkaotut tüüpi *emäta*, *emada*, siis tuleb see nähtavasti sellest, et lõppkadu Kirde-Eestis (vdj. alade piirkonnas) ei ole ilmselt samaaegne mujal eP-s häälikseadusliku lõppkaoga, mis oli juba sooritud (või sooritumas) XIII sajandil (vt. Kettunen KodVok., lk. 163—165), vaid sellest hilisem lõppkadu Kirde-Eesti vadjalisel aladel ei ole nähtavasti sündinud häälikseadusliku kao korras, vaid eP lõppkaolise esinduse pääletungimise teel, mis omakorda ei toimu sugugi häälikulise konsekventsusega samaaegselt ja -ulatuseliselt kõigis vormirühmis (vrd. sama protsessi toimumasolekut paiguti eP rannikul ja Vai-s!). Tõenäoliselt on tüübi esinemine pääle lõppkao sissetungi algupäraselt olnud just ühenduses vokatiivse tähendusvarjundiga, kuna vokatiivne funktsioon on just kalduv säilitama vana-maid, arhailisemaid vorme. (Väga ilmekalt on seda nähtust

konstateerinud J. Mark, Poss.-suff., lk. 65, 71, 72, 103, 122 mitmesuguste possessiivsufiksrite arhailisuste puhul.) Hiljemini on see formaalsete tüübitunnuste alusel levinud muudessegi juhtumisse. Isegi kolmesilbilistesse noomenisse, näit. Lüg *perijata*, *tuñdejata* (i. m.), *tekijada*, *mäj-gijädä*, *kristinada* jm. (M. Blum, LügHÜ, lk. 12).

Mis puutub vdj. *isätä*, *isätä* sg. p. tüüpi, siis peab eelnenud kõhklemisi esitatav arvamus kirde-eestilise *-da*, *-tä* sg. p. algupära kohta paika sel juhul, kui kõnesolev vdj. tüüp on küllaldaselt vana seks, et olla lähtekohaks kirde-eestilisele tüübile. Näib, et vdj. sg. p. *isätä*-, *isätä*-tüübi hindamisel ei saa sellega ühenduses tähele panemata jätta samutigi kaksiklõpulist sg. illatiivi tüüpi *saunäsē*, *eiäsē* (< *ojahan + *-sehēn*, vt. lähemalt Setälä, ÄH, lk. 249 ja Kettunen, VÄH², lk. 74, 75). Tõenäoliselt on mõlemad vormitüübid alguse saanud ühest ja samast asjaolust, et pärast teatud häälikumuutusi on jõutud segadust tekitava vormide homonüümsuseni, kus sg. g., sg. p. ja sg. illat. said ühesugusteks (näit. sg. g. *saunā* < *saunan, sg. p. *saunā* < *saunada, sg. ill. *saunā* < *saunahan; vt. Setälä, ÄH, lk. 249, Kettunen, VÄH², lk. 75, Airila, Vatjan kielen taivutusoppi, lk. 24), mistõttu mujal silbiasendis sama funktsiooni märkivaks käsitatud morfeemid üldistusid ka käesolevasse silbiasendisse, kus ilmne analoogiatarve oli olemas. Kronoloogiliselt pidi nende sg. p. ja sg. illat. sünd olema kohe pääle *-3n* > *-ä*, *-3d3* > *-ä*, *-3h3n* > *-ä* häälikumuutuste sooritumist, seega vähemalt XV sajandi algusesse kuuluv (vrd. Setälä, ÄH, lk. 376, 90, 91, 342, Kettunen, VÄH², lk. 103, 104, 71, 87).

Asjaolu, et XV sajandi keskpaigas Lätimaale Bauske lähedale viidud vadjalaste (kreevinite) puudulikes tekstes (XVIII sajandi lõpupoolelt) ei esine käesolevat sg. p. ega illat. tüüpi (vt. Airila, mainitud teos, lk. 36), seletub arvatavasti nende tekstide vähesuse ja puudulikkusega ega saa seda pidada kindlaks tõenduseks, et vdj. kaksiklõpuline sg. p. ja illat. tüüp on noorem kreevinite siirdumisest.

M. Tooms.

Elativus temporis lmsm. keelis.

F. J. Wiedemann ütleb oma EGr. lk. 330: „11) Local ist der Gebrauch des Elativs in Zeitbestimmungen auf die Fragen „wann, auf wie lange“ statt des Adessivs und Factivs, als *õigest ajast* (zu rechter Zeit), *lõunast, hommingust* (am Mittag, am Morgen), *wel mõnesta jast* (noch auf einige Zeit), *kuñni Mai kü wimsemast päewast* (bis zum letzten Mai), *õzest, sõmast jäma* (zur Nacht, zum Essen da bleiben), *jäfsin sest päewast kõli seizma* (ich setzte für diesen Tag die Schule aus).“ Siin on kaks ise asja ühe punkti alla võetud, nimelt 1) sünkretistlik elatiiv < translatiiv ja 2) algupärane temporaalne elatiiv, mille kohta on tsitaadis ainult 2 näidet: *lõunast, hommingust*. Neid leidub aga enamgi, rohkem küll adverbides ja postpositsioonides, näit. *vahest, pärast¹, ennist, vanast*. O. W. Masing' u teoses „Pühapäeva Wahhe-luggemiseb“ (1818) leiame näit. kõhast 'kohe' (lk. 41), Warraštud leib on esfiõtsašt magguš, agga parrašt (pro parrašt) teeb temma šuud miħhaš (lk. 149), esfiõtsašt (lk. 39). Teinekord esineb ka pikemaid kujusid nagu *vanasti, uusti²* või (*enne*)*muiste*, Masingul (tsit. t. 118) näit. kõhaste 'kohe'. Eesti adverbilõppe *-sti* ~ *-ste* ja nende suhet *-st*-ga on viimati käsitelnud J. Mägiste³. Kinnitavalt võib tähendada, et lähtudes *elat. temp.* nagu *pärast, vahest* ei ole põhjust kuju *vanast* pidada vähem algupäraseks kui kujusid *vanasti, vanaste⁴*. Asja aitab selgitada soome keel, kus esineb niihästi temporaalne elatiiv⁵ kui ka *-ste(n)*-lõpulisi kujusid⁶. Et anda mingit ülevaadet, esitan

¹ Vrd. lvKuolkka *vaist-vaist* 'bald-bald' — Sjögren-Wiedemann, LGr. 371; vt. ka samade Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch (1861), lk. 127 s. v. *Vai* ja lk. 79 *P'eräst* (L. *parast*).

² Ka seda kaldun siia ühendama.

³ EK. 1933, lk. 33 jj., seal ka kirjanduse loend.

⁴ *Vanast* puhul vrd. veel A. Penttilä, Vir. 1930, lk. 368.

⁵ Kirjakeele kohta vt. E. N. Setälä „Suomen kielen lauseoppi“¹¹ (1926), lk. 63, murdeuurimusist näit. A. Kannisto „Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta“ (Suomi III 20; 1902), lk. 109.

⁶ Vt. Mägiste, tsit. t. 38.

L. Kettunen'i teoses „Suomen murteet I“ (1930) märgatud näited. Eurajoel leiame *ehtosten* (2, 27)⁷, *ä-muste* (3, 7). Rauma kohta tsiteerin Hj. Nortamo töid „Raumlaissi jaaritukse“ (1920) ja „Umme ja pimjä“ (1930). RJ võrreldagu näit. *ehtost* (lk. 25 ja 64), *aamust* (lk. 70 ja 71), kuid *Aamuste* (lk. 287)⁸, UP *aamust*⁹ (lk. 39, 71, 139)~*aamusten* (lk. 126). Järgnevad andmed toon Kettunen'i järgi. Mynämäki *välite* (10, 14); Perniö *sit hä tul toisest* [‘toisen kerran’] (11, 14); Pomarkku *kälutustem perästä sitte vihitti* (29, 21 jj.)¹⁰; Janakkala *ä-mul (ämupäiväst)* (32, 18); Pälkäne *iltasten* (46, 10); Koski *ensimmäim pañ ensistiän*¹¹ *sitten toinen* (85, 7); *viimeistiän*¹² ‘hiljemalt’ (87, 38); Porsanger *men kettu uudesti*¹³ (138, 18); Sotkamo *aena vähäm peästä* (143, 17); Suonenjoki *ü-vestä*¹⁴, (Pieksämäki-) Joroinen *vähä aejam piästä* (170, 11), *ü-vestän* (171, 7); Hirvensalmi *ja kaheksam päeväm perästä*¹⁵ (182, 28); Puolanka *vtkom perästä* (204, 15), vrd. lokaalset elat. *toesen tosesap perästä* (204, 14); Konginkangas *vtkom peästä* (212, 8); Metsäsuomal. *pu-olpäiväj jälestä* (230, 17); Sysmä *ü-vestän* (243, 18, 24), *o-amusta varaaj ja* (243, 23 jj.); Hartola *neljänkümmenten päeväm piästä* (245, 23 jj.); Mäntyharju *vtkom peästä* (248, 15); Sakkula *ü-vestöä* (257, 6), *üvestöä* (257, 12); Vuoksenranta *ü-vestä* (266, 10); Kuolemajärvi

⁷ Kettunen'i tsitaatides esimene number tähistab lk., teine rida.

⁸ Vrd. modaalseid adv. *kovasten* (lk. 295), kuid *uskost* (lk. 254).

⁹ Samas tähenduses esineb veel ka *aamund* (lk. 117).

¹⁰ jj. = ja järgmine, jj-d = ja järgmised.

¹¹ Possessiivsufiksiga kuju, vt. M ä g i s t e, tsit. kohas.

¹² -m pro -n lausefoneetikast.

¹³ Lisanäiteid J. B e r o n k a teosest „Jagttagelser fra orddannelses- og formlæren i de finske dialekter i Vadsø og Porsanger“ (1925), lk. 79: Vd. *uu(v)esthan*, paanyt . . . *välistä*, undertiden (= *välhin*) . . . *ensistä* = *ensiksi*; *viimisthän*, senest, om den sidste frist. Pd. *uudesthaan*; *välistä*; *ensistä*, først; endnu; *melkkeestä*, for en god stund siden . . . *muutamista* = *muutamisti*, undertiden.

¹⁴ Possessiivsufiksiga kuju, vt. M ä g i s t e, tsit. t. 35.

¹⁵ Vrd. modaalseid adv. *kovastē* (182, 6), *ko-vastē* (183, 16, 17), *hu-llustē* (184, 13).

välist (273, 14), (274, 2, 11), *jos sattū ni s̄ap hü-väst, mut u.siammast vä-hä* (273, 25 jj.)¹⁶; Viiburi khk. *üvestä* (275, 21, 24; 276, 8); Lappee *üvestä* (279, 30). — Ingeri Narvusi *välist* (286, 6; 289, 6), *ā-must* (286, 31), *ū-vvestä* (288, 13; 290, 24; 293, 20), *vä-hän.ajam peräst* (290, 2), *e.įstā* ['ensin'] (290, 23), *per-ästki* ['lopultakin'] *pā-sivāt nī liki* (290, 29); E.-Ingeri Kulla *per-äst* (293, 16), *vä-hän.ajam per-äst* (293, 30 jj.).

Temporaalsed algnüanssi on teinekord raske tabada. Nende ridade kirjutajal ei ole olnud võimalik teha täielikke süstemaatilisi põiminguid eraldi käesoleva kirjutise jaoks, seepärast ta saab esitada ainult järgnevad lisanäited lmsm. keelte alalt: Ivlda Ire *amüstā* 'ammu' (Kettunen, Untersuchung über die livische sprache I [1925], lk. 26), *vanastā* 'vanasti' (tsit. t. 28), Siikrög *va-nāst.āigast* 'vanasti (vanast ajast)' (tsit. t. 28), Koströg *va-nāst.āigast* 'vanal ajal' (tsit. t. 91), Pitrög *vanast* (dr. O. Loo rits'a käsikirjalised folkl. kogud¹⁷ jutt 52, 56/4, 89/1, 114, 233/5, 235/1), *Vanast aigastād* 'vanal ajal' (85), *siest āigastō* 'sel ajal' (233/6), *vañšti* 'vanasti' (89/1), lvLääne Luuz *va-ñšti.āigastiz*¹⁸ 'vanal ajal' (Kettunen, tsit. t. 119), *vañšti* 'vanasti' (tsit. t. 122). — Vadja Pummala *sāb.välis̄ ēssā vīnā.tši* 'man kann zuweilen sogar Branntwein kaufen' (P. Ariste, Wotische Sprachproben [1935], lk. 25), *uvvessā* 'wieder' (seals., lk. 43), *iestā* (-st- pro -ss- arvatavasti ingeri mõju) 'zuerst' (seals., lk. 15, 58). — IngSoikkola *hōmuksest* 'hommikul' (V. Porkka, Über den ingrischen Dialekt [1885], lk. 130), ingHevaa *uvvestaan* (tsit. t. 141).

Kaugematest sugulaskeeltest on lmsm. *elat. temp*-l õige selged vasted mordvas¹⁹ (vt. Wiedemann, Grammatik der Ersä-Mordwinischen Sprache [1865], lk. 39 [§ 50];

¹⁶ Vrd. *sitte a-kkistā ku sen nostā ü-lös ni si-ęltā s̄ap ja ka-loja usiast* (274, 18 jj.)

¹⁷ Nende ridade kirjutajale lahkesti kasutada antud.

¹⁸ Vt. nende lõppude puhul Mägiste, Vir. 1928, lk. 286 jj. ja Penttilä, Vir. 1933, lk. 314 jj-d.

¹⁹ Lapi vastete küsimuse jätan siinkohal puudutamata.

J. Budenz, Moksa- és erza-mordvin nyelvtan [NyK²⁰ XIII; 1877], lk. 34 jj.; seesama, Ueber die Verzweigung der ugrischen Sprachen [1879], lk. 36; Ö. Beke, NyK XL [1910–11], lk. 464 jj.; M. E. Евсеев, Основы мордовской грамматики ¹[1929], lk. 62 jj., ²[1931], lk. 37).

Lõpuks tuleks veel tähendada, et peale *elat. temp.* esineb ka *ablat. temp.*, näit. *praegalt, noorelt*, Lutsi *huñmogu.lt* (P. Voolaine, MT²¹ 102, lk. 64, 82), *huñmoõku.lt vaõra* (tsit. t. 73), ingLuuga *hũmenukselt* (Porkka, tsit. t. 145). Soome kirjakeele kohta vt. Setälä, tsit. t. 71 (§ 62 VI b). Tekib küsimus, kas ehk partitiivgi (=soome-ugri võrdleva grammatika ablatiiv) võiks aega ('millal') tähistada? Sellele saame jaatava vastuse, soome kohta näit. Setälä lt, tsit. t. 55 (§ 55, Erityisiä muistutuksia . . . 4. b), mordva kohta Beke'lt, tsit. t. 464.

A. Raun.

Eesti käsitööliskeele etümoloogilisest struktuurist.

Sae ja hõovli nimetused.

I

Uuema-aegsele keeleuurimusele on omane kultuurilooline orientatsioon. Katse eesti keeleuurimuses piiristada tööalasad kultuuriloolisest vaatevinklist viib meid muuseas paratamatult ka tole kultuuriloolise nähtuse juurde, mis mitte üksnes keskajal, vaid koguni veel viimase sajandi lõpul eesti ühiskondlikule elule andis iseloomuliku koloriidi — ametiseisuslik organiseerumisvorm, käsitöölade korraldumine tsunftideks, mis oma jäiga struktuuriga määras mitte üksnes käsitöö juriidilist korrastust ja oma traditsioonidega arendas mitte ainult laiade kihtide kombeõigust ning ühiskondliku käitumise viisi, vaid mis oma kindlasuunalise ametioskusliku häriduse tõttu andis ilme ajastu

²⁰ = Nyelvtudományi Közlemények.

²¹ = Murdetekstid EKA-s.

aineliselegi kultuurile ning mõjustas tunduval määral ka käsitööliskonna keelelist avaldumist.

Vanemate käsitööharude seast on puusepatöö — võrreldes teiste ametialadega — haaranud küll kõige laiemaid hulki, on seega oma keelelise omapära poolest ühiskeele seisukohalt huvitavamaid.

Puusepakeele rikkalikust sõnavarast vaatleme järgnevas käsitluses lähemalt ainult kahe tööriista — sae ja hõõvli nimetusi, mis meile, arvestades vastavate esemete vanust ja nende erilist tähtsust puusepatöös, võivad vahendada vähemalt piirjoonelise ülevaate eesti käsitööliskeele struktuurist.

Meie sõnavara täielikumad allikad — *Wiedemann'i* sõnarm. ja Eesti Keele Arhiiv (lüh. EKA) ning puusepakeele seisukohalt tähtis AES-i poolt koostatud ehitusteaduslike oskussõnade küsitlusvihk murdeuurijaile pakuvad meile sae ja hõõvli suhtes järgmist: *saag, saagima, käsi-saag, lehtsaag, lihtsaag, nurgasaag, orasaag, palgisaag, pandsaag, pukksaag, punnsaag, põiksaag, põõnsaag, raam-saag, suur saag, tapisaag, tihvtsaag, tikksaag, uurdesaag, vibusaag, vukksaag, vuksvants*; — *hõõvel, hõõveldama, aknahõõvel, härghõõvel, karniishõõvel, keelhõõvel, kraap-hõõvel, krophhõõvel, krubihõõvel, krupphõõvel, kruuphõõvel, kruuvhõõvel, käsihõõvel, kõver hõõvel, lihthõõvel, lüke, nuut-hõõvel, pikkhõõvel, pilthõõvel, punnhõõvel, pöialhõõvel, rupphõõvel, simsshõõvel, soonehõõvel, staaphõõvel, sõnn-hõõvel, sõrghõõvel, toppelthõõvel, tubelhõõvel, triiphõõvel, triumphõõvel, trööphõõvel, tsaanhõõvel, vilungihõõvel, valts-hõõvel.*

Järgnevas katsume selgitada nende arvukate nimetuste algupära, keelendite praegust levikut ning suhtelist tähtsust ühiskeele seisukohalt.

II

Saag

Puusepa tähtsaim tööriist ja puusepakeele sagedamaid keelendeid on *saag*. Selle sõna tsentraalset asendit meie käsitöölis- ning ühiskeeleski tõendab näit. seegi asjaolu, et

me teda leiame juba meie kõige vanemas leksikograafilises töös, Stahl'i grammatikas — *Anführung zu der Ehstnischen Sprache* (a. 1637), kus lk. 103 esineb vaste *fage/ fail/faist*. Vanemas kirjanduses esineb sõna veel Gōsen'il, *Manuctio ad Linguam Oesthonicam* (a. 1660), lk. 345 *faÿ lahafket* 'sagespõnne', samuti lk. 385 *Saagi purro* 'sagespän'¹; Thor Helle'l, *Kurzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache* (1732), lk. 171 *faag* 'die Säge'; Hupel'il, *Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte* (1780), lk. 261^a *saag, fagi, fae* 'die Säge'. Hiljem vasted jätkuvad Kōrber'i sõnaraamatus², lk. 173^b *saag i, e* 'Säge', [i]f[ländisch] 'Sage', samuti Kōrberi keeleõpetuses³, lk. 94^a *saag* 'Säge, Sage' ning edasi juba Wied. Wb-s *sāg* 'Säge'.

Praegustes murretes leiame seda sõna kõige laiemas ulatuses, nimelt⁴: Jām, Khk, Ris, Kuu, Iis, Plt, Trv, KJn, Plv, Saa, Krk, Hää, Tor *sāg : saē*, Hls, San, Krl, Rōu, Vas *sāg : saē*, Koe *soāg : sae*, JMd *soāg : sae*, Trm *saēg : saē*, Vai *sāgi : saē*, Rōi *saē : saē*. Seega sõna haarab kogu eesti keeleala.

Asudes selgitama sõna vanust, võime vist küll õigusega toetuda sellele, et sõna esinemine Stahlil tagab selle keelendi tähelepanavat vanust. Etümoloogilise vastena⁵ võiksime seepärast esitada keskalamsks. *sage, saghe*, Sch.-L. IV 9^a 6. Et sõna samakujulisena on esinenud ka balti-alamsks. keeles ning hiljemgi, selle kohta leiame tõendi Stahli sõnastiku saksakeelselt veerult — *sage*, selgemini veel Kōrberi sõnaraamatust⁷, kus koguni veel aastal 1866 kirja-keelse *Säge* kõrval esineb paralleelvorm *Sage* selgitava

¹ Eesti Keele Arhiivi andmeil.

² K. Kōrber, *Kleines Ehstnisches Handwörterbuch*, Dorpat 1866.

³ K. Kōrber, *Kleine Ehstnische Hand-Grammatik*, Dorpat 1867.

⁴ Transkribeeritud tsitaadid põlvnevad Eesti Keele Arhiivist, välja arvatud Saa omad, mis põhjenevad autori isiklikkudel märkmetel.

⁵ Sõna germaanipoolset päritolu mainib juba mele laensõna-uurimise vanemaid viljelejaid W. Schliüter, *Über die Beeinflussung des Estnischen durch das Deutsche...* SbGEG 1909 (ärratrükk 1910, lk. 20).

⁶ Karl Schiller — August Lübben, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, Bremen, 1875 jj.

⁷ Tsit. kohas, lk. 173^b.

lisandiga *lf*, = Liivimaa saksa keel⁸. Ei ole seega küll kahtlust, et eesti *saag* ja selle üldeestiline esinemine seletub nende mõjustustega, mis lähtudes keskalamsks. keelest on kohapeal jätkunud kõige uuema ajani.

saagima

Gösekeni märkmetega: Absagen mit der Sage *erra faijn/faijsin* algavad teated sõnast *saagima*, mis jätkuvad Thor Hellel: *faema* 'sägen', Hupelil: *fagiga leikama* (lk. 261^a), *faema, fagima* (lk. 456^a), Wied. Wb-s *sägima* 'sägen' ning esinevad praegustes murretes järgmiselt: Saa, Hää, Tor, Plt, Iis, Vai, Ris, Khk, Jäm *säoima*, Hls, Krl *sâgme*, San, Trv, KJn *sâgma*, Koe *spagima*, JMd *soägima*, Puh *sakki*, Trm *saägima*, Rõi *saema*, Kuu *sägima*.

Selle sõna tekkeloo selgitamiskatse viib meid veidi raske-
masse seisukorda kui juurdekuuluva nimisõna oma. Ühelt poolt võib oletada, et eelnimetatud pöördsõna algkujuks on keskalamsks. *sagen* 'sägen', Sch.-L. IV 10^b; teiselt poolt võib niisama hästi oletada, et *saagima* on spontaanselt, ilma välise tõuketa tekkinud tuletis sõnast *saag*, nagu selliseid moodustisi eesti keeles leidub lugemata arvul. Tõenäoliselt ongi oma mõju avaldanud mõlemad tegurid: eesti tuletuspõhimõtted ning saksa sõnade *sagen, sägen* eeskuj.

Pöördsõna vanuse kohta kõnekeeles on samuti raske leida veenvat tõestusmaterjali; et sõna puudub Stahlil, võiks ta kõnekeeles vahest olla veidi noorematki algupära, seda enam et seda pöördsõna praegugi veel on võimalik asendada konstruktsiooniga *saega lõikama*.

vukssaag

Sae eriliikide hulgas seisab meie puusepakeeles esikohal *vukssaag*, tuntud raamita käsisaag.

Juba Wied. Wb-s on see sõna esindatud kahe liitsõna kaudu, mille erinevuseks on lahkuminev lõpposa: *vukssaag*,

⁸ Keelend *sage* kuulub praegugi veel kohalikus saksa keeles, nimelt liitsõnas *Sagespon*, mis peaaegu sajabrotsendiliselt on kirjakeelse *Sägespäne* 'saepuru' esindajaks.

vuksvants. See erinevus on püsinud tänapäevani rahva-keeles, kusjuures *vuksaag* oma peaaegu üldeestilise levikuga on valitseval kohal, kuna *vuksvants* on esindatud märksa väiksemas murreterühmas. Nii leiame: Tor, Saa *vuksaag*, Hls *vuksaag* 'käsisaag ühe otsaga', Krk *vuksaag*, Har, Trv *vuks-saag*, Pst *vuks saag*, *ütteotsaga sae kutsutse vuks sae*, KJn *vuks-saag* ehk *vuks*, Plt *vuksaag*, Koe *vuks saag*, Trm *vuks saag* 'ühe käepidemega', Kuu *vuks-saag*, Ris *vuks-saag*, Rõi *vuks-sae* 'käsi saag', Iis *vuksik* 'käsisaag'. Kuid Trm, JMd *vuksvants*, Phl *puksvalt*.

Viimasele tüübile leiame leksikaalse vaste juba kesk-alamsks. sõnas *vosswanz*, Sch.-L. V 513^a, kuid ei ole millegagi tõestatud, et selle sõna tähenduseks oleks olnud 'saag'. Täpsem on juba ülem- ja uusalamsks. *Fuchsschwanz* 'eine kurze Stoßsäge mit breitem konischen Blatt, von einer Hand geführt', S ass⁹, lk. 15.

Tüübile *vuksaag* ei leidu aga saksa keeles otsest vastet. Ta on neid eesti laensõna-ainestikukus nii sagedasi juhtumeid, kus laenatud liitsõna mingi liit-osa hiljem on substitueeritud (olgugi asendav sõna — nagu meie juhtumi puhul — omakorda laenatud päritolu) või mis on tekkinud kontaminatsiooni teel, näit.: *vuksvants* - *käsisaag* = *vuksaag*. Mis viimaks puutub KJn esindusse *vuks*, siis on see ilmne lühendmoodustis, kuna Iis *vuksik* on tuletatud laensõnatüvest eestipärase lõppliite rakendamise teel.

raamsaag

Osalist substituutsiooni, oma lõpposas nimelt, näitab meile ka *raamsaag* < sks. *Rähm-Säge* 'in einem viereckigen Rahmen... in dem das Blatt die eine Längsseite des Rechtecks bildet', Sanders III 837^a. Selle saenimetuse esindus eesti murretes on järgmine: Rõi *räm-sae*, Juu *ruämsuag*, Saa *rämsaag*, Koe *raämsaag*¹⁰.

Spetsiaalsemate saagide hulgas omab erilist tähtsust

⁹ Johannes S ass, Die Sprache des niederdeutschen Zimmermanns, Hamburg, 1927.

¹⁰ Viimane hr. R. Tomson-Toona lahkeil teateil.

tikkaaag

oma suhteliselt sagedase esinemisega: Har *tiksää*, Krl, Plv, KJn, Plt *tiksää*, Trm *tiksaea*, Iis, VNg *tiksää*, Ris *tiksaeg*, Wied. Wb. *tikk-säg*.

Sõna tähendust aitavad valgustada järgmised seletused: KJn *tik-saega saettasse uksē stst lukkūd vällä, tik-säg on ju oraške*, Plv *tik-saega löigaltas väikkeisi asäkkeisi, tam esi kah väikkene*, Trm 'väike kitsas saag'.

Etümoloogiliselt see eesti keelend on ühendatav niihästi keskalamks. vastega *sticksage*, Sch.-L. IV 399^b, kui uusalamks. esindusega *Stickssoog* 'Lochsäge, eine dolch-artige Säge zum Aussägen von Löchern', Sass, lk. 15, ja ülemsks. vormiga *Stich-Säge* 'Lochsäge mit zugespitztem Blatt und an einem Stiel (Griff) befestigt, zum Einsägen von Löchern', Sanders III 837^a.

Vaevalt õnnestubki eesti keelendit ühendada lõplikult ühega eelnimetatud etümoloogilistest vastetest. Peame pigemini siingi — nagu e. germaanipoolsete laensõnade puhul sageli — oletama, et sõna esinemine ja püsimine eesti keeles on tingitud mõjustustest, mis on võinud lähtuda eri allikaist ja eri aegadel.

Eelnimetatud *tikkaaega* tähenduslikult identne

tihvtsaag

esineb ainult Wied. Wb-s: *tihwt-säg* 'Stichsäge', puudub aga elavas keeles. Etümoloogiliselt seletub ta tõenäoliselt esiosas substitutsiooniga *tikk - tihvt*.

tapisaag

Kahe eelmise saeliigi lisanimetus *tapisaag* näikse esinevat kirjanduses ainult Wied. Wb-s: *tapi-säg* 'Stichsäge' ning kõnekeeles ainult Krk-s: *täppisäg* 'käsisaag, millega tappe saetakse'. Etümoloogiliselt täpseid eeskujusid ei ole leida. (Leidub ainult *Tappenboor* 'puur tapiaukude puurimiseks'¹¹ ja *Tappenhubel*, Sass § 18.) Tõenäoliselt on sõna tekkinud eesti keeles endas kahe olemasoleva laensõna liitumise teel.

¹¹ Hamburgis, tsit. Sass, lk. 23 järgi.

Samasuguses tähenduses nagu eelmised nimetused esi-
neb veel

punnsaag,

mille etümoloogiliseks vasteks Wied. Wb-s on *Spundsäge* 'eine dolchartige Säge zum Aussägen von Löchern', alamsks. *Spuntsage*, Sass, § 39. Murretest on andmeid sõna esinemise kohta ainult San-s: *puñsäg* ning Krk-s: *puñsäg*.

Lokaalselt, vahest individuaalseltki piiratud on liitnime-
tused *sütsäg* 'minckas pûD maha lõigadaš' — Har; *orasäg*,
mis Krk-s esindab tikksaagi; *põnasäg* 'saag, millega põõnu
saetakse' — Krk; *ûrDe sâg* 'vâikkene pû sisen lihekkene' —
Har, *ültsesäg* Krk, *uurdesaag* Wied. Wb., mis samuti
näikse esindavat tikksaagi; *nulga sâg* 'minckas nulckka
lõigadaš' — Har; *kâsisaeckene* — Har; *palgisaag*, *rist-
saag*, *põiksaag* Wied. Wb., mis kõik on moodustatud
eestipärase esiosa liitmise teel laensõnalise lõppkomponen-
diga, samuti Wied. Wb. *pandsaag* - alamsks. *Bandsoog*,
Sass, § 44, ja Wied. Wb. tõkelaenuline *lehtsaag* 'Blatt-
säge', mis ühiskeeles ei näi olevat kodunenud ega oma
seepärast suuremat tähtsust, kuna säärased tuletised nagu
saekaater, *kreissaag* jm. tööstuslike oskussõnadena ei
kuulu üldse käsitööliskeele valdkonda.

III

hõõvel

Genuiinse *lõkepaku* kõrval, mis ainult piiratult veel on
esinemas peamiselt läänes — Jäm, Khk, VII *lũkki*, Ris, Mär
lũkkẽpak, Tõs *lũkke*, Tor *lũkkipak*, Plt *lũkkepak* — leiame
kogu eesti keelealal laensõnalist sünonüümi *hõõvel*. Selle sõna
ainuvalitsuslikkust valgustab kõige paremini ülevaade tema
vanusest ning praegusest levikust: St a h l i andmete *Hobel /
höfel* ning hilisematele vastetele G ö s e k e n i (Manuductio
240) *hobel / hõwel*, Thor Helle *hõwel* 'der Hobel', H u p e l i
(lk. 156^a) *hõwel, hõwli* 'Hubel, Höfel', Wied. Wb. *hõwel* 'Hobel'
lisandub tänapäeva kõnekeeles: Mär *õvël* ehk *õbel: õble*,
Tor *õvel: õvle*, Hää *õv/el: -le*, Saa *õvel: õvle*, Hls *õvël: õvli*,
Krs *õvel: õvli*, Hel *õvël*, San *õli*, Krl *õli: õli*, Rõu *hõvli*
ehk *hõvel: hõvli*, Trv *õvel: õvle*, Puh *õvli: õvli*, Plt, Koe

ðvel: ðvle, JMd *üðv/el: -le*, VJg *üevel: üevoli*, VNg, Iis *üðvel: üðvli*, Trm *ǫðvel: ǫðvli*, Vai *üðvel: üðvli*, Kuu *hüðvel: -vli*, Ris *üðv/el: -le*, Rõi *ðl: ðli*, Khk, Jäm *ðv/el: -li*.

Sõna etümoloogilise eeskujuna¹² tuleb arvesse keskalamsk. *hovel*¹³ 'Hobel', Sch.-L. II 312^b. Seda etümo-logiat toetab seegi asjaolu, et hilisemal ajal alamsks. murded — nende hulgas ka Eesti olude suhtes silmaspee-tav Lüübek ja selle ümbruskond — on tarvitusele võtnud kesksaksa vokalismiga teisendi *Hubel*, mis aga eesti keelde hõövli tähenduses pole enam jätnud mingisuguseid jälgi.

hõöveldama

Kuigi lükkepakuga silumist tähendav *lökkama* ei ole veel lõplikult hääbunud, ei suuda ta enam võistelda pöörd-sõnaga *hõöveldama*, mis — alates Gösekeni vastega (Manu-ductio 240) *hōbeln / hōhwlima*, hiljem Thor Hellel *hōōw-lima* 'hobeln', Hu p e l i l, 156^a, *hōweldama*, *hōwlima*, W i e d. Wb. *hōweldama* 'hobeln' — ulatub niisama kaugele kui juurde-kuuluv nimisõna: Mär, Tor, Hää *ðveldama*, Saa *ǫveldama*, Hls *ðveltteme*, Krk *ðveldama*, Har *hōlmä*, Rõu *hðveldämä*, Plv *hðveldämmä*, Trv, Puh, Plt, Koe, JMd *ðveldama*, VJg *üeveldama*, VNg *üðveldama*, Iis *üðveldama* ~ *üeveldama*, Trm *ǫðveldama*, Vai *üðveldämmä*, Kuu *hüðveldämä*, Rõi *ðlima*, Khk, Jäm *ðveldama*.

Mis puutub selle pöörd sõna algupärasse, siis tuleb küll esile tõsta sedasama, mida mainiti juba verbi *saagima* puhul: eesti sõnale *hõöveldama* tuleb kõige tõenäolisemalt vaadata kui kahe teguri ühistulemusele — pöörd sõnalise etümoloogilise vaste võime leida keskalamsks. sõnas *hovel-ten* [o = ø], Sch.-L. II 313^a, kuid eesti keelele omane pöörd sõnatuletiste arvukas ja hõlpus moodustamine annab sõnale *hõöveldama* pigemini küll eesti tuletise varjundi.

krohvhõövel

Wied. Wb-s leiame *hõövli* all järgmised andmed: *krohw-h.*, *kropp-h.*, *krubi-h.*, *krūp-h.*, *krūw-h.* 'Schrothobel,

¹² Laensõnalist algupära mainib juba Schlüter, main. k., lk. 43.

¹³ Keskalamsks. ortograafias o = ø.

Schrupphobel'. Rahvakeeles esinevad praegugi veel kõik eelnimetatud tüübid.

Esimese tüübi esindus on praegu järgmine: Saa *rohv-övel*, Tor *rohvövelega tõmmattase nõu sést libedas*, Mär *krohv övel*, Ris *krohv-üövel* (*võttav süremad lästud ä*), VNg *krohv* (*tiè krohviga pū siledaks*). Sõna algallikaks on sks. *schrofobel*, Jacobsson 7, 59^b 14.

Eelmise variant on Wied-i *kropp-höövel*, Krl *kroþ-üli*, Rõu *kroþhüli* 'suur höövel', Vas *kroþhüli*, mille etümoloogiliseks vasteks on eelnimetatud *schrofobel*'i teisend *schrob-hobel*, Karmarsch-Heeren³⁴, 342¹⁵.

Veidi erinev oma vokalismi poolest on Trm *krupövel* 'kumera rauaga höövel «suurest laastust» ära hööveldamiseks', Rõu *krup-hõli* 'kumera teraga höövel, millega kõige esiteks puu «suurest laastust» tasaseks tehakse', Krk *rupüvel*, Har *trumþhõli*, *truþhõli* 'tõga edemist hõlittäs', millele vastab sks. *Schrupphobel* 'bey den Tischlern, ein Hobel mit einem etwas bogenförmigen Eisen, welcher tiefer in das Holz eingreift und die rauhe Fläche des Holzes für den Schlichthobel zubereitet', Adelung¹⁶, vg. 1689, *Schrubbhobel* 'hobel mit dem der tischler oder böttcher aus dem groben behobelt', Grimm VIII 2195, samuti alamsks. *schrubbhüvel*, Strodttmann¹⁷, 206, *schrubbhüvel*, Danneil¹⁸, 187^b, *schrubbe-hövel*, Brem.-nds. Wb.¹⁹ IV 699.

Erilise rühma moodustavad Wied. Wb. *kruuphöövel*, *kruuvhöövel*, Plt, Jäm *krupövel*, Ris *krü üövel*. Selle tüübi

---

¹⁴ Jacobsson, Technologisches Wörterbuch 1—8, Berlin 1781—95 (tsiteeritud Jak. u. Wilh. Grimm, Deutsches Wörterbuch [Leipzig, 1854—] VIII 2195 järgi).

¹⁵ Tsiteeritud Grimm VIII 2195 järgi.

¹⁶ Joh. Chr. Adelung, Versuch eines kritischen Wörterbuches der hochdeutschen Mundart^{II}, Leipzig 1793 jj.

¹⁷ Strodttmann, Osnabrückisches Idiotikon, Altona 1756 (tsiteeritud Grimm 2295 järgi).

¹⁸ Joh. Fr. Danneil, Wörterbuch der altmärkisch-plattdeutschen Mundart, Salzwedel 1859.

¹⁹ Versuch eines bremisch-niedersächsischen Wörterbuchs, Bremen 1767.

pikale vokalismile leidub paralleele alamsks. murdeis, näit.: *schruphüwel*, nd korrespbl 11, 37²⁰.

Lõpuks leiame veel lis-s esinduse *krubi-üüvel* ja Puh-s *krubi-üüvel* 'jämeda laastu hõövel', millele ei ole võimalik leida täpseid vasteid saksa keeles ning mis tõenäoliselt on eelmiste tüüpide vokaaltüveliselt liidetud teisend sääraste vokaal- resp. konsonanttüveliste paralleeltuletiste eeskujul nagu näit. *pottsepp* ~ *potisepp*.

Kuna *krohvhõövel* kõrvaldab suuremaid konarusi, võetakse puumaterjali täiendavaks silumiseks tarvitusele

lihthõövel.

Wie d. Wb. vastavat sõnakuju ei tunne, vaid tunneb ainult selle sünonüümi *käsihõövel* 'Schlichthobel'; seevastu esineb sõna Krk-s *lihtüüvel* ning lis-s: *lihtüüvel*.

Sõna etümoloogiliseks eeskujuks on ülemsks. *Schlicht-hobel*, Grimm IX 673, *Schlicht-Hobel*, Sanders I 768^b, alamsks. *Schlichthubel* 'Hobel zum ersten Glätten', Sass, lk. 7, *Schlichthüw'l*, Danneil 187.

härghõövel, sõnnhõövel

Suuremate esemete, eriti põrandalaudade silumiseks oli määratud *härghõövel*, mille kohta Manninen²¹ annab järgmise seletuse: härghõövel oli suur lükepink kahe töötaja jaoks, kes hoidsid kinni otstes olevatest sarvedest, s. o. põikpulkadest. Härghõövliga hõöveldati suuremaid asju.

Sõna esineb juba Kõrberi sõnaraamatus 62^a, 114^b: *härgh hõwel* 'Schlichthobel', hiljem Wied-il: *hätg-hõwel*, *pitk-h*. 'Rauhbank, der grosse, von zwei Männern geführte Hobel'.

Præguses rahvakeeles on sõna esindatud kaunis oht-rasti: Mär *ärjä õvel* (*õ kahè mehega, õbeldakse säremad lastud peält ä*), Tor *ärġ-õvel* (*õ kahe mehe jäüs*), Tõs *ärġ õvel*, Saa *ärġ-õvel*, Rõu *härġ-hõvli* (*kos tõppeld raud sën ja kattġkkese tõmmaittas*), Har *härġ hõli*, Vas *härġhüli*,

²⁰ Korrespondenzblatt des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung, Hamburg 1877 jj. (tsit. Grimm VIII 2195 järgi).

²¹ I. Manninen, Etnograafiline sõnastik, Tartu 1925.

Plv *hārg-hūvli* 'suur kahe mehe hõövel', Plt *ārg õvel*, Koe *ārg-õvel*, Juu *ārg õvel*, VNg *ārg-üēvel* 'suurem hõövel', Trm *ārg õvel*, Iis *ārgüēvel*, Vai, Ris *ārgüðvel*. Erandlikult on teateid, et Iis-s esineb paralleelnimetusega ka *sõnüēvel*.

Selle humoristliku ja metafoorilise nimetuse põhjenemisele sarvi meeldetuletavil hõövlipulkadel viitab juba Manninen; kuid eesti *hārghõöveli* tekkelugu ulatub kaugemale: kuigi sõna ei ole otsene laen, siis ometi tõlkelaen. Nimelt vastab temale täpselt alamsks. *Bulle* 'zweimanniger Hobel zum Glatthobeln der Seitenkanten der Fußbodenbretter... Ein scherzhafter Ausdruck der Gesellensprache für einen grossen unhandlichen Hobel', S a s s, lk. 11; isegi keskalam-sks. keeles oli vastav nimetus juba olemas: *einen bullen...* 1468, Bremer Jb²² 2, 83.

Lauaservade hõöveldamine nõuab omakorda eri tööriistu, kuna puusepatöös laudade liitmiseks nende üks äär tuleb varustada servasse hõöveldatud soonega, teine vastavas suurusel reljeefselt hõöveldatud tapiga. Sääraselt töödeldud laudu nimetatakse punnitud laudadeks ning vastava hõövli nimetuseks on

punnhõövel.

Peale W i e d. Wb. andmete *puññ-hõwel* 'Spundhobel' on veel järgmisi teateid sõna esinemise kohta: Tõs, Saa *puñ-õvel* 'punnitud laudade tegemiseks', Krk *puñõvel*, Pst *puñ-õvel* (*puñõvele aetti sõnt lauwa serva siissi*), Har *puñ-hõli*, Iis *puñüēvel* ning Rõu *puñ-hõvli* (*tāga pandas pōrmandut*).

Sõna algallikaks on alamsks. *Spunthubel* 'gemeinsame Bezeichnung für den Nuuthubel und Tappenhobel', S a s s, § 18, samuti ülemsks. *Spund-Hobel*, Sanders I 768^b.

Vastava soone lõikamiseks laua servasse on tarvitusel

nuuthõövel,

mille esindus kirjanduses ja murretes on järgmine: W i e d. Wb. *nūt-hõwel* 'Nuthobel', Krk *nūtõvel*, Krl *nūt-õvli*, Rõu

²² Brem. Jahrbuch, herausgeg. von der Abteilung des Künstlerver-eins, Bremen 1863 jj. (tsiteeritud S a s s, lk. 11 järgi).

nūt-hūvli ~ *nūt hõvli* (*tõga aettaš pū sisse sõh*), Plt *nūt-δvel*, Vai *nūt-δvel* ~ *nūt-üδvel*, Tor *nõt-δvel* (*nõt δvelega lükkattase sõnt laua sisse*).

Etümoloogiliselt vastab eesti *nuuthöövli*le alamsks. *Nuuthubel*, Sass, § 18, samuti ülemsks. *Nuthobel*, Techn. Wb.²³, *Noth*, *Nuth-Hobel* 'zum Ausstossen der Nuthen und der entsprechenden Federn oder Zapfen auf der hohen Kante zweier zusammenzufügenden Bretter', Sanders I 768^b.

topelhöövel

Õige levinud on kahe rauaga varustatud hõovli nime-tusena *topelhöövel*, mida tunneb niihästi Wied. Wb.: *topel-h.*, *tubel-h.*, *kahe rauaga h.* 'Doppelhobel (mit zwei Eisen)' kui ka arvukas hulk murdeid: Mär, Saa *toṕpelt-õvel*, Tor *toṕpelt δvel*, Krk *toṕpelt üvel*, Har *toppel' hõli*, Rõu *toṕpelt hūli*, Trv *toṕpeld üvẽl*, Koe *toṕpelt-δvel*, Plt *toṕpeld-hõvli*, JMd *toṕpel-δvel*, Trm *toṕpelt õövel*, Vai *toppel üδvel*, Rõi *toṕpeldiõvel*, VII *tuṕpeldi-δvel*.

Vastav liitsõna näib olevat nooremalt algupära, kuna tüüp *topelhöövel* ilmselt põlvneb ülemsks. sõnast *Doppelhobel*, ning tüübile *tubelhöövel* ei leidu varemaid vasteid kui uusalamks. *Dubbelhubel*²⁴, kuigi simpleks *dubbel* alam-saksa keeles on vanem ning kohalikus saksa keeles esineb Tallinna ürikuis näit. juba a. 1531: *myt dubbelden platen*²⁵.

Jääb vaadelda veel rida erihöövleid, mida tarvitatakse peenemate tööde puhul, liistude, uste, akende jm. töötlemisel.

valtshöövel

Ainestik: Wied. Wb. *val'ts-h.* 'Leistenhobel', Rõu *val'ts hõvli* (*tõga aettaš uššẽ sisse väikkeisi rõppekkeisi*), Tor *val'tsδvel*, Krk *val'tsüvel*, Har *valtshõli*, Kuu *valtshüδvel*, Vai *val'ts-üδvel*, Iis *val'tsüèvel*.

Etümoloogiline vaste: ülemsks. *Falz-Hobel*, Sanders I 768^b, uusalamks. *Falzhubel*, Sass, § 26.

²³ Schloemann-Oldenbourg, Illustrierte technische Wörterbücher. XIII, Baukonstruktionen. München und Berlin 1919.

²⁴ Hamburgis (tsiteeritud Sass, § 17 järgi).

²⁵ Beiträge zur Kunde Estlands XIII — 1, lk. 22.

simsshöovel

Ainestik: Wied. Wb. *sims-h.* 'Leistenhobel', Rõu *sims' hõvli*, Plt *simpsõvel*, Koe *sims-õvel*.

Etümoloogiline vaste: sks. *Simshobel* 'bei Tischlern, ein Hobel Simse damit zu verfertigen', Adelung, vg. 479, alamsks. *Simshubel*, Sass, § 15.

soonhöövel

Ainestik: Wied. Wb. *sõne-h.* 'Leistenhobel', Tor *sõn õvel* (*sõnõvlega tehašse listud sisse*), Plt *sõn-õvel*, Koe *sõne-õvel*, Har *sõn'hõli*.

Oma algupäralt on nimetus *soonhöövel* hiline tuletis eesti sõnast *soon* 'Riefe, Rille, Falz' ja varasest laensõnast *höövel*.

kraadhöövel

Ainestik: Iis *krâD-üevel*.

Etümoloogiline vaste: sks. *Grathobel* 'den Grat oder Falz an Einschiebeleisten auszustossen', Sanders I 768^b.

keelhöövel

Ainestik: Iis *kiël üevel*.

Etümoloogiline vaste: ülemsks. *Kêhlhobel* 'zum Hervorbringen von Hohlkehlen', Sanders I 768^b, samuti uusalamsks. *Keelhubel* 'Bezeichnung für eine ganze Reihe verschiedenartiger Hobel zum Auskehlen', Sass, § 16.

karniishöövel

Ainestik: Wied. Wb. *karnits-h.* 'Fughobel', Rõu *karnitsi hõvli* 'millega ilustusi tehakse', Iis *karnitsi üevel*, Krk *kañitsüvel*.

Etümoloogiline vaste: ülemsks. *Karnies-Hobel*, Sanders I 768^b, uusalamsks. *Konieshubel*, Sass, § 22.

tsaanhöövel

Ainestik: Rõu *tsân'hõvli* (*tõga ku limittäs püD sjs tsā-nittäs iñne sjs sã häste kõvã*), Plt *suân'õvel*, Krk *sân'üvel*.

Etümoloogiline vaste ülemsks. *Zahnobel* 'mit Zähnen auf der Schneide der Klinge . . . etwas zu Leimendes . . . rauh zu hobeln', Sanders I 768^b, samuti uusalamsks. *Zaanhubel*, Lüübek²⁶.

²⁶ Tsiteeritud S a s s , lk. 9 järgi.

Individuaalsemalt esinevad *stāpļūvel* — Krk < sks. *Stāb-Hobel*, Sanders I 768^b; *pik-ðvel* — Koe, *piķ hõvli* — Rõu, *piķ üðvel* — Ris; *kāsi üevel* — Iis, *kāsiõvel* — Juu, *kāsi-ðvel* — Koe; *kõvèr üvèl* — Krk, *kõvèr üevel* — Iis; *viluņģiūvel* — Krk, *viluņģ üevel* — Iis; *akna üevel* — Iis. Need kõik nähtavasti on tuletatud sõnaliitmise põhimõtte kohaselt.

Etümoloogiliselt tumedaks jääb Wied. *triiphöövel* — Jām *kripsðvel* — Wied. *trööphððvel* 'Nuthobel', mida vahest võiks võrrelda alamsks. keelenditega *stripe* 'Strich', Sch.-L. 437^b, *ströpen* 'streifen', *Striekschawe* 'pikkhöövel', Sass, § 26. Tumemat algupära on samuti Wied. Wb. liitnimetus *pilthððvel*.

IV

Jälgides nimetusi kahe puusepa-tööriista tähistamiseks eri aegadel ja eri vormides, jääb meile eesti puusepakeelest mulje, et ta oma tuum-osas sisaldab võrdlemisi vähe algupäraseid keelendeid, seevastu aga palju võõraid elemente.

Sääraseid võõra algupäraga nimetusi leiame juba keele vanemates kihtides ning mõistete jaoks, mis kuuluvad ehitusteaduse algelisemate mõistete hulka nagu *kirves*, *sein*, *aken* jm. Ometi leidub neid seal vähesemal määral ja enam juhuslikult.

Pideva vooluga on tööriistade nimetusi aga eesti keelde tulnud nähtavasti juba varasemal keskalamsaksa ajastul, mil tööriistade laiema levinguga levis ka nende võõrapäraseid nimetusi; meie ainekus esindavad seda kihti sõnad *höövel* ja *saag*. Kuid on iseloomustav, et need simpleksid ei esinda veel tüüpilist puusepa-terminoloogiat: nad on niisama omased igapäevasele ühiskeelele ning nende etümoloogiline algkuju ei tarvitse pärit olla üksnes elukutseliste puuseppade ringkonnist.

Olukord muutub nende sõnade puhul, mis keeleliste tunnuste põhjal põlvnevad keskalamsks. ajastu veidi hilisemast perioodist. Siia kuuluvad näit. keelendid *tlkksaag* või *tubelhöövel*, mis oma spetsiaalse tähendusega viitavad juba oma päritolule elukutselisest käsitööliskonnast, kes — nagu muugi kohalik saksa asunduskond — tol ajal suu-

remalt osalt põlvnes Põhja-Saksa rannikult. Neis keelendites peegeldub seega juba tsunftide mõju.

Samasuguseid spetsiaalseid oskussõnu leiame hulgaliselt hilisemate laenude seast, mis on ammutatud uusalamks. või ülemsks. allikaist, nagu *rukssaag*, *punnsaag*, *tsaansaag*, *lihthöövel*, *nuuthöövel*, *valtshöövel*, *keelhöövel* jm. Aina selgemini näeme nende keeleliste nähtuste taga seisvat ametioskuslikku organisatsiooni, mis neid levitas ning mille keeleline ümberorienteerumine — alamsks. keelest loobumine ülemsks. keele kasuks — selgitab selle muutuse kaugemaid kajastusi eestigi puusepakeelendite kirevas häälikkoosseisus.

Ühtlasi leiame aga uuemate eesti puusepakeelendite hulgas sääraseidki, mille arvukad teisendid viitavad erimurdelistele saksa eeskujudele, nagu *krohvhöövel* < *schrofobel*, *kropphöövel* < *schrohobel*, *krupphöövel* < *schruphobel*, *kruuphöövel* < *schruphüvel*. Siingi, kus puhtkeeleline külg ei anna enam vajatavat selgitust, peavad ajaloolised andmed põhjendama etümoloogiliste vastete rohkust ja usutavaks tegema esitatud võrrandid: meie hilisema linnakodanluse perekonnauurimine on tõestanud, et saksa asunduskond, vastandina varasemale kaunis ühtlasele põlvnemisele Põhja-Saksa rannikult, hilisemal ajal komplekteerus juurderändajatega kõige mitmekesisematest saksa murde-piirkondadest.

Lisaks sellele teeb eesti puusepakeele etümoloogilise struktuuri kirjuks seegi asjaolu, et vanemad laensõnad ei ole muutumatult jäänud püsima, vaid on hilisematel ajajärkudel võetud ümbertöötamisele, mugandamisele ajastu keele üldilmega. Seda tüüpi sõnu esindab meie ainekiku *tubelhöövel* - *topelthöövel*, mille esimene variant on ilmselt alamsks. päritolu, kuna praeguvalitsev teisend *topelthöövel* on hilisem korduslaen, kuna lõpposa *-höövel* kuulub koguni tunduvalt vanemasse kihti kui mõlema liitsõna algusosa.

Seega näitab eesti puusepakeel oma praeguses sõnavaras terve rea ladestusi ja koguni nende ladestuste mittekronoloogilist ümberasetumist. Eesti käsitööliskeel väärisküll — vähemalt mingi tööharu erikeele piirides — sellekohast täielikumat etümoloogilist käsitlust kultuuriloolisel taustal.

E. Kobolt.

Inglispäraste võõrsõnade õigekirjutus.

Inglispäraste, s. o. inglise keelest või inglise keele kaudu tulnud võõrsõnade kirjutusviis on eestis tänini paljudel juhtumel olnud õige kõikuv. Võrreldagu näit. järgmisi kirjakujuksid, mis kõik on meil tegelikus tarvituses esinenud: *seif* — *seef*, *bridge* — *bridž*, *lunch* — *lõns*, *keeks* — *keek*, *jenki* — *jänki* — *yankee*, *slemm* — *šlemm* — *slam*, *mentšester* — *mäntšester* — *manchester* jne. Et sel alal pole tänini kujunenud ühtlast transkriptsiooni-põhimõtet, on vististi esijoones seletatav seigaga, et inglise häälikusüsteem on meile võõras ning paljudel juhtumel raskesti ülekanav eesti tähestiku abil ja et inglispärased võõrsõnad enamasti pole meile tulnud otse inglise keelest, vaid teiste keelte (peamiselt saksa ja vene) kaudu, alistudes nende keelte mõjustustele.

Oleks aga juba aeg need ebajärjekindlused ja kõikumused võimaluste piirides kõrvaldada ning inglispäraste võõrsõnade õigekirjutuses fikseerida enam-vähem kindlad põhimõtted, määrates ühtlasi erandid neist põhimõttest, sest kõigil juhtumel täiesti ühtlase kindla reegli läbiviimine ei ole (ühe osa sõnade fikseerituse tõttu) enam võimalik. Alljärgnevas on esitatud sellekohase reeglitude katse. Siin toodud reeglid esitas allakirjutanu käesoleva aasta kevadel arutamiseks ning otsustamiseks Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonnale, kes need suuremalt osalt kinnitas, osalt muutis ja osalt lahtiseks (toimkonna juhatuse kaaluda) jättis. Keeletoimkonna poolt muutmata fikseeritud osad on allpool märgitud KT-ga. Keeletoimkonna poolt muudetud osad on siin toodud sel kujul, nagu need toimkonna poolt fikseeriti, kuna lahtisteks jäetud osades allakirjutanu on jäänud oma varemale seisukohale.

Inglise hääldamise rahvusvahelist teaduslikku märkimisviisi on käesolevas kirjutises lihtsustatud, lähenedes Eesti Entsüklopeedia transkriptsioonile. Muudatused võrreldes rahvusvahelise märkimisviisiga on järgmised: *ʃ* asemel on *š*, *ʒ* — *ž*, *i* : — *ii*, *ɛə* — *äə*, *æ* — *ä*, *ɑ* : — *aa*, *ɔ* — *o*, *ɔ* : — *oo*, *ʌ* — *a*, *u* : — *uu*, *ə* : — *əə*.

Üldpõhimõte.

Inglispärased võõrsõnad kirjutatakse, nii-võrd kui eesti foneetiline süsteem seda võimaldab, eesti õigekirjutuse reeglite kohaselt ligikaudu nii, nagu neid inglise keeles hääldatakse, näit.: *hoki* (hockey, hääld. *hoki*), *jänki*

(Yankee, h. *jāņki*), *finiš* (finish, h. *finiš*), *džaul* (Joule, h. *džaul*), *spliin* (spleen, h. *spliin*), *bridž* (bridge, h. *bridž*), *kliiring* (clearing, h. *kliariņ*) jne. (KT)

Üksikjuhtumid.

(On esitatud ainult raskemad juhtumid, esijoones need, kus on kõikumusi.)

ŋ transkribeeritakse *n*-ga, vokaalide vahel ja sõna lõpul *ng*-ga, näit.: *tank[i]* (tank, h. *tāņk*), *gingam* (gingham, h. *giņam*), *slāng* (slang, h. *slāņ*), *miiting* (meeting, h. *mii-tiņ*) jne. (KT)

w, *hw* transkribeeritakse *v*-ga, näit.: *varrant* (warrant, h. *worant*), *viski* (whisky, h. *hwiski*), *skvotter* (squatter, h. *skwotā*), *viig* (Whig, h. *hwig*) jne. (KT)

θ, *ð* transkribeeritakse *s*-ga, *θ* sõna lõpul ja vokaalide vahel ka *ss*-ga (näiteid võõrsõnade hulgas ei leidunud). (Jäeti KT poolt otsustamata.)

z transkribeeritakse *s*-ga, näit.: *džōrsi* (jersey, h. *džāazi*), *džāss* (jazz, h. *džāz*), *džāssbānd* jne. (KT). (KT lubab *džāss* kõrval ka *jats*.)

h transkribeeritakse *j*-ga, näit. *juusi* [*telegraaf*] (Hughes, h. *hjuuz*). (KT)

i transkribeeritakse harilikult *i*-ga, kui aga tema kirja-märgiks inglise keeles on *e* või *a*, siis rõhutus silbis konsonantide vahel ka *e*-ga, näit.: *hoki* (hockey, h. *hoki*), *šilling* (shilling, h. *šiliņ*), *soverin* (sovereign, h. *sovarin*), *missis* (mistress, h. *missiz*), *kolledž* (college, h. *kolidž*), *kotedž* (cottage, h. *kotidž*), *kriket* (cricket, h. *krikit*), *mānedžer* (manager, h. *mānidžā*), *māntšester* (manchester, h. *māntšistā*), *reporter* (reporter, h. *ripootā*) jne. (Jäeti KT poolt lahtiseks.)

iə transkribeeritakse sõna sees *ii*-ga, sõna lõpul *iir*-ga, rõhutus silbis *ir*-ga, näit.: *kliiring* (clearing, h. *kliariņ*), *barkšir* (Berkshire, h. *baakšia*), *jorkšir* (Yorkshire, h. *jookšia*) jne. (kõigi juhtumite kohta näiteid ei leidunud). (KT)

ei transkribeeritakse *ee*-ga, näit.: *leedi* (lady, h. *leidi*), *beebi* (baby, h. *beibi*), *seef* (safe, h. *seif*), *keep* (cape, h. *keip*), *kveeker* (Quaker, h. *kweikā*) jne. (Jäeti KT poolt lahtiseks.)

ə [eə] transkribeeritakse *ä[r]*-ga, näit.: *määr* (mayor, h. *māā*), *fäär* (fair, h. *fāā*), *ääršir* (Ayrshire, h. *āāšia*) jne.; vrd. aga eesnime *Meeri* (Mary, h. *māāri*). (KT-le oli esitatud ettepanek *ä* transkribeerida *ee[r]*-ga, mille aga KT muutis.)

ä [æ] transkribeeritakse ä-ga, näit.: *dändi* (dandy, h. *dändi*), *mänedžer* (manager, h. *mänidžə*), *mäntšester* (manchester, h. *mäntšista*), *jänki* (Yankee, h. *jänki*) jne. (KT)

aiä transkribeeritakse ai[r]-ga, näit. *skvair* (squire, h. *skvair*) jne. (kõigi juhtumite kohta näiteid ei leidunud). (KT-le oli esitatud ettepanek paralleelselt lubatavaks tunnustada ka *skvaier* [vrd. meremeeste-keelset sõna *vaier*, ingl. *wire*], kuid KT seda ei aktsepteerinud.)

au transkribeeritakse au-ga, näit.: *klaun* (clown, h. *klaun*), *skaut* (scout, h. *skaut*), *staut* (stout, h. *staut*), *kauboi* (cowboy, h. *kauboi*) jne. (KT)

auä transkribeeritakse au[r]-ga (näiteid ei leidunud). (Jäeti KT poolt otsustamata.)

aa [ɑ:] transkribeeritakse sõna sees täht-ühendiga a + sama konsonant, mis järgneb a-le või seda asendavale märgile inglise keeles, sõna lõpul aga aar-ga, näit.: *farm* (farm, h. *faam*), *karter* (carter, h. *kaata*), *jard* (yard, h. *jaad*), *start* (start, h. *staat*), *barkšir* (Berkshire, h. *baakšia*), *darbi* (Derby, h. *daabi*), *half* (half, h. *haaf*), *master* (master, h. *maasta*), *transs* (trance, h. *traans*), *staar* (star, h. *staa*) jne. (KT)

oo (ɔ:) transkribeeritakse sõna sees täht-ühendiga o + sama konsonant, mis järgneb o-le või seda asendavale märgile inglise keeles, sõna lõpul aga oor-ga; juhtumil, kui r-le järgneb vokaal, märgitakse selle r eel olev oo aga oo-ga; näit.: *forvard* (forward, h. *foovad*), *korner* (corner, h. *koona*), *jorkšir* (Yorkshire, h. *jookšia*), *lord* (lord, h. *lood*), *portier* (porter, h. *poota*), *toori* (Tory, h. *toori*), *kommodoor* (commodore, h. *komadoo*), *stoor* (store, h. *stoo*) jne. (KT). (KT-le oli esitatud ettepanek kirjutada *tori*, KT fikseeris aga *toori* ning muutis vastavalt ka reeglit [„kui r-le järgneb vokaal“].)

a [ʌ] transkribeeritakse uuemais vöörsõnus a-ga, vane- mais vöörsõnus ja laensõnus u ga, näit.: *alster* (ulster, h. *alsta*), *džamper* (jumper, h. *džampə*), *lantš* (lunch, h. *lanš*), *plampuding* (plum-pudding, h. *plampudij*), *rampsteek* (rumpsteak, h. *rampsteik*); *bluff* (bluff, h. *blaf*), *džungel* (jungle, h. *džangl*), *klubi* (club, h. *klab*), *tunnel* (tunnel, h. *tanəl*), *trust* (trust, h. *träst*), *dumping* (dumping, h. *dampij*) jne. (KT)

ou transkribeeritakse oo-ga, näit.: *bool* (bowle, h. *boul*), *gloobtrotter* (globe-trotter, h. *gloubtrotə*), *jooman* (yeoman, h. *joumən*), *roodster* (roadster, h. *roudstə*), *toost* (toast, h. *toust*) jne. (KT)

uə transkribeeritakse *uu[r]*-ga (näiteid ei leidunud). (Jäeti KT poolt otsustamata.)

əə [ə:] transkribeeritakse *ör*-ga, sõna lõpul *öör*-ga, näit.: *görl* (girl, h. *gəəl*), *džörsi* (jersey, h. *džəəzi*), *šörting* (shirting, h. *šəətiŋ*), *söör* (sir, h. *səə*) jne. (KT)

ə transkribeeritakse eesti keeles samade tähtede või tähekombinatsioonidega, milledega *ə* on märgitud inglise keeles, näit.: *dollar* (dollar, h. *dolə*), *forvård* (forward, h. *foovəd*), *gingam* (gingham, h. *giŋəm*), *hänsom* (hansom, h. *hänšəm*), *interövjuu* (interview, h. *intəövjuu*), *korner* (corner, h. *koonə*), *stjuuard* (steward, h. *stjuuəd*), *tšarlston* (charleston, h. *tšaalstən*), *fäšon* (fashion, h. *fäšan*), *jooman* (yeoman, h. *joumən*) jne. Erandiks on *džentlmen* (gentleman, h. *džentlmən*). (KT). (KT-le oli esitatud ettepanek kirjutada *fäšen*, *joomen*, KT fikseeris aga *fäšon*, *jooman*.)

l, *m*, *n*, *r* vokaalide vahel, kui nad inglise keeles on kirjutatud *ll*, *mm*, *nn*, *rr*-ga, märgitakse eestis samuti kui inglise keeles kahekordse tähega, näit.: *šilling* (shilling, h. *šiliŋ*), *kolledž* (college, h. *kolidž*), *tennis* (tennis, h. *tenis*), *warrant* (warrant, h. *worənt*) jne. (KT)

Inglise pluuralivorm on olnud lähtekohaks järgmisile eesti vöör- ja laensõnadele: *drops*, *keeks*, *koks*, *relss*. (KT)

Kui algkeelses häälduses *l* või *r* on sõna lõpul konsonantide järel, siis vastavais eesti vöörsõnus pannakse *l* või *r* ette vahevokaal *e*, näit.: *džungel* (jungle, h. *džəŋgl*), *fäšoneebel* (fashionable, h. *fäšnəbl*), *aaker* (acre, h. *eikə*; eesti *aaker* on teiste keelte mõjustatud, selle kirjutamisel on esijoones lähtekohaks võetud prants. h. *akr*), *buššel* (bushel, h. *bušl*) jne. (KT). (See reegel peaks õieti maksev olema ka sõna sees, näit. tuleks kirjutada õieti *džentelmen* pro *džentlmen*; siin on see küsimus esialgu jäetud lahtiseks.)

Üldiste transkriptsioonireeglite kõrval tuleb silmas pidada, et eesti keeles kirjutamisel inglispärased vöörsõnad kohandatakse ka eesti vältevahekordadega, näit. tuleb sel otstarbel nii mõnigi lühike inglise häälik eesti transkriptsioonis teha pikemaks; vrd. näit. järgmisi sõnu, kus on pikendatud kas konsonant või vokaal: *grokk* (grog, h. *grog*), *brikk*, *gikk* (gig, h. *giŋ*), *šakk* (shag, h. *šäg*), *džinn* (gin, h. *džin*), *slämm*, *džäss* (jazz, h. *džäz*), *buššel* (bushel, h. *bušl*), *snoob* (snob, h. *snob*), *viig* (Whig, h. *hwig*), *kädb* (cab, h. *kəb*), *fäšoneebel* (fashionable, h. *fäšnəbl*) jne.; samal otstarbel on mõnel juhtumil inglise ühesilbilisest sõnast eesti keeles tehtud kahesilbiline, näit. *dogi* (dog), *klubi* (club). (KT)

Erاندjuhtumeid

(kus eeltoodud põhimõtted mõnesuguseil põhjusil ei ole täiel määral maksvad).

aaker (acre, h. *eika*), *flirt* (flirt, h. *flaät*), *folkloor* (folklore, h. *foukloo*), *farad*, *gallon*, *koks* (coke, h. *kouk*), *kontsern* (concern, h. *konsæ'n*), *kroket* (croquet, h. *krouka*; *kroket* on inglise-prantsuse segavorm), *matš* (match, h. *mätš*), *mitšman* (midshipman), *peer*, *penalti* (penalty, h. *piinalti*), *pleed* (plaid, h. *pläd*), *poni* (pony, h. *pouni*), *reket*, *spurt* (spurt, h. *spæät*), *šrapnell*, *standard*, *sterling*, *streik*, *tandem*, *tank*, *tätoveerima*, *tramm* (e. *tramvai*), *trapper*, *varrant*, *vaterklosett* jne. (KT)

Laensõnade hulka kuuluvad: *pukski* (e. *pukinahk*), *peekon*, *triblama*, *relss*, *vaier* jne. (KT)

Kogutud näidete tähestikuline nimestik*.

aaker, *alster* (ulster), *aut* (out), *autsaider* (outsider), *barkšir*, *beebi*, *biifsteek* (beefsteak), *bill*, *bluff*, *bobsli* (bobsleigh), *boi*, *boikot[t]*, *boiskaut*, *bool*, *brauning*, *bridž*, *brikk*, *brändi*, *bukskin* = *pukski*, *buldog*, *buššel*, *bäkk* (back), *bänd*, *darbi*, *dogi*, *dokk*, *dollar*, *dramlin*, *dress*, *drops*, *džamper*, *džaul*, *džent[el]men*, *džentri*, *džinn*, *džober* (jobber), *džoki*, *džungel*, *džuudžitsu* (ju-jitsu), *džuut*, *džäss*, *džässbänd*, *džörsi*, *dumping*, *dändi*, *eel* (ale), *farad*, *farm*, *farmer*, *film*, *finiš*, *flirt*, *fokstrot[t]*, *folkloor*, *forvard*, *frentš*, *fäšon*, *fäšoneebel*, *fäär*, *gaid*, *gallon*, *gikk* (gig), *gingam*, *gloobrotter*, *golf*, *gool* (goal), *grokk*, *gruum* (groom), *görl*, *half*, *halfbäkk*, *hanter* (hunter), *hoki*, *humbug*, *häkni*, *händikäp[p]*, *händikäpper*, *hänsom*, *hävlok[k]* (have-lock), *interujuu*, *intš*, *jard*, *jooman*, *joomanri* (yeomanry), *jorkšir*, *juujuu* (mäng: Yo-Yo), *juusi* [telegraaf], *jänki*, *karter*, *kauboi* (cowboy), *keeks*, *keep*, *klaun*, *kliiring*, *klubi*, *koks*, *kokteel*, *kolledž*, *kombain*, *kommodoor*, *kontsern*, *korner*, *kotedž*, *kriket*, *kroket*, *kveeker*, *käüb* (cab), *lantš* (lunch), *leedi*, *lift*, *liider*, *lintš*, *lintšima*, *lokaut*, *loontennis* (lawn tennis; loontennise asemel tarvitatakse meil harilikult lihtsalt tennis), *lord*, *lordmäär* (Lord Mayor), *master*, *matš*, *miiting*, *miledi*, *milord*, *minstrel*, *miss*, *missis*, *mister*, *mitšman*, *mänedžer*, *mäntšester*, *määr* (mayor), *nikerboker* (knicker-bocker), *nokaut* (knock out; harilikult

* See nimestik ei pretendeeri täielikkusele ega tühjendavusele; allakirjutanu on üles märkinud vaid sõnad, milledega tal senises prak-sises on tulnud tegemist. E. M.

tarvitatakse meil *nokaut* asemel küll *knokaut*), *nonsenss*, *norfolk*, *ofsaid* (off side), *ofset[t]*, *peekon*, *peer*, *penalti*, *pidžin-inglise [keel]*, *piknik[k]*, *plampuding* (plum-pudding), *pleed*, *poni*, *porter*, *propeller*, *puding*, *pukski*, *punš*, *rampsteek*, *raut*, *reket*, *rekord* (mitte rekord), *relss*, *reporter*, *reverend*, *revolver*, *rüder* (reader), *rober* (robber), *roodster*, *roostbiif*, *seef*, *selfmeedmen* (selfmademan), *sent* (cent), *siti* (city), *skaut*, *skvair*, *skvotter*, *slämm*, *släng*, *smartne* (smart), *smooking* (võiks ka *smoking*, nagu tegelikult tarvitatakse), *snoob*, *soverin* (sovereign), *spiid* (speed), *spiiker* (speaker), *spliin*, *sport*, *sprinter*, *spurt*, *spurtima*, *spänjel* (spaniel), *staar*, *standard*, *start*, *starter*, *staut*, *sterling*, *stiimer* (steamer), *stjuuard*, *stoor*, *streik*, *streikima*, *svetter* (KT; mitte *sviiter*), *sändvitsš*, *söör* (sir), *šerif* (mitte šeriff), *šerri*, *šilling*, *šrapnell*, *šäkk* (shag, h. šäg), *šörting*, *tandem*, *tank[i]*, *tender*, *tennis*, *toost* (toast), *toori* (Tory), *tramm* (e. *tramvai*), *transs*, *trapper*, *treener*, *treenima*, *treening*, *triblama*, *trikk*, *trust*, *tšarlston*, *tšekk*, *tševiot[t]* (inglis-pärane kuju) e. *ševiot[t]* (inglise-prantsuse segavorm; sama-sugune segavorm on näit. *kroket*), *tšämpion* (champion), *tunnel*, *tätoveerima*, *vaier* (wire), *varrant*, *vedžvud* (Wedgwood), *velvet*, *viig* (Whig), *viski*, *vist* (whist), *däršir* (Ayrshire).

Elmar Muuk.

Ortofoonilisi küsimusi.

On üldtuntud tõde, et eesti keele kirjaviis — peale mõne erandi vältete märkimisel — on foneetiline, s. t. igale häälikule vastab kirjas alati üks ning sama täht (resp. kaksik-täht) ehk, nagu harilikult armastatakse öelda, eesti keelt kirjutatakse nii, nagu hääldatakse. Meie kirja suuremateks ebatäpsusteks on vaid palatalisatsiooni ja III välte märkide puudumine (teatavasti on kolmandat vältet tavalises kirja-viisis võimalik märkida ainult klusiilidel ja võõrhäälikuil *f* ja *š*). Mõlemad õigekeelsus-sõnaraamatud (EÖS ja VÖS) on leidnud tee ka mainitud ebatäpsuste vältimiseks; seepärast tuleb neid meie kirjakeele standardteoseid pidada mitte ainult õigekirja, vaid üldse õigekeelt, ka õiget hääldamist normeerivaiks. Juba kümmekond aastat tagasi haridusministeeriumi poolt maksmapandud korraldusest, et meie koolides õpetataks eesti keelt EÖS-u alusel, järgneb nõue, et ka õpilaste suulised väljendid peavad vastama EÖS-u normidele, seega ka hääldamine. Kahjuks aga on meie õpetajad seni rõhutanud peamiselt õiget kirjutamist, kuna õigele kõnele-

misele ning hääldamisele, mis on ju õige kirjutamise eelduseks, on tunduvalt vähem tähelepanu pööratud. Ja kui me kuuleme igapäev meie haritlaste, ka noorema haritlas põlve kõnes igasuguseid keelevärdjaid, siis langeb siin vastutus teataval määral ka meie õpetajaskonnale — mitte ainult emakeeleõpetajaile —, kes on sageli jätnud hoopis tagaplaanile õpilaste suulise keele ravi. Viimaseil aastail on meie koolides, eeskätt keskkoolides, siiski püütud parandada ka õpilaste suuliste avalduste keelt, kuid seejuures on piirdutud ainult ortoloogilise küljega, kuna ortofoonilised nõuded on jäänud tavaliselt arvestamata. Alles käesoleva aasta sügisel maksmapandud keskkooli õppekava rõhutab *expressis verbis* ka korrektse hääldamise nõuet: „Et meie õigekirjutus suurel määral põhjeneb õigel ning korrektsel hääldamisel, seepärast tuleb nõuda koolinoortelt ortofoonilist kõnet“. Nii siis peavad nüüd emakeeleõpetajad *nolens volens* õpetama õpilastele eesti keele õiget hääldamist ja parandama nende ortofoonilisi vigu. See pole aga nii lihtne, nagu vahest esialgu võiks arvata, sest mõned hääldamisküsimused on veel vaieldavad, meie keelemehed pole nende kohta veel ühisele seisukohale jõudnud. Alljärgnevas peatungi mõne üksiknähtuse juures.

Kõigepealt kuidas hääldada kreeka võõrsõnus esinevat diftongi *eu*? kas *eu* või *öi*? Meil kirjutatakse küll: *farmatseut, propedeutika, eufoonia, eukalüptus, pneumaatiline, neuroos, neutraalne, reumatism, pleuriit, eugeenika, hääldatakse* aga harilikult: *farmatsöit, nöitraalne, röima* jne., koguni: *plevriit* (!). Et EÕS-us ja VÕS-us kõik säärased võõrsõnad on fikseeritud *eu*-listena, siis pole ka põhjust neis sisalduvat diftongi hääldada *öi*; vastasel korral oleks meil sel puhul tegemist kirjaviisi erandnähtusega: siis kirjutatakse teisiti, kui hääldatakse. Nii siis tuleb kirjutada ja ka hääldada: *farmatseut, reuma, eugeenika*, muidugi ka *Euroopa* (mitte *Öiroopa*). Siia hulka ei kuulu aga võõrkeelsed pärisnimed nagu *Freud, Kreutzwald, Montesquieu* jt., mida hääldatakse selle võõrkeele päraselt, kust nimi pärit.

Raskusi tekitab ka mõnes võõrsõnas leiduv täht *z*, mida ühed hääldavad *z*-na (nagu vene з), teised *dz*, kolmandad *ts*, neljandad *s*. Sagedaimaks komistuskiviks on siin igale koolipoisile tuntud sõna *zooloogia*, mille hääldamisel puudub ühtlus isegi loodusteaduse õpetajate peres. Ametlik keel näib tarvitavat *z*-d peamiselt kreeka *ζῷον*-it sisaldavais võõrsõnus (*zooloog, zoogeograafia, epizootoloogia* jt.), samuti Poola rahaühiku nimetuses *zlott*, kuna muis võõrsõnus trans-

kribeeritakse ning hääldatakse *z*-d kas *ts*-na (*tsoon*, *tsunft*) või *s*-na (*seniit*, *horisont*, *basaar*); ka laensõnus on *z* asendunud *s*-ga (*soobel*, *sigar*). Et *z* meie tähestikus on erilise helilise hääliku märgiks (nagu vene *з*, prantsuse *z*), siis tuleb ka võõrsõnu *zooloogia*, *zlott* jt. sellekohaselt hääldada. Pärinimesedes aga hääldatakse muidugi *z*-d vastavalt selle keele hääldamisele, kus nimi esineb: saksa *z* = *ts* (*Schwarz*), poola, prantsuse, taani *z* = *z* (*Zola*), hispaania *z* = interdentaalne *th* (*Lopez*), kreeka *z* (ζ) = *dz* (*Zeus*).

Üldkeeles hääldatakse sageli *sp*- ja *st*-ga algavais võõrsõnus neid konsonantühendeid saksapäraselt: *špaleer*, *špargel*, *špinat*, *špioon*, *šprott*, *štaap*, *štärbling*, *štift*, *štiiil*, *štuoovima*, *študeerima*, *študent* jne. Neid sõnu tuleb aga hääldada nende kirjakuju kohaselt (mitte š!): *spaleer*, *spargel*, *spinat*, *spioon*, *sprot*, *staap*, *sterling*, *stiil*, *stooivima* (laevakoormat korraldama), *stuuivima* (aurutama, hautama), *studeerima*; *stift* ja *student* on juba muutunud laensõnuks *tihvt* ja *tudeng*.

Teatavasti ei esine eesti omis sõnus (ka laensõnus) kunagi sõna algul *b*, *d*, *g*, vaid alati *p*, *t*, *k*; ainult võõrsõnad võivad alata tähtedega *b*, *d* ja *g*. Et võõrsõnu tarvitavad eeskätt haritlased, kes tunnevad enamasti ka vastavaid sõnu võõrkeeles, siis võib tähele panna kalduvust hääldada neis sõnus *b*, *d*, *g*-d võõrapäraselt, s. t. heliliselt, kuna õigem oleks neid hääldada helitult, meediatena (*B*, *D*, *G*), nagu neid eesti tähti ikka hääldatakse. Nii siis: *baar* (häälda *bâr*), *bager* (*bagèr*), *barbar* (*baĭbar*), *blond* (*bloĭnd*); *daam* (häälda *dām*), *daktül* (*daĭtül*), *diagramm* (*diagram*), *dogi* (*dogi*); *gaid* (*gaĭd*), *galvaani* (*galvāni*), *glasse* (*glassê*), *gong* (*gong*).

Täiesti taunitav on puht-saksapärase hääldamine: *jeenetiiiv* (pro *genitiiv*), *jeograafia* (pro *geograafia*) jts. Mõned vanemasse (ka keskmisse) generatsiooni kuuluvad haritlased hääldavad sageli rõhutat *o*-d venepäraselt *a*-na: *kalleega* (pro *kolleeg*), *kantroll*, *filasoofia*, *pataloogia*, *kastjuum* (!).

Seoses võõrsõnade hääldamisega olgu juhitud tähelepanu ühele ebasoovitavale trükitehnilisele „mööndusele“. Nimelt esineb meie kooligrammatikais järgmine märkus, mis leiab ka tegelikku rakendust: „Tähtede *š* ja *ž* asemel võib trükis vastavate täht-tüüpide puudumisel tarvitada *sh*-d (= *š*) ja *zh*-d (= *ž*).“ Kuid säärane kontsessioon trükikodadele võib mõnegi võõrsõna, eriti aga pärinimede puhul tekitada arusaamatusi, sest lugejal pole teada, kas hääldada täht-

ühendit *sh* (või *zh*) konsonantühendina või üksikkonsonandina *š* (või *ž*); vrd. näit. *pasha* ja *paša*, *Ashatov* ja *Ušatov*. Eesti riigi 17 aasta kestusel peaksid trükikojad juba olema jõudnud varustuda riigikeelsete tekstide trükkimisel vajalikude täht-tüüpidega.

Mis puutub eesti omasse sõnavarasse, siis võib siin täheldada kokkukõla puudumist sõnade kirjakuju ja hääldamise vahel peamiselt diftongide ja pikkade vokaalide puhul. Nii tuleb silmas pidada, et — eeskätt põhja-eesti murrete mõjul — ei hääldataks diftongi *ao au*-na (*laust* pro *laost*, *kaub*), *ea-d ia*-na (*piame*, *siad*), *eo-d iu*-na (*siun* pro *seon*, *tiutab* pro *teotab*), *oa-d ua*-na (*tuad*), *äe-d ää*-na (*näeb* pro *näeb*, *kääd* pro *käed*) jne. Samuti peamiselt põhja-eesti murrete mõjul kaldutakse pikki vokaale diftongistama: *ee-d* hääldatakse *ie*-na (*mies*, *kiel*), *oo-d uo*-na (*puod*, *tuodi*), *öö-d üe*-na (*lüeb* pro *lööb*, *tüemies* pro *töömees*). Lõuna-eesti murrete mõjul läheneb mõne haritlasegi hääldamises pikk *ee ii*-le, *oo uu*-le, *öö üü*-le. Kõige rohkem patustatakse aga *õõ* ja eriti *üü* hääldamisel. Mõnd kirjakeeles *õõ*-lisena fikseeritud sõna (*võõras*, *mõõgad*, *põõsas* jt.) hääldatakse suuremas osas eesti murdeis ja seepärast ka üldkeeles tavaliselt *õe-ga* (*võeras*, *mõegad*, *põesas*). Muidugi peab siingi sõna kirjakuju olema aluseks ka hääldamisele. Kuigi pikka *üü-d* hääldatakse põhja-eesti murdeis *üi*-na (*küinal*, *püidis*), võib haritlaste keeles enamasti kuulda õiget (diftongistumata) hääldamist. Küll aga hääldatakse pikka *üü-d* üldiselt *üi*-na lahtise silbi lõpul, kui järgmine silp algab vokaaliga (*üiavad* pro *hüüavad*, *lüia*, *püie* jt.). Seesugune hääldamine on kujunenud niivõrd üldiseks, et foneetiliselt õige kõnelemine tundub siinpuhul kuidagi ebaloomulikuna, võõrana. Ometi peaks ka neil juhtumel hääldamine olema kokkukõlas sõnade kirjakujuga. Kui aga sellega ei taheta nõustuda, siis tuleks kas või säärase sõnade ortograafiat muuta (hääldamise kohaselt); viimane lahendus on siiski vaevalt pooldatav. Nii siis katsugem hääldada, nagu kirjutamegi: *püüame süüa* pro *püiame süia* jne.

Ka tuleb teha hääldamisel kindlat vahet sõnapaaride vahel nagu: *müüa* ja *müüja*, *käia* ja *käija* (II infinitiiv ja tegijanimi), kus tavaline hääldamine on ühtelangev (*müija*, *käija*). Kahtlemata aitab täpne hääldamine vältida neis sõnus sagedaid ortograafilisi vääratusi.

Lõpuks peatugem veel sõnaalgulise *h* juures, mille tarvitamises puudub ühtlus nii kõnes kui ka kirjas. Meie õige-kirja normeerijad näivad sõnaalgulise *h* küsimuses lähtuvat

ajaloolis-etümololoogilisest printsiibist, s. t. kirjutada *h* neis sõnuses, mis on algsome keeles alanud *h*-ga (*š*-, *ž*-ga) või (laensõnade puhul) kui võõrkeeles, kust laen tehtud, algab sõna *h*-ga. Seepärast siis: *haampalk*, *hani*, *hernes*, *härtu*, *hütt*, kuid: *aganad*, *irvitama*, *ädal*. Kuigi seda printsiipi ei rakendata just absoluutse järjekindlusega ning arvestatakse mõnikord ka kirjakeele traditsiooni (*õhk*, *üür*), siiski tunduvad mõnedki sõnaalgulise *h* fikseeringud liiga võõrainana, sest senine keelepruuk on olnud teissugune; ka on mõni etümologiseerimiskatse vaieldav (näit. *huisapäisa*). Kõige selle tagajärjel on sõnaalgulise *h* küsimus kujunenud kõige raskemaks pähkliks meie õigekirja-õpetuses, meenutades teataval määral juba kurikuulsat vene *ѣ*-i. Tulles vastu senisele kirjakeele traditsioonile ja tegelikule keelepruugile, otsustas Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkond 1933. a. kevadel mõned EÕS-us *h*-listena fikseeritud sõnad (*haampalk*, *hangeldama*, *helling*, *hork*, *huisapäisa*, *härtu*, *hässitama*) kirjutada ilma *h*-ta: *aampalk*, *angeldama*, *elling*, *ork*, *uisapäisa*, *ärtu*, *ässitama*. Kahtlemata vähendavad EKS-i Keeletoimkonna korrektiivid *h*-komistusi kirjas, kuid täiel määral nad küsimust ei lahenda: jääb veel küllalt sõnu, kus esineb kõikumisi *h* küsimuses (*aganad* — *haganad*, *alp* — *halp*, *hani* — *ani*, *herilane* — *erilane*, *hernes* — *ernes*, *irvitama* — *hirvitama*, *oigama* — *hoigama*, *opman* — *hopman* jt.). Raskused on tingitud sellest, et teatavasti suuremas osas eesti murdeis *h*-d sõna algul üldse ei hääldata ja et isegi neis murdeis, kus *h* sõna algul on kuuldav (setu, võru, osalt ka hiiu murdes), pole see alati kokkukõlas kirjakeele normidega, nii et ka neilt murdealadelt päritolevad isikud ei saa sõnaalgulise *h* kirjutamisel ennast juhtida lasta elavast keelest, oma kodumurdest, vaid neilgi tuleb „pähe tuupida“, missugused sõnad algavad *h*-ga ja missuguste algul *h*-d ei kirjutata. Kas poleks seepärast otstarbekohane toimida siin õige radikaalselt: sõna algul *h*-d üldse mitte kirjutada. See lahendus kaotaks ühel hoobil meie suurima ortograafilise raskuse, lähendades ühtlasi kirjakeelt kõnekeelele. Selles suunas ongi katsetatud juba käesoleva sajandi algul (näit. J. Lilienbach'i „Ommikulaulud“, Tallinn, 1909); laiemas ulatuses on aga seda ortograafilist uuendust püütud läbi viia Nõukogude-Vene eesti trükkteostes 10—15 a. eest. Selle ortograafilise reformi ainsaks halvemuseks oleks mõne uue homonüümi lisandamine meie kirjakeelde — üldkeeles on nad niikuinii juba olemas (vrd. *agu* — *hagu*, *ais* — *hais*, *allikas* — *hallikas*, *aru* — *haru*, *eit* — *heit*, *ind* — *hind*, *oid* —

hoid); kuid eesti keele homonüümide vähesuse juures ei häiri need teksti mõistmist põrmugi, milles võime kergesti veenduda sõnaalgulise *h*-ta trükitud raamatute lugemisel. Vaevalt võib siiski loota, et meie kirjakeelt normeerivad asutised lähematel aegadel säärase „revolutsioonilise“ sammu astuvad, kuid varem või hiljem osutub see vist küll paratamatuks, kui ei taheta muuta eesti kirjakeele põhiprintsiipi. Seni aga, kuni *h* kirjutamine teatavate sõnade algul kohustavana püsib, tuleb — järjekindel olles — püüda seda ka hääldada. Seepärast hääldatagu praegu kehtiva ortograafiaga kokkukõlas: *hammas, hant, herilane, hernes, hobune, hurtsik, humalad, hütt* jne.

Õigekirja ja hääldamise vahel valitsegu täielik kokkõla! Enam tähelepanu ortofooniale!

E. Nurm.

Paar märkust *tõrelema*-verbi reksiooni kohta.

Ühel Tartu Ülikooli keelte-seminari koosolekul tuli kord möödamminnes kõne alla *tõrelema*-verbi reksioon. Keegi tarvitas sel puhul partitiivi, mille peale seminarijuhataja tähendas: „Kas see ei käi Teie keeletundele vastu, kuna *tõrelema*, nagu üldse *-ele*-verbide puhul, tuleb tarvitada ainult komitatiivi?“ Tähendasin, et *tõrelema*-verbi puhul võib tarvitada niihästi komitatiivi kui ka partitiivi ja et siin on tähenduslik vahe: komitatiivi tarvitatakse nii-öelda ühel tasapinnal asetsevate vastastikuste tõrelejate puhul, kuid partitiivi siis, kui ületav alluvat tõreleb, kusjuures viimase alamuse tõttu normaalselt vastutõrelemis-võimalus puudub. Minu seisukoht ei leidnud tookord uskumist.

Wiedemanni Wb-st järele vaadates näen aga, et mul on siiski õigus: Ka Wied. tunneb ütlust *tõreleb mind* 'schimpft mich' jne. Samuti olen päljude isikute käest kuulnud, et eespool-esitatud vahetegemine on päris normaalne: sõdurid võivad sõduritega tõrelda, samuti kindralid kindralitega, aga teiselt poolt kindral võib sõdurit tõrelda, kuid sõdur kindralit harilikult mitte, sest vastasel korral ootaks teda ränk karistus¹.

See arvamus leiab toetust ka EKA rahvakeele andmeist, kuigi just selle sõna puhul selgub eriti teravalt meie murdekogude fraseoloogiline puudulikkus. Siiski võib tsiteerida näit. Põlvast järgmise lause: *mis sa ilma asatta minnu tõrelet*. Teiselt poolt näib aga rahvakeeles siiski ka komitatiivi, isegi allumussuhte puhul tarvitatavat: *nevā tõrelivē latsegē* Halliste, *tõrelesin lastega* Järva-Madise, *tõreleb lastega* Risti. Vaevalt võiks oletada, et lapsed julgeksid vastu tõrelda.

Kogu küsimus vääriks õieti laialisemat, sugukeeltega võrdlevat eriuurimust, arvesse võttes kõiki *-le-*, *-ele-*, *-tele-*, *-ndele-*, *-skele-* jne. verbe. Selleks pole praegu aeg ega koht, kuid niipalju võib siiski öelda, et *-le-* märgib esialgselt ainult iteratiivsust, mis võib avalduda

¹ Kogu selles paikapidavas reksioonikõikuvuses pole vist siiski olnud oluline alamus- või ülemusvahetuskord, vaid *le*-verbide kaksikiseloom: ühelt poolt transitiiv-iteratiivsus (*tõrelen sind*) ja teiselt poolt intransitiiv-retsiprooksus (*tõreleme sinuga [omavahel]*). — Toim.

niihästi intransitiivseis verbes (*aelen, ütlen, visklen, lendlen* jne.) kui ka transitiivseis (*taotlen midagi, ütlen, mõtlen* jne.). Mõlema kategooria puhul võib tarvitada ka komitatiivi paralleelse tegevuse märkimiseks: *üütlen, visklen, ütlen, mõtlen kellegagi üheskoos*. Transitiivsed verbid *võivad* teatud juhtudel ka vastastikust tegevust märkida (Wiedemann, EGr., lk. 243), mil puhul tuleb tarvitada komitatiivi: *kaevolema, kaklema, kisklema kellegagi* jne. (Wiedemannil loeteldud 15 näidet).

Transitiivsed iteratiivsed verbid võivad aga mõnel korral eri tähendusvarjundeis nõuda niihästi partitiivset kui ka komitatiivset rektiooni: *suudlen kedagi, suudlen kellegagi* — esimesel korral on suudeldav passiivne, teisel korral aktiivne. Võib isegi öelda: *võrdlen kedagi kellegagi* või *midagi millegagi*, kusjuures on üheaegselt tegemist täisobjektiga või määrusega. Lauses „võitlen rasket võitlust saatusega“ esinevad aga vastastikust tegevust tähistav komitatiiv (saatus personifitseeritud!) ja partitiivne täisobjekt *ii h e a e g s e l t*.

Paljudel *-le*-verbel on praegugi *-le*-tud algverbid olemas (*võitlen ~ võidan, taplen ~ tapan, lendlen ~ lendan* jne.), teistel praegu enam mitte: *mõtlen, jutlen, ütlen, suudlen* ja ainult nimi- ja muus sõnus leiame *-le*-tu tüve: *mõte, jutt, suu* jne. *Tõrelema*-verbi puhul tunneb Wiedemann *tõrama*-verbi intransitiivses tähenduses 'tõrisema'. *Tõrelema* transitiivset ja vastastikust tähendust arvestades tuleb aga oletada *tõrama*-verbile ka esialgset transitiivset tähendust: **tõran kedagi > tõrelen kedagi ~ tõrelen kellegagi*.

Villem Ernits.

Murdetekst Kodaverest.

Jutustaja Villem Treial, 56-a., Venetossu t., Tossumetsa k., 1932. a. suvel. — MT 88, 29/30 (12).

kui keittunen sin siäritsän tütüti, sīs üks vanamīs saē kultta, et vanā senāde ülemise eīs piävā saksā käēs raha suāma. no vanamīs läks kuā rahā tijnmä ja kořjas kuā emād vanat tarkkuse senād kokko ja läks keittuse jüre. iīs keittuse ette mahā, aē aāmbad ireville ja äkkās kehe — ilmä, et kedāgi müd eļes kenelnud, äkkās emi vanū senū teesele ette lugema, et: ir... arak... koñ... sil... varēs... ähän — ja vīl menēd müd, agā keittunen es suā äkkišelt arvō, et meš meṭtega si vanamīs nisukkesi senū tulēb ajāma, ja meṭli, et vanamīs tuleb tämäädā seimama, tahab tämäädā seimaṭta. sīs kařgas keittunenil süädā täis ja üili, et: kašsā vanamīs sēnsa.man surēda tahād kah, et kui sa eñndš si l mābi lk et kasi sīt, sīs ma tahān sulle nāedāttā nisukkese kiili, et sa emā jalāga enām kodō et lähā. ja neñnavīsi äppārdās sellē vanamehe rahā tienissus.

Üles tähendanud August Tamm.

Raamatute ülevaade.

400-aastane eesti raamat. Wanradt-Koelli katekismus 1535. aastast. Dr. H. Weiss ja dr. P. Johansen. Tallinn, MCMXXXV. Graafikatööstuse juhtide ühing „Poligraaf“. 80 lk. kahevärvilises trükis + üks kriitpaberine lisand.

Raamatuaasta tuhinas on subteliselt vähe tähelepanu omistatud selle juubeliaasta lähtekohale endale, 1535. a. katekismusele, ning viimase õnnelikele leidjaile ning publitseerijaile dr. Weissile ja dr. Johansenile. Siiski esimese eesti raamatu ilmumise neljasaja-aastaseks tähtpäevaks Tallinnas neljasajas luksuseksemplaris väljaantud „400-aastane eesti raamat“ dr. Johanseni selgitava eessõnaga, kõigi tekstijäänuste faksiimiletega, tekstireproduktioonide ja sõnaloeteluga on meie raamatuaasta ilmekaimate üritisi. Teose paari-kolme nädalaga läbimüümine osutab, et publik selle osatähtsust raamatuaasta mitmepalgeliste avaldiste seas on osanud hinnata.

Wanradt-Koelli katekismuse jäänuste väärrikaks väljaandmiseks oli ülim aeg. Selle senised publikatsioonid (Weiss-Johansen, Beiträge zur Kunde Estlands, XV köide, 4. vihk, lk. 95—133 ja Saareste [-Cederberg], Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi, lk. 353—358) on liiga argipäevased teose ainulaadset tähtsust silmas pidades. Uus väljaanne paberilt ja trükitehniliselt teostuselt peaks rahuldama nõudlikemaidki raamatusõpru. Ka sisulis-tekstikriitiliselt seisukohalt vaadatuna on töö välja antud eriti hoolikalt, nii et vähemalt allakirjutanal on teha hoopis väheseid märkusi.

Kui arvestada, et mõlemad väljaandjad on muulased ega seejuures pole ka erihariduselt keeleteadlased, siis peab tähendama, et juba Wanradt-Koelli teksti esmakordne väljaanne neil oli suhteliselt hästi õnnestunud, mis igatahes autoreil pidi maksma suuri pingutusi. Vigadest hoopis vaba see muidugi ei saanud olla — tekstijäänuste katkendlikkuse ja raskelt-tõlgitavuse tõttu. Seekordse uudisväljaande puhul neil olid juba kasutada (vrd. lk. 49) Saareste väljaandes tehtud korrektsioonid kui ka allakirjutanu poolt isiklikult antud parandus- ja tõlgitsusettepanekud. Nii on siis siin kuuldavale tulnud ka *altera pars*, Wanradt-Koelli tekstist lähemalt huvitatud keeleteadlased. Tekstirekonstruktsioonidesse on aga loomulikult jäänud mõningaid lahtisi, praeguses olukorras vaevalt eksimata-kindlalt lahendatavaid kohti ja paratamatuid küsitavusigi.

Tekstikriitilise külje uuendamise iseloomustuseks mainitagu kõigepäält, et tekstile täiuslikuma ilme andmiseks on mõnes kohas (näit. lk. 5a, rida 1—3, lk. 8a, r. 17—22) esitatud mõnesõnalisi rekonstruktsioonikatseid, millel — kuna vastavad kohad on viimse kui täheni hävinud — on puht-teoreetiline väärtus, kuid mis siiski usutavuse piirides on usutavad ning säilinud tekstiga kooskõlas nii ortograafiliselt kui ka muidu keeleliselt. Eelmises väljaandes oli väikesi komistusi tõeliselt säilinud ja rekonstrueeritud tekstiosade (üksikute tähtede) tähistamises, nüüd aga on need kõrvaldatud (näit. lk. 4a, r. 26). Mitmete Saareste korrektsoonide arvestamine (näit. lk. 1a, r. 2 n[h]nč¹ pro n[i]nč, säälsam., r. 9 [fundma] pro [fundima], lk. 2a, r. 10—11 [med-bh] pro [med-den], säälsamas, rida 26 erapõlg^o pro erapõla^o, lk. 7a, r. 19 hgtex pro vgtex, lk. 10a, r. 25 te[bdy] pro te[hte]) on olnud õigustatud ja väljaandele kasuks. Arvestamata on jäetud lk. 9a, 2. r. Saareste ettepanek rekonstrueerida [tu]š pro [fo]š (= *koos* 'kuna, millal'), arvatavasti küll põhjendatult, sest kõnealust sõna võib mõista temporaalselt tarvitatuna.

Allakirjutanu tunneb moraalset kohustust mainida neid tekstirekonstruktsioonide ja -tõlgitsuste muudatusi, mis uude väljaandesse on tehtud tema ettepanekul, et vabastada väljaandjaid sellekohasest vastutusest, mille tarvidus võibki küsimusse tulla, kuna kõik need vahest pole hoopis vaieldamatud. Nimetatagu neist muudatustest: lk. 2a, r. 2—3 põrg-[whaw]b pro põrg-[uħaudo], lk. 2a, r. 4 [peret]eme pro [üxind]eme (viimane tundub tuletuslikult ebausutav; vrd. seevastu Mülleri jutl. peratima), säälsam., r. 8—9 lecty-[tanut] pro lecty-[nuth], säälsam., r. 13 [leppiti]š pro [leppita]š, Saarestel [leppite]š (vrd. lk. 10a, r. 22 paxetyš 'pajatas'), lk. 4a, r. 14—15 rahwa | roem tõlgitsemine 'rahu, rõõm' pro 'Volksfreude' (vrd. Weiss-Johansen, lk. 19 ja sõnaregister, lk. 77; küsimus on, kas siin *a*-lõpus tulebki otsida trükiviga, nagu teevad väljaandjad — vrd. sm. *rauħa a*-tüvelisena), säälsam., r. 14 äremärkuse aħma tõlkimine 'aimu, puhas' (vrd. lk. 19 ja sõnareg., lk. 75; väljaandjad nagu ka Saareste peavad küsimärgiga võimalikuks trükiviga aħma pro aħna; vrd. aga sm. Lönnroti *aimastansa* 'ganska jne.'). säälsam., r. 20 toef[t] pro toef[te] (sest Wanradt-Koellil esineb ainult *st*- ja *sti*-lõpulisi adverbe), lk. 5a,

¹ Nurksulgudes [] esitame rekonstrueeritud sõnaosa; kõnealuses väljaandes need on muust (mustast) kirjast eraldatud punase kirjaga.

r. 5 [Pöhitzetut fatut] pro [Pöhitzetut olfut], lk. 6a, r. 18 vstufet pro vstifet, lk. 8a, r. 5 feht f[u]ta pro feht f[ü]ta (*suta* esineb näit. Mülleri jutlusis), säälsam., r. 7 andeŋ and[ada] pro andeŋ and[ma], säälsam., r. 23 teed (äärel teisendina tedeth) tõlgitsemine 'tead' pro 'Du tust' (vrd. sõnareg., lk. 78), lk. 9a, r. 16 [w]deft f[und]meft pro [tö]deft..., säälsam., r. 18 kumb keffet on tõlgitsemine 'mis kästud on' pro 'in welcher...' (vrd. sõnareg., lk. 76). Saarestelt ja allakirjutanut põlvnevate korrektsioonide arv pole suur, kui võrrelda seda raskelt-lahendatavate rekonstruktsioonide rohkust, mis väljaandjail on õnnestunud vastuaidlematul viisil lahendada. Kokkuvõtteks igatahes — kui allakirjutanut kõnealuse väljaande tekstikontrolliga väheselt seotuna on õigus oma arvamust avaldada — W.-Koelli katekismuse jäänuste rekonstruktsioonide-külg uues väljaandes peaks olema kõigiti korrektne, väljaande pidulikule välimusele täiesti vastav.

Sõnaregistris paistab silma siiski paar-kolm segavat eksitust: lk. 76 (vrd. lk. 4a, r. 5) sõna fyndleŋt ei saa küll tõlkida 'vangistus, kindlus' — see on pigemini adv. 'kindlast(i)' (= kinni), lk. 78 tōen on vahest genitiiv sõnast *tōō* ega kuulu ühte sõnaga tōeŋ[t]; eksikombel viidatakse lk. 79 sõna weha puhul sõnale wŋgfa, kuna weha juba Weiss-Johanseni esimeses väljaandes on õieti tõlgitud 'Zorn'. Muide sõnaregistris tõlgitud või seletatud sõnade hulk oleks võinud olla suurem, nii et võhikul selle varal oleks võimalik teksti vähema vaevaga lugeda. Sissejuhatus eestikeelse tekstis on mõningaid mitte just kõige kurjemaid germanisme, ja kirjavahe märkide tarvitamine on mitmel korral ebatavaline (näit. koma *kui*, *või* ja *ega* ees, kus see harilikult pole eestis tarvilusel). Ebakorrektno on paaril korral ka liitsõnade kokkukirjutamine (lk. 16, r. 7—8 alt *halvakuulsusega naise* pro *halva kuulsusega...*, lk. 21, r. 5—6 alt *oli kauba seliks* pro *oli kaubaseliks*). Nii siis teose pidulikkusele vastavalt oleks sissejuhatus keeleline korrektuur võinud olla karmim.

Muidu sissejuhatus esitab ladusal viisil väljaandjate poolt juba varemini avalikkusele teatavaks tehtud andmeid 1535. aasta katekismuse leiukäigu, autor Simon Wanradt'i ning tõlkija Johann Koelli isiku, katekismuse keelu alla paneku jm. kohta. Katekismuse ääremärkuste käsitlemisel, lk. 20, on ilmselt juhtunud ebatäpsus, kui „wŋgfa-werelyne Noer“ [= *Koer*] tõlgitsetakse 'verejānuline (põrgu-)koer'. Huvitavaks uudiseks on dr. Johanseni katse tõlkijat Koelli (kelle nime Saareste nimeseletuse põhjal keeleteadlaste ringkonnis on kirjutatud ka *Köll* või isegi veel eestipärasemalt *Köll*, eel-

dades, et on tegu eestlasega) pidada Virumaa saksa soost *Coyele-* (*Koggele-*, *Kolle-*, *Kochell-*)nimelise vasallidesugukonna liikmeks (lk. 18; selle perekonnanimega on Viru-Nigula kohanim. *Koila* identne), kuid seejuures õigustatud ettevaatusega siiski tähendatakse: „Tema rahvuslik päritolu peab esitsa siiski jääma lahtiseks...“ Vähemalt Koelli keele analüüs allakirjutanu arvates ei anna kuigi kindlat alust väitmiseks, et selle tõlkija oleks olnud pärit Viru-Nigulast (vrd. allakirj. kirjutisi EKirj. 1930, lk. 484—490, Vir. 1930, lk. 427—434; teisiti küll Saareste, EK 1930, lk. 73—96).

Kokkuvõtteks ja korduseks: dr-ite Weissi ja Johanseni väljaanne on kõigiti väärikas kink Raamatuaastale, on hoolsa ja kriitilise töö vilj. Igal eesti kultuuri osalisel ja huvilisel on tõsiseid tänukohustusi Wanradt-Koelli teose avastajate ning publitseerijate, meie Raamatuaasta vormiliste aluste loojate vastu.

J. Mägiste.

Max Vasmer, *Beiträge zur historischen Völkerkunde Ost-europas. III. Merja und Tscheremissen. Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse. 1935. XIX, lk. 507—594, Berlin 1935. Lisaks kaart.*

Kohanime de seletamine moodustab eriti raske peatüki keeleteaduses. See on kõige delikaatsem osa etümologiseerimiskunstist. Kindlad on tulemused ainult juhtudel nagu e. *Vargamäe*, *Vägeva*, kus kohanimi on üldnime vorm, või muinaseesti *Normius* (praeg. *Nurme*)¹, mis sisaldab üldnime. Kui meil aga oleks ainult praeg. *Hirtla*, siis võiks selle kohta mitmesuguseid oletusi teha, kui me ei teaks, et see muiste kuuldus *Hyrvelae*². Võimata oleks etümologiseerida prants. *Noyon*, kui poleks teada, et see läheb tagasi gallia *Noviodunom*'ile³. Jne. Nii on arusaadav, et teadlased, kes tahavad liikuda ainult täiesti kindlal alusel, kohanimedest mööda lähevad. Üldiselt aga ei saa seda heaks kiita, sest sageli on mängus meie oma või mõne sugulasrahva ajaloo küsimused, mille lahendamiskatses vähemalt kuidagi ei saa tagasi tõmbuda. Et kriitiline uurija ka kohanimede alal häid tulemusi võib saavutada, selle näiteks mainin A. Kannisto väljapaistvat uurimust „Vogulien aikaisemmista asumaaloista paikantutkimuksen valossa“ *Suomi V 2*, lk. 441 jj-d.

Prof. Vasmerile on kohanimede uurimine nähtavasti lemmikalaks, ta on sel alal pikemat aega tagajärjekalt töötanud. On hea, et soome-ugri rahvaste kohanimede uurimisele on pühendunud meetodikindel nimekas uurija.

Ülesanne, mille teenekas uurija on endale seekord võtnud, on märksa raskem kui eelmine⁴. Autor tahab nimelt kohanimede-uuri-

¹ T. Teivaala, Virolaisista paikannimistä 1200-luvulla, *Suomi IV 5*, lk. 13.

² Teivaala, tsit. t., lk. 10, 34.

³ Viimane näide ja eelmiste kava on laenatud Meillettlt, *Bull. de la Soc. de Linguistique XXIX*, 2, 38, vrd. veel sealsamas, lk. 32.

⁴ Vt. selle kohta J. Mg. arvustust *Eesti Keel 1935*, lk. 76 jj-d.

mise abil kontrollida üldisemalt omaks võetud oletust, mille järgi muistsed merjalased kuulusid lähemalt ühte tšeremissidega⁵. Selleks püüab ta kohanimesid merjalaste ajaloolistel asupaikadel, kui võimalik, seletada tšer. keelest. Kahjuks on andmed tšer. kohanimedest puudulikud ning raskesti kasutatavad. Ka pole teada, kui täpselt tšer. resp. merja keelekujud vene keeles on edasi antud, missugused häälikesindused ja -asendused siin arvesse tuleksid jne. Kuid prof. V. oskab ennast ka aidata, ning üks põhimõtteliselt õige võte on tal, et ta läänemere-soome kohanimedes kindlaks tehtud sõnu ja tähendusi ka tšer. kohanimedes püüab leida. Seega meie eestigi kohanimede kogumisest ja uurimisest oleks palju kasu kaugemate sugurahvaste saatuse selgitamisel.

Kuna nende ridade kirjutaja ei või ennast nimetada tšer. keele eriuurijaks, siis esitatakse alamal ainult mõned üldisemat laadi märkused kõnesoleva töö kohta. Lk. 508 jj., kus mainitakse rahvaid, kes enne permlasi elasid Euroopa-Venemaa kirdeosas, oleks tulnud nimetada ka obi-ugrilasi; vt. näit. K a n n i s t o ülalmainitud uurimust (sks. keeles FUF XVIII, lk. 57 jj-d) ja Z s i r a i Finnugor népnevek, NyK XLVII ja XLVIII, ms. eriti XLVII, lk. 437 jj-d.

Mitmel juhul (näit. lk. 530, 544, 546, 553, 563) on esitatud alternatiivseid etimoloogiaid alternatiiviga kas autorilt endalt või J. K a l i m a'lt. Nende arvu vist tuleks suurendadagi. Näit. nime *Kugunur*⁶, lk. 533, autor tuletab sõnast *koyi, kuyi* 'Birke'. Siin aga tuleb vähemalt sama hästi arvesse tšer. „*ko-yo* KB, *kuyu*. U gross; wichtig. Fi. *koko*“ W i c h m a n n, Tscher. Texte, lk. 63⁷.

Lk. 550⁸ mainitakse jõe nime *Meza* ja kohanime *Miskoje* ning tähendatakse: „Es sieht aus, als wäre die Russifizierung des Flußnamens früher eingetreten als diejenige des Siedlungsnamens.“ Niisugune oletus tundub käsutada oleva (kirve)materjaliga võrreldes liiga subtiilne.

Kohanimede puhul nagu *Čeremisskaja* Nižni-Novgorodi kubermangus (lk. 575 ja 577) võiks viidata sellele, mis K a n n i s t o ütleb nimede nagu *Vogulka* jne. puhul, Suomi V 2, lk. 448 = FUF XVIII, lk. 64.

Lõpule *-bol* on esitatud tervelt kolm seletust: 1) et see oleks sama sõna mis *pal*, *-bal*, V a s m e r i järgi 'Bank', mis W i c h m a n n i arvates kuulub ühte sm. *pöytä*-sõnaga (lk. 566), 2) S e m e n o v ühendab selle tšer. sõnaga *bal* 'auf'⁹ (lk. 585), 3) K a l i m a arvab kahtlevalt, et seda võiks ühendada sõnaperega sm. *palva*, ung. *falu* (lk. 587). Ühes *-bal*, *-bal*, *-bäl* 'pool, külg' -sõnas, mis arvatavasti vastab S e m e n o v i *bal* 'auf' -sõnale, peab B e k e, Cseremisiz nyelvtan [äratrükk ajakirjast NyK], lk. 31 jj-d, tagavokaali algupäraseks. W i c h m a n n aga ühendab (Tscher. Texte, lk. 45) sama sõna sm. sõnaga *pääli*, ung. *fel*. Võib olla, et B e k e l on õigus, ning et esimesena mainitud **pal*-sõna (näit. U *om-bal* 'bank') vastkäsitel-

⁵ Viimased nimetavad endid ise *mari*.

⁶ *-nur* = *nur* 'Feld' (tsit. t., lk. 532) pean võimalikuks ühendada e. *nurm*-, sm. *nurmi*-sõnaga.

⁷ Kõnesolevate sõnade kohta vt. nüüd B e k e FUF XXIII, lk. 77.

⁸ Vt. ka lk. 582.

⁹ Kuid ka sõnaga *бел(ь)* 'срочна', vt. Trudõ VII arheol. sjezda, lk. 252.

dud *βal-*, *βäl-sõnast* teisiti tuleb lahutada, kui *Wichmann* seda teeb. Lõppu *-bol* võiks soovi korral veel teisitiigi ühendada, näit. meie sõnaga *pool* (vrd. tšer. *kolem* ~ e. [mina] *koolen*).

Trükivigu olen märganud mõned üksikud, nim. lk. 568, kus *Sudobol* puhul „im ersten“ ja „im zweiten“ on ära vahetatud, ja lk. 578, kus *buka* asemel tuleb lugeda *buka* ehk lihtsustatult *buka*.

Prof. Vasmerile tuleb olla tänuelik huvitava uurimuse eest, mis nii näitlikult osutab kohanimede-uurimise piire kui ka võimalusi ja mis omalt poolt kinnitab merja ja tšer. ühtekuuluvust.

A. Raun.

N. Sebestyén Irén, *Az uráli nyelvek régi halnevei*. Budapest, 1935. Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények XLIX kötetből. [Uurali keelte vanad kalanimed. Áratrükk NyK-ist]. 8º, 97 lk.

Uurali ja hiljem soome-ugri algrahva pää-ülalpidamisallikaks oli jaht ja kalastus. Tänapäevanigi elab osa soome-ugri rahvaist päämiselt kalastamisest. Ka läänemere-soomlaste juures mängib kalastamine väga suurt osa. I. Sebestyéni töö käsitleb nende kalanimede etümoloogiaid, mis on uurali algupära (38 etümoloogiat) ja neid, mis alles soome-ugri ajal tekkinud (46 etümoloogiat).

Muidugi on neist etümoloogiaist suurem osa juba varem käsitletud, kuid autoril on veel tähtsaid lisandeid: on mitmeist sugu-keelist vasteid juurde võetud ja täiendatud. Etümoloogiaid on seletatud mitte ainult häälikuliselt, vaid mõnikord on kirjeldatud ka kalade välimust ja iseloomustatud nende elutingimusi.

Häälikuliselt on eriti tähtis autori 21. etümoloogia (lk. 28), mis suurendab nende väheste etümoloogiate arvu, kus uurali *-š-le vastab samojedi *-t- (vt. Lehtisalo, FUF XX 121—125 ja Toivonen, FUF XXI 94—102).

Kohe äratub tähelepanu see asjaolu, et kalanimede hulgas on ungari keele vasteid väga vähe. See näitab, et ungarlased rännates unustasid kalastamisest palju. Praegugi on kalastusel Ungaris vähem tähtsust kui ühelgi teisel uurali rahval. Vähe vasteid on ka mordva keelest, kuid sääl on, nagu autor sissejuhatuses mainib, tema allikad olnud puudulikud. Seda rikkalikum on läänemere-soome keelte aines-tik. Sellest kirjutisest näeme, kui suur on eesti keeleski algupäraste kalanimede hulk: uurali algupära on *salakas, taim, luu-karits, latikas, luts, norjas, purikas, tõtkes*; soome-ugri algupära on *kiisk, nikk, räabis, samb, tüdi* (?), *säga, labakas, särg, säinas, ahvenas, saara, maim, kilu*. Neist etümoloogiaist on neli autori poolt esmakordselt ühendatud.

Algupäraste kalanimede kindlakstegemisega selgub, missuguseid kalu vähemalt tundis uurali resp. soome-ugri algrahvas. Zoogeograafia põhjal teeb autor viimases päätükis kindlaks, et ülalnimetatud kalade enamik üldse Uurali taga ei esine, vaid ainult Euroopa kagunurgas. Mõningate kalanimede põhjal võib algkodu lõuna- ja põhja-piiri tõmmata nii, et uurali algkodu oli (nagu umbes arvas Setälägi) Petšora ja Võtšegda ülemjooksu ning Kama ja Vjatka jõgede paikel. Sama meetodiga määrab autor ka soome-ugri algkodu asupaiga (Volga keskjooksul), mis kinnitab jälle Setälä teooriat.

Etümoloogia nr. 53, kus on ühendatud eesti *tüdi* ~ votj. *tödy tsoryg*, näib eesti -d- tõttu väga kahtlane (läänemere-soome keeltes peaks leiduma nasaalne element).

Kahju, et autor ei tarvita alati tavalisi lühendeid (näit. tarvitab ta Szinnyei, NyHas.⁷ — NyH⁷ asemel).

Töö on hoolikalt ja põhjalikult tehtud ning on tähtis mitte ainult oma väärtuslike etümoloogiliste lisandite tõttu, vaid heidab ka mitmeti valgust uurali ja soome-ugri eelajaloole.

B. Kálmán.

Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid.

Koosolek 31. märtsil 1935.

Üliõp. Pauliine P a l m e o s esineb ettekandega *Üliõpilaskeelest*, milles ta käsitleb üliõpilaskeeles eriliselt tarvitatamaid sõnu a) süsteemaatilisel üksikute erialade järgi ja b) nende algupärase poolest. Erikeelega taotellakse harilikult piltlikku, omapärast ja individuaalset väljendust. Eesti üliõpilaste erikeeles on esitatud materjali järgi saksa mõju kõige suurem. Ka õpilaste ja sõdurite erikeele mõjusid on kaasa toodud. (Ettekanne on ilmunud „Üliõpilaslehes“ 1935, nr. 12, lk. 506—514.)

Läbirääkimistel tehakse mitmelt poolt väikesi märkusi üksikute esitatud sõnade ja nende algupära kohta. Samuti tuuakse lisanäiteid sõnadest, mida ettekandes pole nimetatud.

Mag. P. A r i s t e : EKA saatis vastava küsimustehe üliõpilasorgidele. Terve rida neist vastas, kuid osa mitte. On soovitatav, et üksikud isikud teadaolevaid sõnu kirja paneksid ja E. Keele Arhiivile saadaksid. — *Vilistlane* on meile tuntud tähenduses tarvitusel ainult meil, kuna ta Saksamaal tähendab väikekodanlast.

Prof. S a a r e s t e nimetab, et tunduv osa esitatuist on üldisi „lõbusa“ keele sõnu, teine osa aga esineb ainult Tartus. Mõni varemalt tarvitusel olnud sõna on nüüd juba nähtavasti kadunud, kuid saksa keele mõjusid oleks tarvis veelgi vähendada ja luua rohkem omapärast.

Teise ettekandega *Keelendi indirektsest kirjapanemisest* esineb mag. P. A r i s t e, kes nimetatud teemi all käsitleb foneetilises seminaris päevakorralt tulnud küsimust, missuguste allikate järgi tuleb kirja panna murdetekste. Asja on kaalutud nii sisulisest kui häälikulisest küljest. Tegelikude katsete järgi on selgunud, a) et sisulisest küljest pole kaugeltki ükskõik, kas panna sõnu kirja tegeliku asjatundja (naiskäsitöö-tundja, kalamehe jne.) või teiste inimeste kaudu, ja b) et häälikulisest küljest on suur eksitus, kui teatavat murret kirjutatakse üles isiku käest, kes varem seal murdealal elanud, vaid tuleb tingimata minna kohapeale.

Kõneleja esitab konkreetseid näiteid, kuis üks jutustus läbi 12 suu edasiantuna on muutunud tundmatuseni, samuti, kuis murdeline lause kuuldelisel edasiandmisel vähehaaval kaotab kõik murdelised jooned või saab asemele hoopis teise murde tunnused, mis edasiandjale omasemad.

Prof. S a a r e s t e : Iga kord pole aga kahjuks võimalik otsest allikat kätte saada, näit. kui keegi jutustab, et tema surnud vanaisa on nii ja nii rääkinud. Otsese allika puudumisel tuleb üht ja sama asja mitmelt isikult kohapeal järele küsida.

Koosolek 5. mail 1935.

Ungari stipendiaat Tartu Ülikooli juures (1934./35. õppeaastal) hr. Béla Kálmán esineb eestikeelse ettekandega *Keeleuendus Ungaris*, milles ta annab ajaloolise ülevaate ungari keeleuendusest, mis toimunud peamiselt XVIII ja XIX sajandil ja mis on olnud kogu rahvast haaravaks puristlikuks liikumiseks — võitlus ladina ja saksa mõju vastu ungari keeles. Selle tulemuseks on ungari sõnavaras kodunenud umbes 1000 uut sõna, keel on saanud ungaripärasemaks, stiililt puhtamaks ja ilusamaks, sest ka esteetiline põhimõte on seai kaasa rääkinud. Edasi annab kõneleja ülevaate ungari keeleuenduse meetoditest, mil teel on uusi sõnu hangitud, valgustades neid meetodeid konkreetsete näidetega. Eesti keeleuenduses tuntud keelerikastamisviiside kõrval on uusi sõnu kujundatud ka olemasolevate sõnade lühendamise (sufiksi, lõpposa või ka vahesilbi ärajätmise) teel, kuna on aga puudunud kunstlik uute sõnade loomine. (Lähemalt küsimusest vt. EKirj. 1935, nr. 7, lk. 319—323.)

Väiksemaid märkusi asja kohta teevad hr-d J. Mägiste, P. Ariste ja M. Lubi.

Koosolek 6. okt. 1935.

Esimehe kt. prof. J. Mägiste avab algava tööaasta, kõiki kokkutulnud tervitades, ning mainib, et Seltsi juhatus on suvelgi töötanud, eriti uute isikunimedede asjus seisukohti võttes. Raamatuaasta puhul kavatsatud mõne vana tähtteose väljaandmine, mida juhatus kevadel kaalus, on aga nurjumaks seks otstarbeks summade mittesäämise tõttu, kuigi 1535. a. ilmunud esimese raamatu juubeli tähistamise küsimus omal ajal kõige enne kõne alla tuli just AES-is.

Esimeses ettekandes prof. J. Mägiste käsitleb prof. L. Kettunen'i elu ja tegevust tema 50 a. sünnipäeva puhul (vt. siinsamas, lk. 97—105: *Prof. dr. Lauri Kettunen 50-ndal aastatekünnisel*).

Teise ettekandega — *Ortofoonilisi küsimusi* esineb õpet. E. Nurm (vt. siinsamas, lk. 185—190). Sellele järgnevad läbirääkimised.

Mag. P. Ariste teatab, et ta pooldab *h* sõna algul kirjutamist, kuid seda ei tuleks mitte hääldada, ja avaldab arvamist, et tulevikus siiski ametlikult otsustatakse *h*-d sõna algul mitte hääldada, kui seda nüüd ei otsustata. Ettekandes on puudutamata jäetud palatalisatsioon. Palat. suhtes jagunevad eesti murded mitmesse rühma, näit. a) kus teda pole üldse, b) kus esineb palat., kui *i* on kadunud, ja kus ta puudub *i* naabruses, c) kus palat. esineb nii *i* kao kui *i* püsimise korral jne., rääkimata sega-aladest. Seni pole ses suhtes nõutud normitud hääldamist. EÕS-us ja VÕS-us esineb palatalisatsiooni liiga palju. Näit. *r* on üldkeeles väga vähe kalduv palataliseeruma, eriti aga siis, kui *i* on püsinud. *üü üi*-na hääldamise vastu ei maksa võidelda. Seda kõrvaldada pole lootust.

Prof. Mägiste väidab, et eesti haritlaskond on *h* hääldamise sõna algul üldiselt juba ära õppinud.

Mag. Ariste on lasknud teha harjutustöid Filosoofiateaduskonna õppejõudude kohta sõna-algulise *h* hääldamise suhtes, kusjuures ta on saanud andmeid, et lektor J. V. Veski on osutunud ainukeks, kes alati *h*-d seal hääldab, kus ta seda kirjutab. Rahvakeeles on sõna-algulise *h* hääldajate protsent väga väike.

Prof. Mägiste: Kõikuvat hääldamist võib ette tulla kõigil, kuid need tuleb siiski lugeda *h* pooldajateks. Kooliõpetus on siin ka mõõtuandev, ja selles domineerib *h* hääldamine.

Õpet. H. R a j a m a a: Katse kirjutada kõiki sõnu ilma sõna-algulise *h*-ta esines N.-Venes umb. 15 a. eest, kuid praegu kirjutatakse sunduslikult *h*-ga kõiki sõnu mis meilgi. Keeleõpetustes on koguni erinimestikud *h*-ga algavate sõnade kohta.

Dr. J. V. Veski: Ettepaneku kohaselt *h*-ga algavad sõnad peaksid kaduma siis tähestikust täiesti, ometi võõrsõnu tuleb hääldada *h*-ga (näit. *hüpoteeek*). Omagi keele sõnade algul on *h* ajalooliselt kujunenud, esinedes juhtudel, kus ta on olemas hõimkeeltes või (laensõnade puhul) võõrkeeltes, ega saa seda kergesti muuta üksikugi sõna puhul (näit. *häääl* > *äääl* või *hütt* > *ütt*). Asjata on senigi EKS-i KT otsusel mõni *h*-line sõnakuju VÕS-ust välja heidetud (näit. *haampalk*, *huisapäisa*, *hangeldama*, *hässitama* jt.). — *sh* pro *š* on olnud häda-abinõuna kasutamisel, sest gooti kirjas tarvitatavale pikale *ſ*-le pole võimalik trükkis diakriisi peale panna. — *eu* hääldamine *öi*-na on baltisaksaline, kuna Saksas hääldatakse *eu*-d *oi*-na. Meil tuleb teda hääldada nii, nagu on kirjutatud. — *z* asendamine *s*-ga oli kord päevakorral, kuid ei läinud läbi loodusteadlaste juures, kes pooldavad kreeka *zoon*-tüvest tuletatud sõnade kirjutamist ikkagi *z*-ga, mida nad hääldavad *z*-na (näit. *zooloogia*, *azoot*).

Õpet. A. K a s k: Hääldamine alati ei vasta kirjutusviisile; näit. *käija* ning *käia* puhul ei saa parimalgi juhul hääldamisel vahet teha. Sellepärast tekib küsimus, kas viimaks meiegi keel ei arene olukorra suunas, milles asetsevad paljud teised keeled ja kus hääldamine ei vasta kirjutusviisile. Ms. näit. sõnas *zo-oloogia* kumbagi kahest *oo*-st hääldatakse teineteisest erinevalt.

Õpet. N u r m: Võõrsõnus tuleb paratamatult hääldada pikki vokaale kahe silbina, kus need moodustavad kaks silpi võõrkeelis, näit. sõnas *ko-operatiiv*.

Dr. Veski: On põhimõtteline küsimus, kas tuleb hääldada kirjatähe alusel või kirjutada vastavalt õigele rahvakeelsele hääldamisele. Viimasel korral on meil veel tähestik puudulik, kuhu tuleks ms. juua uusi tähti. Paljudes teistes keeltes on see asi küll nüisugune, et hääldamisel lähtutakse rahvakeelest, mitte kirjatähest.

E. E.

Õiendus.

EK-s s. a. lk. 71, r. 22 alt on trükitud *Petlemat, Jeruusalemat*, kuna peab olema *Petlemat, Jeruusalema*.

Vastutav toimetaja: **Juulius Mägiste.**

Väljaandja: **Akadeemiline Emakeele Selts.**

Kohanime-lühendeid.

EK-s tarvitatakse eesti kohanime märgimiseks järgmisi lühendeid (muutmata kujul maksvad alates a. 1931; nende lühendite põhimõtteid vt. EK-s 1931, lk. 192):

Alt = Alutaguse	Ksi = Kursi	Rap = Rapla
Alu — vt. Koi	Kul = Kullamaa	Rid = Rida
Amb = Ambla	Kuu = Kuusalu	Ris = Risti
Ann = Anna	Köp = Kõpu	Rkv = Rakvere linn
Ans = Anseküla	Käi = Käina	Ruh = Ruhnu
Aud = Audru	Kär = Kärla	Rei = Reigi
Emm = Emmaste	Lai = Laiuse	Rõn = Rõngu
Ha = Harjumaa	Lih = Lihula	Rõu = Rõuge
Hag = Hageri	LNg = Lääne-Nigula	Räp = Rääpina
Han = Hanila	Lut = Lutsi	Sa = Saaremaa
Har = Hargla	Lä = Läänemaa	Saa = Saarde
Hel = Helme	Lüg = Lüganuse	San = Sangaste
Hii = Hiiumaa	Mar = Martna	Se = Setumaa
HJn = Harju-Jaani	Mih = Mihkli	Sim = Simuna
Hlj = Haljala	MMg = Maarja-Magda-	SJn = Suure-Jaani
Hls = Halliste	leena	Sõr = Sõrve
HMd = Harju-Madise	Muh = Muhu	Ta = Tartumaa
Hps = Haapsalu linn	Mus = Mustjala	Tln = Tallinna
Hää = Häädeemeeste	Mär = Märjamaa	TMr = Tartu-Maarja
Iis = Iisaku	Nai = Naissaare	Tor = Tori
Jaa = Jaani (Saaremaa)	Nat = Narva jõe tagu-	Tpa = Tapa linn
JJn = Järva-Jaani	ne ala	Tri = Türi linn
JMd = Järva-Madise	Nis = Nissi	Trm = Torma
Juu = Juuru	Nmm = Nõmme	Trt = Tartu linn
Jõe = Jõelähtme	Noa = Noarootsi	Trv = Tarvastu
Jõh = Jõhvi	Nrv = Narva linn	Tva = Tõrva linn
Jä = Järvamaa	Nõo = Nõo	Tõs = Tõstamaa
Jäm = Jämaja	Ote = Otepää	Tür = Türi khk.
Jür = Jüri	Pai = Paide khk.	Urv = Urvaste
Kaa = Kaarma	Pal = Palamuse	Va = Valgamaa
Kad = Kadrina	Pde = Paide linn	Vai = Vaivara
Kam = Kambja	Pee = Peetri	Var = Varbla
Kan = Kanepi	Pha = Püha	Vas = Vastseliina
Kei = Keila	Phl = Pühalepa	Vi = Virumaa
Khk = Kihelkonna	Pil = Piilistvere	Vig = Vigala
Khn = Kihnu	PJg = Pärnu-Jaagupi	Vil = Viljandi khk.
Kir = Kirbla	Pld = Paldiski	VJg = Viru-Jaagupi
KJn = Koiga-Jaani	Plt = Põltsamaa	Vl = Viljandimaa
Kod = Kodavere	Ptv = Põlva	Vlg = Valga linn
Koe = Koeru	Prn = Pärnu linn	Vll = Valjala
Koi = Koiva jõe äär-	Pst = Paistu	Vln = Viljandi linn
sed eestlased [end.	Pts = Petseri	VMr = Väike-Maarja
Alu(liina)]	Puh = Puhja	VNg = Viru-Nigula
Kos = Kose	Pä = Pärnumaa	Vor = Vormsi
Kra = Kraasna	Pär = Pärnu khk.	Vru = Võru linn
Kre = Kuressaare linn	Põi = Põide	Võ = Võrumaa
Krj = Karja	Rak = Rakvere khk.	Võn = Võnnu
Krk = Karksi	Ran = Rannu	Vän = Väandra
Krl = Karula		Äks = Äksi
Kse = Karuse		

KEELETEADUSLIK AJAKIRI EESTI KEEL

(Akad. Emakeele Seltsi ajakiri, XV aastakäik, 1936)

ilmub aasta kohta kuus numbrit, à 32 lk., kokku 192 lk. Ilmumise tähtajad: kevadsemestril märts, aprill, mai, sügispoolaastal okt., nov., dets.; kaksiknumbri korral teise numbri tähtaeg.

Tellimise hind aastaks sisemaale 2 kr., välismaale 2 kr. 50 s., pooleks aastaks sisemaale 1 kr. Üksiknumbri hind 35 s., kaksiknumber 70 s. Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised ja linnades suuremad raamatukauplused. Üksikuid numbreid on müügil Tallinnas Tall. E. Kirj. Üh. „Päevalehe“, Tartus O/Ü. „Noor-Eesti“ ja Akad. Kooperatiivi raamatukaupluses. Viimases ka talitus (Tartu, Ülikooli 15, tel. 63).

Varem ad aastakäigud:

I—IV aastak., 1922—1925, à 192 lk.,
brošeeritud, hind à 2 kr. — s.

V—VIII aastak., 1926—1929, à 256 lk.,
brošeeritud, hind à 3 kr. 20 s.

IX—XIV aastak., 1930—1935, à 192 lk.,
brošeeritud, hind à 2 kr. 50 s.

Ilmunud broš. aastakäikudelt raamatukogudele ja koolidele 15 %, Seltsi liikmeile 20 % hinnaalandust. Saada Noor-Eesti raamatukauplusest.

Erisoodustus:

„Eesti Keele“ 1936. aastakäigu tellijaile annab AES võimaluse osta EK kuut esimest aastakäiku 50%-lise hinnaalandusega, s. o. à 1 kr. ja à 1 kr. 60 s. Kirjalikult soovi avaldades ning raha ette saates — talituse kaudu (Akad. Kooperatiiv), isiklikult (tellimiskviitungi ettenäitamisel) — otse Noor-Eestilt.

EESTI KEEL

kui ainuke keeleline ajakiri Eestis

taotleb kahesuguseid sihte: 1) avaldada teaduslikke uurimusi eesti keele ning sugukeelte alalt, käsitledes ka üldkeeleteaduse probleeme, ja 2) võimalust mööda rahuldada tarvet puhtõigekeelsusliku ajakirja järele.

EESTI KEELES

leiavad käsitlemist õigekeelsuse ning tegeliku keele korralduse küsimused. EK-s avaldatakse Akad. Emakeele Seltsi juhatuse ja E. Kirj. Seltsi Keeletoimkonna keelelisi otsuseid ning reegleid. Eriti sagedasti käsitletakse koha- ning isikunimed kirjutusviisi.

EESTI KEELES

ilmub tarvidust mööda keelelise kirjanduse, eriti tegelikku tarvitusse minevate teoste (käsi- ning õpiraamatute) arvustusi, murdetekste, ülevaateid tööaladelt jne.

Toimetus: Tartu, Karlova 37. Tel. 6-55 (peatoimetaja).

HIND 1 KROON.